

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ 32.001

ТКБ 66.01

С - 88

ИСМАТУЛЛОИ СУНЪАТУЛЛО

**ТАЪСИРИ ОМИЛҶОИ МИЛЛИЮ ЭТНИКӢ БА
РАВАНДҶОИ СИЁСИИ ШАРҚИ АНЪАНАВӢ
(ТАҶРИБАИ АҶҶОНИСТОН)**

Ихтисос: 23.00.02 – Ниҳодҷо, равандҷо ва технологияҷои сиёсӣ

**Д и с с е р т а т с и я
барои дарёфти дараҷаи илмӣ
номзади илмӣҳои сиёсӣ**

**Роҳбари илмӣ: д.и.с.,
профессор Г.Н.ЗОКИРОВ**

Душанбе - 2024

Т-р	МУНДАРИЧА	САҲ.
	РҶИХАТИ ИХТИСОРАҲО	3
	МУҚАДДИМА	4
Боби I.	МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚИ ТАҲАВВУЛИ СИМОИ ЭТНИКИЮ СИЁСИИ АФҶОНИСТОН	
1.	Таҳлил ва натиҷагирӣҳои вазъияти миллию этникии Афғонистон	28
2.	Нақши ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ дар танзими масъалаҳои милли – этникӣ дар Афғонистон.....	47
3.	Моҳияти қавмӣ ҳаракатҳои сиёсии муосири Афғонистон: дар мисоли ҷунбиши «Толибон»	62
БОБИ II.	МОҲИЯТ ВА ХОСИЯТҲОИ АСОСИИ НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯИ ФЕДЕРАЛИКУНОНӢ	
1.	Таълимоти федерализм ва эҳтимолиятҳои истифодаи амалии он дар Афғонистон	77
2.	Воқеияти миллию этникӣ дар Афғонистон ва таъсири он ба низоми сиёсии кишвар	88
3.	Федераликунонии Афғонистон дар доираи дархостҳои кишварҳои манфиатдор	101
БОБИ III.	МАСЪАЛАҲО ВА ДУРНАМОИ ТАНЗИМИ МУНОСИБАТҲОИ МИЛЛИЮ ЭТНИКӢ ДАР АФҶОНИСТОН	
1.	Нақши тоҷикон дар равандҳои сиёсӣ этникии Афғонистон	117
2.	Масъалаҳо ва дурнамои ҳукмронии паштунҳо дар Афғонистон ва паёмадҳои он	138
3.	Таҳаввули ҷойгоҳи узбекон, ҳазораҳо ва умумиятҳои дигари миллию этникӣ дар ҳаёти сиёсии Афғонистон	150
	ХУЛОСА	164
	РҶИХАТИ АДАБИЁТ	170
	ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ МУАЛЛИФ	196

РУЙХАТИ ИХТИСОРАҲО

ИМА - Иёлотҳои Муттаҳидаи Америка

ФР - Федератсияи Россия

ҶИА – Ҷумҳурии исломии Афғонистон

ҶИП – Ҷумҳурии исломии Покистон

ОМ - Осиёи Марказӣ

ҲДҲА - Ҳизби демократии халқи Афғонистон

СЗА - Созмони заҳматкашонии Афғонистон

СИЗА -Созмони инқилобии заҳматкашонии Афғонистон

ҶДА - Ҷумҳурии Демократии Афғонистон

ҶМИА - Ҷунбиши миллии исломии Афғонистон

ҲВИМА - Ҳизби ваҳдати исломии мардуми Афғонистон

ҶМ - «Ҷабҳаи миллий»

КМА - Конгресси миллии Афғонистон

СААШ - Созмони Аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ

МУҚАДДИМА

Мубрамми мавзуи таҳқиқот. Таъсири омилҳои миллию этникӣ ба равандҳои сиёсии кишварҳои Шарқи анъанавӣ ва дар ин радиф авҷ гирифтани баҳсҳо доир ба дурнамои низоми давлатдорӣ онҳо яке аз масъалаҳои мубрами мактабҳои илмии Афғонистон, кишварҳои ҳамҷавору манфиатдори он ба ҳисоб меравад. Дар миёни донишмандон дар бораи паҳлуҳои гуногуни муносибатҳои миллий, муносибатҳои мутақобилаи аксарият ва ақаллияти миллий заминаҳо ва омилҳои ташаккули андешаҳои ҷудоихоҳии этникӣ назари ягона ҷой надорад.

Назария ва амалияи муносибатҳои қавмӣ – қабилавии ҷомеаи анъанавӣ таърих ва таҷрибаи тулонӣ дорад. Дар илми муосири ғарб назарияи гуногуни муносибатҳои миллий ҷой доранд. Муҳаққиқон дар заминаи таҷрибаи мамлакатҳои гуногун ва дар натиҷаи таҳлилу таркиби хулосагириҳои илмӣ ва омӯзишҳои гуногун моҳият ва хусусиятҳои равандҳои мазкурро муайян намуда, мақом ва нақши умумиятҳои миллию этникиро дар низоми инкишофи кишварҳо муайян менамоянд. Дар шароити Афғонистони муосир, ки ҷомеаи гуногунҷеҳрагии миллию этникиро ба таври воқеӣ инъикос менамояд дуруст муайян намудани мақоми умумиятҳои гуногуни миллию этникӣ ва муносибатҳои байниҳамдигарии онҳо дар равандҳо ва ҳалли масъалаҳои инкишофи сиёсӣ аҳамияти муҳим пайдо менамоянд.

Намояндагони гурӯҳҳои сиёсӣ ва илмии Афғонистон, ки муҳолифони андешаи федералишавии кишваранд, чунин ақида доранд, ки дар дунё беш аз дусад давлат арзи вучуд дорад, аммо танҳо беш аз бистгои он низоми федералиро пайгирӣ мекунанду халос. Яъне барои аксари давлатҳо мавзуи федерализм он қадар ҷаззобият, муҳимият ва аҳамияте надорад. Аммо ба ақидаи ҷонибдорони назария ва амалияи сохти давлатдорӣ федеративӣ суҳан сари матлаби шумораи пайравони ин назария ва амалия

нест. Матлаб сари муайян намудани таъсири давлатҳои федеративӣ ба сиёсати ҷаҳонӣ меравад. Чунин давлатҳои федеративӣ беш аз ду миллиард аҳолии сайёраро фаро гирифта, дар сиёсат, иқтисодиёт, технологияҳои муосир, фарҳанг ва дигар соҳаҳои ҳаёт пешсафанд. Ба андешаи онҳо бартариҳои зикргардида омили норасоии шумораи ҷонибдорони низоми федеративиро мепошонанд. Аз ҷониби дигар, таҷрибаи андухтаи давлатҳои федеративӣ барои он кишварҳои, ки эҷоди ҷомеаи демократиро дар шароити гуногунҷавмӣ, фарқиятҳои амиқи этникӣ, миллӣ, динӣ, минтақавӣ амалӣ менамоянд, хеле арзишманданд.

Омӯзиши назария ва амалияи муносибатҳои миллӣ ва дар ҳошияи он баҳси низоми давлатдорӣ барои Афғонистон, ки дар шароити бесуботи қарор дорад, аҳамияти муҳим дорад. Ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли одилонаи масъалаи миллӣ дар Афғонистон яке аз муҳимтарин ҳадафҳои роҳбарияти давлат, ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ, гурӯҳҳои этникӣ ва иҷтимоӣ ба шумор меравад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Дар мактабҳои илмии муосир ба масъалаҳои методологии назария ва амалияи муносибатҳои миллӣ, мушаххас сохтани шароити пайдоиши он, ҷойгоҳ ва нақши он дар низоми сиёсӣ, тақсимбандӣ ва табақабандии андешаҳои донишмандон тавачҷуҳи кофӣ зоҳир мешавад. Дар айни замон, аксарияти таълифот оид ба ҷанбаҳои назариявӣ методологии назария ва амалияи муносибатҳои миллӣ ба муаллифони хориҷӣ тааллуқ дошта, дар доираи манфиат ва воқеияти давлатҳои ғайришарқӣ навишта шудаанд.

Олимони афғон низ ба масоили пайдоиш ва рушди назария ва амалияи масъалаи миллӣ ва низоми давлатдорӣ ба қадри кофӣ тавачҷуҳ зоҳир кардаанд, ки дар байни онҳо масъалаҳои таҳаввули низомҳои сиёсии Афғонистон ҷойгоҳи муҳимро ишғол мекунанд. Аммо аксарияти таҳқиқоти коршиносони Афғонистон, қабл аз ҳама, самтгирии ҳизбӣ

дошта, манфиатҳои қавмӣ ва қабилавии ҷомеаи Афғонистонро пайғирӣ менамоянд.

Барои иҷрои вазифаи таҳқиқотӣ ва муносиб шудани таҳлил адабиёти илмӣ ба таври зерин гурӯҳбандӣ мешавад:

Ба гурӯҳи аввал осори намояндагони мактаби илмии Афғонистон дохил мешаванд, ки ба масъалаҳои гуногуни методологии режими сиёсӣ, сохти давлатдорӣ, таъсиси ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ, андешаҳои озодихоҳӣ ва ғайра тавачҷуҳ кардаанд. Ҳангоми таҳқиқи масъалаҳои сиёсӣ, милли - этникии Афғонистон, дар навбати аввал бояд ба асарҳои М.Г.М. Ҷубор чалби тавачҷуҳ кард¹. М.Г.М. Ҷубор намояндаи мавҷи аввали равшанфикрони афғон ва яке аз асосгузори назарияи наҳзати пешқадами оғоз ва миёнаи асри ХХ буда, дар қатори равандҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ба мушкилиҳои муносибатҳои қавмӣ- қабилавӣ ва таъсири онҳо ба ҳаёти сиёсии кишвар тавачҷуҳи махсус намудааст.

Асари М.М.С. Фарҳанг², ки роҳбари созмони чапгарои либералии «Ватан» ва ташаббускори таъсиси нахустин ҳизби сиёсӣ бо чунин ном буд, таърихи Афғонистонро дар панҷ қарни охир фаро гирифтааст. Муаллиф ҳангоми таҳлили фаъолияти ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ ба мансубияти миллии аъзои он ишора намудааст.

Муҳаққиқ Г.Д.Паншерӣ³ раванди тағйироту таҳаввулоти сиёсии Афғонистонро чун иштирокчии бевоситаи ҳаракатҳои чапгарои солҳои 60-ум ва аввали солҳои 90-уми асри ХХ, пайдоиш ва шикасти ақидаҳои марксистӣ, ки таҳти таъсири намунаи шӯравии сотсиализм бе назардошти анъана ва урфу одатҳои мардуми Афғонистон дар муҳити мусулмонӣ таҳмил мешуд, аз нигоҳи танқидӣ таҳлил кардааст. Муаллиф ихтилофҳои этникиро яке аз сабабҳои парокандагии қувваҳои чап ва ба ду гурӯҳ –

1. غبار. م.غ. افغانستان در مسیر تاریخ. - کابل، 1377 (1998). ج.1-2. 1160 ص.

2. فرهنگ. م.ص. افغانستان در پنج قرن اخیر. - کابل، 1394 (2015). ج. 1-2. 1354 ص.

3. پنجشیری. غ. د. ظهور و زوال حزب دموکراتیک خلق افغانستان. - پنجشیر، 1377 (1998). 619 ص.

«Парчам» ва «Халқ» тақсим гардидани «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» меҳисобад.

Таҳлилгари афғон Ш. Ҳасин¹ масъалаи зуҳури созмонҳои сиёсиро дар мисоли ҷунбиши «Виш залмиён» ҳамчун идомадиҳандаи муборизаи озодибархши неруҳои пешқадами Афғонистон таҳқиқ карда, таркиби этникии онро таъкид намудааст.

Муҳаққиқи паштунтабор А. Самсур² Б. Раббонӣ ва А.Ш.Масъудро ба сифати роҳбар ва сарвари давлат қабул накарда, ҳокимияти онҳоро “саққови дувум” номидааст. (“Саққови якум” ҳокимияти Ҳабибуллоҳи Калаконино меномиданд, ки тоҷик ва яке аз нахустин намоёнҳои гурӯҳи этникии ғайрипаштун ҳокимиятро барои чанд моҳ дар соли 1929 ба даст гирифта буд).

М. Азимӣ³ ҷангоми таҳлили равандҳои сиёсии Афғонистон ба нақши қувваҳои мусаллаҳ дар сиёсати давлатдорӣ кишвар дар охири асри XX ва мансубияти миллии афсарони баландрутба диққат додааст.

А.Ҳ. Мубориз⁴ воқеияти сиёсии Афғонистонро дар тайи асри XX – аз оғози Ҷанги якуми ҷаҳонӣ то ҳукумати аввали ҷунбиши «Толибон» баррасӣ намудааст. Бартари ки тобҳои ӯ аз он иборат аст, ки заминаҳои иҷтимоии андешаҳои гуногун – демократӣ ва иртиқоиро таҳлил намуда, мавқеъгирии давлатҳои абарқудратро нисбат ба низомҳои сиёсии Афғонистон равшанӣ андохтааст. Ӯ китоби худро тавре, ки менависад «ба ҷавонони афғон, ки танаффуси оромӣ дар Ватан надоштанд», мебахшад.

1. (Ҳасин. Ш.м. «Виш-Залмиён-адаме дехнде мбарзе آزادی بخش و دموکراتی-کابل، 1364 (1985).

2. (سمسور. ا. سقاوی دوم-کابل: دارالنشر، 1382 (2003).

3. عظیمی.م.ن. اردو و سیاست (در سه دهه اخیر افغانستان)-پشاور، 1377. ج. 1-2.

4. واقعات سیاسی افغانستان: 1919-1996. کابل، 1375 (1996)؛ بازوی حقایق و تحلیل واقعه سیاسی افغانستان. 1973-1999. از سقوط سلطنت دت ظهور و هجرت طالبان.- پشاور 1378 (1999).

М.Н. Фақирӣ¹ ба масъалаҳои давлатдорӣи М. Довудхон, заминаҳои иҷтимоӣ – сиёсии ҷиҳод, қиёми мусаллаҳонаи соли 1354 (соли 1975) таваҷҷуҳ намуда, сиёсати миллии онро шарҳ додааст.

Ш.Н. Ҳақшинос² таърихи сиёсии Афғонистонро аз замони ба сари қудрат расидани «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» дар соли 1978 то анҷоми музокироти Женева оид ба Афғонистон дар соли 1986 таҳлил намудааст. Хусусияти мавқеи ӯ аз он иборат аст, ки сирф аз мавқеи зиддишӯравӣ манфиатҳои муҷоҳидон, кишварҳои ғарб ва арабиҳо ҷимоя намудааст. Ӯ рақобати Россия ва Англияро дар Афғонистон «ҷиноят ва риёкориҳои русҳо аз амир Дӯстмуҳаммадхон то Бабрак» номида, англисҳоро ҳеҷ маломат намекунад.

К. Ранҷбар³ масъалаҳои инқилоби милли-демократиро дар шароити ҷомеаи анъанавӣ, роҳу усулҳои татбиқи мусолиҳаи милли, рушди муносибатҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ дар Афғонистонро қабл аз Инқилоби савр (соли 1978) таҳқиқ намудааст.

Осори С. Қ. Риштиё⁴ дар таҳқиқи решаҳои таърихии низомҳои сиёӣ ва сохтори давлатдорӣи Афғонистон аҳамияти махсусро касб намудааст. Бартари ки тоби С. Қ. Риштиё аз он иборат аст, ки муаллиф салтанатҳо ва шоҳигариҳои қарни XIX-и Афғонистонро воқеъбинона дар шароити хеле душвори сиёсии дохилӣ (нашри аввали он соли 1967 сурат гирифта буд) инъикос намудааст.

Асарҳои А.Х. Хусравшоҳӣ, А.Р. Улфат, Б.А. Давлатободӣ, Х. Воизӣ, Я. Куҳсор, М. Исо, Н. Начибулло ва дигар олимони афғонӣ ва эронӣ ба

1. № 4 - ص. 34-36 باز وی. خاطرات از قیام مصلحانه سال 1354 // عامت، 2001. № (فقیری م.ن برگ از تاریخ جهاد // عامت، 2000. ص. 62-69. 2 - ص.

2. (حق شناس ش.ن جنایت و دسیسه روس ها در افغانستان از امیر دوست محمد خان تا ببرک. - تهران، 1984؛ باز وی. تألیفات سیاسی جهاد افغانستان. - کابل، 1375 (1996). 680 ص.)

3. رنجبر ک. انقلاب دموکراتیک در شرایط مصلحه ملی. - کابل، 1998؛ باز وی. رشد مناسبت اجتماعی - اقتصادی در افغانستان قبل از انقلاب. ثور. - کابل، 1988.

4. رشتیا س. ص. افغانستان در قرن 20. - کابل، 1389 (2010). 402 ص.

таҳқиқи пайдоиш ва таҳаввулоти низоми давлатдории Афғонистон бахшида шудаанд¹.

Дар корҳои муаллифони афғонии дар Эрон ва Покистон нашршуда – В. Мужда, Х. Имомӣ, Д. Бахтиёрӣ² масоили ҳаёти сиёсии Афғонистон ва вазъи миллӣ–қавмӣ кишвар мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Дар китоби А. Ҳашмат³ дигаргуниҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии таърихи Афғонистон, омилҳо ва ангеҷаҳои ҷунбиши маршрутаҳои аввал, мавқеъгирии шоҳони Афғонистон – М. Амонуллоҳон, М. Валиҳон, М. Нодирҳон – таъсиси ҳизби «Ҷавонони афғон» ва таъсиси давлати маршрута дар Афғонистон муфассал таҳлил гардидааст. Муаллиф ҳангоми таҳқиқи мавзӯҳои зикргардида ба масъалаҳои қавмӣ ҷунбиши маршрутаҳои диққат додааст.

А. Сайқал⁴ бо истифода аз сарчашмаҳои гуногуни афғонӣ ва англисӣ таърихи Афғонистонро аз замони ҳукумати М. Дӯстмуҳаммадхон то ба сари қудрат расидани ҷунбиши «Толибон» баррасӣ намудааст.

М.К. Оҳанг⁵ таърихи ташаккули андешаҳои сиёсӣ, ақидаҳо, нуктаи назари равшанфикрони Афғонистонро аз замони асосгузори матбуоти кишвар – М. Тарзӣ то нимаи асри ХХ таҳлил намудааст. Рӯзнома ва маҷалаҳои давлатӣ ва хусусиро таҳқиқ намуда, мавқеи бунёдгузори онҳо, муаллифони мақолаҳоро муаррифӣ намудааст.

Дар китоби «Қавонини Асосии Афғонистон»⁶ тамоми Қонунҳои Асосии Афғонистон – аз Низомномаи Асосии давлати олии Афғонистон,

1. (Хсрӯшнасӣ. а.х. نهضت های اسلامی در افغانستان. - تهران، 1370 (1991)؛ ا.ر. جهاد و دست های پشت پرده. [ب.م.]، 1358 (1979)؛ دولت. 16 - 17؛ واعظی.خ. تحولات بیست ساله و فرایند سیاسی شدن [آبادی ب. ا. گروه های پیشه و انتلاقات شکننده// سیرت. 1378 (1999) -. روحانیان // سیرت. 1377 (1999). - ص. 6 - 14؛ کوهسار ی.م جنبش هزاره ها و اهل تشیع در افغانستان. - پشاور، 1378 (1999)؛ عیسی.م. 3، ص. 38-). (نجیب الله ن. فراخانی از تاریخ جهات و نقلاب اسلامی // میهن. 2000 № جمعیت اسلامی افغانستان در یک نگاه // عامت. 2002. №. (72-69) - 9

2. (مژده و. افغانستان در پنج قرن سلطنت طالبان. - پشاور، 2002؛ م. طالبان چگونه آمدند؟ - مشهد، 1377 (1998)؛ باز وی. هرات و نقطه عطف در انقلاب اسلامی افغانستان. [ب.م.]، [ب.گ.]؛ امامی.خ. افغانستان و ظهور طالبان. - تهران، 1378 (1999)؛ بختیاری.د. چگونگی پیدایش (حشمت ا. از جنبش مشروطه تا دولت مشروطه در افغانستان. - کابل، 1432 - 606 ص

3. (صیقل ا. افغانستان معاصر: تاریخ: تاریخ مبارزات و بقای یک ملت. - کابل: «سباوون»، 2004. 501 ص.)

4. (آهنگ.م. ک. سیر ژورنالیزم در افغانستان. - کابل، 1377 (2009). - 290 ص.)

5. (قوانین اساسی افغانستان. وزارت عدلیه جمهوری اسلامی افغانستان. - کابل، 1376 (2007). - 589 ص.)

соли 1301 (соли 1922), ки дар замони ҳукмронии амир Амонуллохон қабул гардида буд то Қонуни Асосии Афғонистон, соли 1386 (соли 2007), ки дар давраи раёсати ҷумҳурии Ҳ. Карзай қабул гардидааст, нашр гардидаанд. Аҳамияти ин китоб аз он иборат аст, ки имкон медиҳад ҳам раванди ташаккули низоми сиёсии Афғонистон ва ҳам ҳар як давраи таърихӣ аз нигоҳи ҳуқуқӣ ва сиёсӣ қиёс карда шавад.

Ба мавзуи федерализм, асосан намояндагони «Ҳизби конгресси миллӣ»-и Афғонистон таваҷҷуҳи бештар намуда, дар суҳанрониҳо ва навиштаҳо масъалаи буҳрон, эътимод миёни қавмҳо, ҷанбаҳои мухталифи беадолатии миллӣ дар Афғонистонро аз мавқеи ҳизбӣ таҳлил намудаанд. Соли 2003-и мелодӣ ҳизби мазкур маҷмуаи гуфторҳо, навиштаҳо, суҳанрониҳо ва мақолаҳоро бо номи «Қонуни асосии мисоқи миллӣ» ба нашр расонид¹.

Анҷумани мутолиот ва пажӯҳишҳои Афғонистон дар Лондон дар конференсияе, ки таҳти унвони «Қонуни асосии мисоқи миллӣ» доир гардида буд, гирдиҳамоии коршиносони афғонистонӣ ва ғайри афғонистониро мусоид сохта буд. Баҳсҳо ва андешаҳои гуфтугӯҳои конференсия он гуна, ки ҷонибдорони «Ҳизби конгресси миллӣ»-и Афғонистон интизор доштанд, бозтоби умумӣ пайдо накард. Эҳтимол меравад, сабаби нокомии онҳо аз он иборат буд, ки таблиғи андешаи федерализмро то ба ифрот расониданд. Ҷонибдорони «Ҳизби конгресси миллӣ»-и Афғонистон кӯшиш намуданд, ки зарурати навсозии низоми сиёсии кишвар, ниёзмандии ҷомеа ба тағйиротҳои бунёдӣ, эҷоди ҷумҳурии федералиро бар асоси усули демократӣ дар баробари низоми раёсатӣ ва мутамаркази Афғонистон матраҳ намоянд. Ба андешаи аъзои ҳизб ҳалли одилонаи масъалаи қавмҳо, қудрати сиёсӣ ва буҳронҳои сиёсӣ низомӣ

(идрам. л. дар бораи федерализм. – Кابل, 2003; қабул м. демократӣ федералӣ. نکات چند در باره فدراليزم. – كابل، 2003؛ واعظی ح. نظام فدرالی¹. در افغانستان: استراتیژی سزاوار فدراليزم: ویژگیها و کارکرد ها. – كابل، 2004).

дар кишвар бо таваччуҳ ба вижагиҳои қавмӣ, забонӣ, фарҳангӣ ва мазҳабии Афғонистон танҳо дар низоми федералӣ имконпазир мебошад¹.

Аъзои «Ҳизби конгресси миллӣ»-и Афғонистон бар ин бовар ҳастанд, ки дар Афғонистон ҳеҷ қавме ба танҳои аксариятро ташкил намедиҳад. Афғонистон кишвари ақаллиятҳои миллӣ буда, мутаассифона, ба он аҳамияти муҳим намедиҳанд.

Ба гурӯҳи дуҷуми адабиёти истифодашуда осори шарқшиносон ва афғоншиносони Иттифоқи Советӣ ва Федератсияи Россия дохил шудааст. Мактаби илмии Федератсияи Россия дар омӯзиши низоми сиёсии Афғонистон, муносибатҳои қавмӣ, қабилавӣ ва миллии ин кишвар ҷойгоҳ ва мақоми шоиста дорад². Аммо дар таҳқиқоти муаллифони Федератсияи Россия масъалаҳои тағйироти низоми сиёсии Афғонистон аз нигоҳи сиёсатшиносӣ мавриди таҳлилу баррасии махсус қарор нагирифтааст. Дар байни донишмандони Федератсияи Россия дар бораи қобили қабул будан ё набудани низоми федералӣ барои Афғонистон фикру андешаҳои гуногун ва ҳатто муқобили якдигар ҷой доранд.

Афғоншиноси маъруф И.М. Рейснер³ ба масъалаи ташаккули андешаи миллатгароии панафғонизм, ки бар асоси он аввалин созмонҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар Афғонистон шакл гирифтанд, таваччуҳи махсус намудааст.

¹ (پدram ل. در باره فدراليزم. - کابل، 2003. - ص 23).

² Снесарев А.Е. Афганистан. [Текст] /Е.А. Снесарев. - М.: Рус. панорама, 2002. - 272 с.; Ганковский Ю. В. История Афганистана с древнейших времен до наших дней. [Текст] /Ю.В. Ганковский. - М.: Мысль, 1982. - 368 с.; Георгиев Г. О. О развитии демократического движения в Афганистане. [Текст] /Г.О. Георгиев. - 1969. - № 2. - С. 5—11; Зайцев П. Н. Внутриполитическое развитие Афганистана в 1919—1928 гг. [Текст] /П.Н. Зайцев. - М., 1970. - 270 с.; Арунова М. Р. Афганистан, Иран, Пакистан: Время выборов и перемен. [Текст] / М.Р. Арунова. - М.: Ин-т востоковедения, 2006. - 242 с.; Тренин Д. В., Малашенко А. Афганистан: взгляд с севера. [Текст] / Д.В. Тренин. А.Малашенко. - М.: Центр Карнеги, 2010. - 35 с.; Шило Н. Обстановка в Афганистане: военно-политическая ситуация и трансформация политического курса страны. [Текст] / Н.Шило. - М.: МГИМО — Университет, 2008. - 40 с.

³ Рейснер И. М. Реакционные идеи в современной историографии Афганистана. [Текст] / И.М. Реснер. // Вестн. АН СССР. - 1948.- № 5. - С. 108—110; Боз вай. К вопросу о складывании афганской нации. [Текст] / И.М. Реснер. // Вопр. истории. - 1949. - № 7. - С. 66—85.

Дар омӯзиши ташаккул ва тағйироти низоми сиёсии Афғонистон В.Г. Коргун¹ саҳми арзанда гузоштааст. Асарҳои ӯ ба асоси манбаҳои афғонӣ таълиф шудаанд ва дар онҳо пайдоиш ва рушди андешаҳои сиёсӣ то охири солҳои 60–уми асри ХХ таҳлил шудаанд. Илова бар ин, В.Г. Коргун нақши зиёиёро дар таъсиси созмонҳои гуногуни сиёсӣ нишон дода, ҳамчунин хусусиятҳои зуҳур ва самтҳои асосии фаъолияти ҳизбу ҳаракатҳои бунёдгароёнаи чапро дар кишвар баррасӣ кардааст. Донишманд таркибии миллии ин ҷараёнҳоро таҳқиқ намуда, омили кавмиро яке аз сабабҳои ҷудоии онҳо донистааст.

Дар асарҳои В.Н. Сполников² ба ҷанбаҳои сиёсӣ, иҷтимоиву синфӣ, қавмӣ, динӣ-сиёсӣ ва ғайра тавачҷуҳи зиёд зоҳир шудааст.

В.В. Басов³ масъалаҳои қавмӣ-қабилавии пуштунҳои Афғонистонро таҳқиқ намудааст. В. Святозаров⁴ бошад ғояҳои ҳаракатҳои чапгарои ифротӣ дар Афғонистонро таҳлил намуда, ба таркиби миллии онҳо диққат додааст.

Я.К. Исмаилов⁵ масъалаҳои ташаккул ва фаъолияти ҳизбу ҳаракатҳои муҳолифи Афғонистонро таҳлил намуда, ба нақши омили этникӣ дар ин раванд тавачҷуҳ намудааст.

¹ Коргун В. Г. Афганистан в 20—30-е годы XX в.: страницы политической истории. [Текст] /В.Г. Коргун. - М.: Наука, 1979. - 160 с.; Боз вай. Основные направления ультралевого движения в Афганистане. [Текст] /В.Г.Коргун. // Спец. бюл. Института востоковедения. - 1979. - № 6. - С. 41—60; Интеллигенция в политической жизни Афганистана. [Текст] /В.Г.Коргун. - М., 1983. - 196 с.; Боз вай. Сдвиги в классовой структуре ДРА. Текст] /В.Г.Коргун. // Спец. бюл. Института востоковедения. - 1987. - № 6. - С. 14—25; Боз вай. История Афганистана. XX век. Текст] /В.Г.Коргун.- М.: Ин-т востоковедения: Крафт+, 2004. - 527 с.; Боз вай. Афганистан в начале XXI века. [Текст] /В.Г.Коргун. - М.: Ин-т востоковедения, 2004. - 134 с.

² Сполников В.Н. Афганистан: исламская контрреволюция. [Текст] /В.Н. Сполников. - М.: Наука, 1987. - 237 с.

³ Басов В. К. К характеристике национального состава чиновничества в Афганистане в 60-е годы. [Текст] /В.К. Басов. // Спец. бюл. Института востоковедения. - 1974.- № 4. -181 с.

⁴ Святозаров В.Б. Об идеологии левозстремистского движения «Шоале-йе джавид в Афганистане» 60-х начала 70-х годов. [Текст] /В.К.Святозаров..// Спец. бюл. Института востоковедения. -1974. - №1. - С. 48-53.

⁵ Исмаилов Я.К. Формирование антимонархической оппозиции в Афганистане, ее структура и социально-политические цели. [Текст] /Я.К. Исмаилов. // Вестн. Моск. гос. ун-та. Сер. 13. Востоковедение. - 1985. - №3. - С. 24-32

Китоби Р.Р. Сикоев¹ ба омӯзиши раванди муҳочирати афғонӣ ва таъсири он ба тағйири таркиби миллии Афғонистон бахшида шудааст.

Таълифоти А. Князев², ки дар баробари мавзӯҳои дигар доир ба масъалаҳои баҳси федерализавии Афғонистон низ тавачҷуҳ намудааст, қобили таъкиди махсус аст. Ба андешаи ин донишманд, таъсиси низоми федералӣ дар Афғонистон ба давлатҳои Осиеи Марказӣ таъсири манфӣ ва хатарнок мерасонад.

Гуруҳи сеюм таҳқиқоти донишмандони тоҷикро дар бар гирифтааст, ки дар омӯзиши масъалаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, миллий ва низоми Афғонистон саҳми шоиста гузоштаанд.

Дар асарҳои Ҷ.Н. Назаров маводи фаровони воқеӣ ва назариявӣ дар бораи таҳаввулоти низоми иҷтимоиву сиёсии тақрибан як садаи таърихи Афғонистон ғунҷонида шудааст³. Ҷ.Н. Назаров нахустин афғоншиноси советӣ буд, ки масъалаи таносуби тоҷикони Афғонистонро, ки дар адабиёти илмӣ советӣ нодуруст нишон дода мешуд, зери шубҳа қарор дода, аз нигоҳи илмӣ онҳоро халқи миллат – давлатсоз ва аксарияти аҳолии ин кишвар шуморидааст.

Таҳқиқоти Ш. Имомов⁴ ба таҳлили заминаҳои иҷтимоиву сиёсии шаклгирӣ ва рушди самтҳои асосии афкори иҷтимоии афғонӣ, таҳаввулот ва тағйироти онҳо дар таърихи сиёсӣ ва фарҳангии Афғонистон бахшида шудааст. Ӯ зимни омӯзиши зуҳури афкори иҷтимоӣ дар нимаи дууми асри XIX ва нимаи аввали асри XX ба масъалаҳои шаклгирии ҳаракатҳои

¹ Сикоев Р.Р. Пресса афганской эмиграции. [Текст] /Р.Р. Сикоев. - М.: Наука, 1999; Боз вай. Талибы (религиозно-политический портрет) / Ин-т востоковедения. - М., 2004.

² Князев А. Раздел Афганистана вызовет «эффект домино» для всей Средней Азии. [Текст] /А. Князев. Regnum.ru; Боз вай. Князев А.А. Афганский кризис и безопасность Центральной Азии (XIX – XXI вв.). [Текст] /А. Князев. - Душанбе, 2004.

³ Назаров Х. Социальные движения в Афганистане. [Текст] /Х. Назаров. - Душанбе, 1982; Боз вай. Мақоми тоҷикон дар таърихи Афғонистон. [Матн] /АХ. Назаров. - Душанбе, 1998.

⁴ Имомов Ш. История общественной мысли Афганистана во второй половине XIX — первой половине XX в. [Текст] /Ш. Имомов. - Душанбе: Дониш, 2001. - 400 с.; Боз вай. Нигоҳе ба таърихи тоҷикони Афғонистон дар нимаи дууми қарни XIX ва қарни XX. [Матн] /Ш.Имомов. - Душанбе: Дониш, 2013. - 267 с.

ичтимоиву сиёсӣ, таърихи тоҷикони Афғонистон ва душвориҳои танзими сиёсии ин кишвар таваҷҷуҳ кардааст.

Қ. Искандаров¹ дар осори худ паҳлуҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоии Афғонистонро омӯхта, масъалаи таърихи пайдоиши андешаи федерализми Афғонистон ва воқеияти имрӯзаи онро таҳлил намудааст.

Дар таҳқиқи масъалаи таъсири омилҳои этникӣ ба равандҳои иҷтимоӣ – сиёсии Афғонистон асарҳои Г.Н.Зокиров² низ назаррасанд. Ӯ ба ҷанбаҳои илмӣ – методологии муносибатҳои миллӣ таваҷҷуҳ намуда, масъалаҳои сиёсии муносибатҳои миллӣ, хусусиятҳои миллию сиёсии муҳоҷирати аҳоли, манфиатҳои миллӣ ҳамчун омилҳои меҳварии рушди давлатдорӣ, танзими муносибатҳои миллӣ ва ғайраро мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Р. Маҳмадшоев³ мушкилиҳои этникӣ - сиёсӣ ва динии Афғонистон, ноқомии сиёсати ваҳдати миллӣ ва мураккаб гардидани муносибатҳои миллӣ дар кишвар, ташдиди муқовимати низомӣ – сиёсӣ ва мақоми гурӯҳҳои этникии ғайрипаштун дар марҳалаи кунунӣ, роҳҳои танзими масъалаи миллиро мавриди таҳқиқи илмӣ қарор додааст.

Р.Ш.Нуриддинов⁴ ба омилҳои сиёсати дохилӣ ва сиёсати хориҷии таъсиррасон ба ташаккули низоми сиёсии Афғонистон таваҷҷуҳ

¹ Искандаров К. Молодежное движение в Афганистане (1945-1990 гг.). [Текст] /К. Искандаров. - Душанбе: Дониш, 1992. - 148 с.; Боз вай. Политические партии и движения Афганистана во второй половине XX века. [Текст] /К. Искандаров. - Душанбе: Ирфон, 2004. - 500 с.

² Зокиров Г.Н. “Хуросони бузург” (Доктринаи геополитикӣ). [Матн] /Г.Н. Зокиров. - Душанбе, 2021; Боз вай. Амалҳои муштараки иштироки сиёсӣ ва мушорикати сиёсӣ дар раванди сиёсӣ. [Матн] /Г.Н. Зокиров. // Паёми ДМТ. – 2019. - №1. С. 271-276; Боз вай. Таҳқиқоти судманд дар мавриди ташаккули ваҳдати миллӣ дар Афғонистон. [Матн] /Г.Н. Зокиров.// Файзуллоҳ Ҷалол. Кудрати сиёсӣ ва ваҳдати миллӣ дар Афғонистон. - Душанбе: «Эр-граф», 2019.- С.3-8; Боз вай. Ҳизби сиёсӣ унсури неруманди ҷомеаи сиёсӣ аст. [Матн] /Г.Н. Зокиров.// Масъуд Терештвол. Вазъияти сиёсӣ ва фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ дар шароити Афғонистон. - Душанбе: «Эр-граф», 2019. - С.3-9.

³ Маҳмадшоев Р. Этнополитические и этноконфессиональные проблемы Афганистана. [Текст] /Р. Маҳмадшоев. // Вестник Таджикского национального университета. – 2016. - № 3/1 (194). – С.21 – 26; Боз вай. Тюрко – монголо – узбекские диффузии в этногенезе и этнической истории таджиков Хорасана (Афганистан). [Текст] /Р. Маҳмадшоев. // Вестник Таджикского национального университета. - 2017. -№3/1. – С. 3-7; Боз вай. Обзор межнациональных отношений в Афганистане: соперничество и политическая борьба. [Текст] /Р. Маҳмадшоев. // Вестник ТНУ. - 2019. - № 10 -1. – С. 110 – 117.

⁴ Нуриддинов Р., Ш. Формирование левых демократических движений в Афганистане. [Текст] /Р. Ш. Нуриддинов. - Душанбе: Ватанпарвар 2003; Боз вай. Идеинная борьба лево-демократических и право-исламистских сил в Афганистане во второй половине XX века. [Текст] /Р. Ш. Нуриддинов. - Душанбе:

намудааст. Муаллиф масъалаҳои сиёсати мусолиҳаи миллӣ, мақоми сарқонун ва парламент дар таҳкими низоми давлатдорӣ, гуногунандешӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ, вазъи миллӣ – этникии кишвар, ташаккули ҳизбу ҳаракатҳои чап ва рост, низоми сиёсии муосири Афғонистон, равандҳои эҳтимолии рушди баъдии давлат, сохтори конститусионӣ, роҳу воситаҳои таъмини ваҳдати миллӣ дар шароити давлати гуногунмиллатро таҳқиқ намудааст.

Аҳамияти асарҳои Ҳ.С. Саидов¹ аз он иборат аст, ки бевосита масъалаҳои рушди давлатдории миллии Афғонистон, таносуби қавмии ин кишвар, нақши омилҳои миллӣ, динӣ ва қавмӣ дар раванди ташаккули давлати муосири Афғонистон, сохтори федеративиро дар шароити кишвар бевосита таҳлил намудааст.

А. Раҳнамо² омилҳои сиёсии муносибатҳои қавмӣ – қабилавӣ дар Афғонистон, масъалаҳои таъсиррасон ба мақоми халқу миллатҳоро дар ташаккули ҳукумат баррасӣ намудааст. Муаллиф марҳилаи нави муносибатҳои миллиро дар Афғонистон пас аз соли 2001 таҳқиқ намуда, онро “инқилоби қавмҳо” номидааст. Ӯ ба сари қудрат расидани ҷунбиши “Толибон”-ро марҳилаи заиф гардидани қудрати паштунҳо номида, таҳаввулбанда будани ҷойгоҳи тоҷиконро таъкид намуда, зуҳури

Ватанпарвар 2003; Боз вай. Эволюция формирования политической системы современного Афганистана. [Текст] /Р. Ш. Нуриддинов. - Душанбе, 2004; Боз вай. Особенности зарождения левых и демократических идей в Афганистане. Вестник Юга России. [Текст] /Р. Ш. Нуриддинов. – Краснодар, 2011. – С. 81-93; Боз вай. Вероятные сценарии развития событий в Афганистане после ухода западной коалиции в 2014 году. [Текст] /Р. Ш. Нуриддинов. //Вестник Таджикского национального университета. - 2013. 3/5(118). – С. 184-190; Боз вай. Основы конституционного строя Афганистана по Конституции 2004 года и ее влияние на эволюцию органов безопасности. [Текст] /Р. Ш. Нуриддинов. // Вестн. Таджик. национал. ун-та. - 2017. № 3/2. - С.107-113.

¹ Саидов Х. Афганистан в поисках путей национально – государственного развития. [Текст] /Х.Саидов. - М., 2010; Боз вай. Афганистан и Иран: параллели этнонационального развития. [Текст] /Х.Саидов. - М., 2010; Боз вай. Народонаселение Афганистана. Опыт реконструкции этногенеалогических особенностей пуштунского общества. [Текст] /Х.Саидов. - М., 2011; Боз вай. Маунстюарт Эльфинстоун английсий дипломат и политике. Этнос, общество и власть в Афганистане. [Текст] /Х.Саидов. - Душанбе 2012; Боз вай. Афганские пуштуны в контексте истории десять потерянных колен Израиля. ФРГ, Изд. лап Ламбер Академик Пабблишинг. [Текст] /Х.Саидов. - 2012; Боз вай. Евреи и пуштуны Афганистана. [Текст] /Х.Саидов. - М., АН РФ, 2015.

² Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: хусусиятҳо ва дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] /А. Раҳнамо.- Душанбе, 2015. – 380с.

хазорахоро дар таърихи Афғонистон таъкид менамояд ва масъалаи хувияти узбекхоро меомӯзад.

Р. М. Давлатов¹ масъалаҳои таҳдиду холишҳои Афғонистонро аз нигоҳи миллӣ – этникӣ, муҳоҷирони афғонро ҳамчун омили таъсиргузор дар муносибатҳои Афғонистон ва Эрон мавриди омӯзиш қарор додааст.

П.Р. Нуриддин² масъалаҳои низоми сиёсӣ, раванду ҳодисаҳои иҷтимоӣ, ташаккул, таҳаввул, андешаҳо ва фаъолияти ҳаракатҳои террористӣ, ҳизбҳо ва низомҳои ҳизбии Афғонистонро таҳқиқ намудааст.

Ба гурӯҳи чорум осори муҳаққиқони Ҷарбро ворид намудаем³. Дар китоби П. Кинг шаклҳои гуногуни низоми федералӣ дар ИМА ва кишварҳои европоӣ гурӯҳбандӣ гардидаанд.

Д. Ч. Элейзер бо истифода аз усули қиёс низоми федералиро дар амалияи ҷаҳони муосир таҳлил намудааст. В. Остром моҳияти федерализми америкоиро омӯхта, аҳамияти худидоракунии вилоятҳои чунин давлатро таъкид намудааст. Дар раванди таҳлил иттилооти гуногуну зиддиятноки мавзӯи баҳси федерализм, муносибатҳои миллӣ дар Афғонистонро мавриди омӯзиш қарор дода, онҳоро ба як воҳиди мантиқӣ оварда мерасонад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия дар ҷаҳорҷубаи татбиқи нақшаи дурнамои корҳои илмӣ – таҳқиқотии

¹ Давлатов Р.М. Афғонистон-2017: холишҳо ва таҳдидҳо барои Осиёи Марказӣ/ [Матн]/Р.М.Давлатов// Аҳбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. -2017. -№4. -С.202-207; Боз вай. Дурнамои эҳёи «Эътилофи Шимол» ҳамчун омили таъмини субот дар марзҳои Осиёи Марказӣ. [Матн] / Р.М.Давлатов// Гузоришҳои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. -2018. -№1-2 (01-02) - С.173-176; Боз вай. Назаре ба равобити Эрон ва Афғонистон дар замони ҳокимияти М.Довуд. [Матн] / Р.М.Давлатов// Аҳбори ИФСҶ. ба номи А.Баҳоваддинови АИ ҶТ. - 2018. - №2. - С.123-127; Боз вай. Муҳоҷирони афғон –ҳамчун омили таъсиргузор дар муносибатҳои Афғонистон ва Эрон. [Матн]/ Р.М.Давлатов// Гузоришҳои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. -2018. -№3. -С.22-28..

² Нуриддин П.Р. Политические партии и партийная система Афганистана. [Текст] /П.Р. Нуриддинов. - Душанбе: «ЭР-граф», 2016. – 416 с; Боз вай. Кто есть, кто в Афганистане. Третье дополненное издание Германия: LAMBERTAcademicPublishing. [Текст] /Р.Р.Нуриддинов. - Душанбе: «ЭР-граф», 2019.– 416 с.

³ Кинг П. Классифицирование федераций. [Текст] /П. Кинг. - М., 2000; Элейзер Д. Дж. Сравнительный федерализм. [Текст] /Д.Дж. Элейзер.- М., 1995; Остром В. Смысл американского федерализма. Что такое самоуправляющееся общество. [Текст] /В. Остром. - М.: Арена, 1993.; Коукли Дж. Двухпалатность и разделение властей в современных государствах. [Текст] / Дж. Коукли.// Полис.- 1997. - №3. - С.148-168.

кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар мавзуи “Ҳаёти сиёсии муосир: моҳият, хусусиятҳо ва пешомади инкишоф дар замони муосир” (барои солҳои 2016-2024) иҷро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ КОР

Мақсади таҳқиқотро омӯзиш ва таҳқиқу хулосагирии таъсири омилҳои миллию этникӣ ба раванди сиёсии Афғонистон ҳамчун кишвари анъанавии минтақа ташкил менамояд.

Бо дарназардошти мақсади муайянгардида иҷрои **вазифаҳои зерин** заруранд:

- таҳқиқ ва натиҷагирӣ аз раванди ташаккул ва инкишофи вазъи таърихӣ – этникии Афғонистон;

- мавриди омӯзиш қарор додани нақши ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ дар раванди танзими масъалаҳои миллий – этникӣ дар Афғонистон;

- баррасӣ намудани моҳияти қавмии ҳаракатҳои сиёсии Афғонистон, таҳқиқи масъалаи мазкур дар мисоли ҷунбиши «Толибон»;

- мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додани таҷрибаи демократияи федералӣ, дарки ҷойгоҳи доктринаи федерализм дар воқеияти Афғонистон;

- омӯзиши воқеияти қавмӣ дар Афғонистон ҳамчун кишвари анъанавии Шарқ, таҳқиқи таъсири омили қавмӣ ба низоми сиёсии он;

- таҳлил ва хулосагирии таълимоти федераликунонии Афғонистон, баррасии мавқеи манфиатҳои миллии кишварҳои минтақа дар воқеияти ин андеша;

- омӯзиш ва таҳқиқи мақом ва ҷойгоҳи тоҷикон дар раванди сиёсию этникии Афғонистон;

- таҳлил ва баррасии дурнамои ҳокимияти паштунҳо бо дарназардошти ташаккули вазъияти нави миллию этникӣ;

- таҳқиқи таҳаввули нақши умумиятҳои дигари миллию этникӣ дар ҳаёти сиёсии Афғонистон.

Объекти таҳқиқотро равандҳои миллию этникӣ дар кишварҳои анъанавии Шарқ ташкил менамоянд.

Предмети таҳқиқот таъсири омилҳои миллию этникӣ ба равандҳои иҷтимоӣ - сиёсии Афғонистон мебошад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Дар раванди омӯзиши мавзӯи осори олимони ватанӣ, Афғонистон, Федератсияи Россия, минтақа ва кишварҳои ғарбӣ истифода шудаанд. Пояҳои назариявии таҳқиқотро назарияи равандҳои этникӣ (З. В. Сикевич, Ю.В.Бромлей, Б. Андерсон, М.О. Мнацаканян)¹, назарияи «идораи федеративӣ» (К. Уэйр)², назарияи «стратегияи фарогир» (У. Райкер)³ ташкил медиҳанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Дар раванди таҳқиқот усулҳои мушаххаси илмӣ - таҳлили системавӣ, муқоисавӣ, рафторӣ, институтсионалӣ, таърихӣ, навбандӣ ва ғайра истифода шудаанд.

Таҳлили системавӣ имкон дод, ки муносибатҳои этникӣ – милли дар пайвандии ноғуастани бо муносибатҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва фарҳангии ҷомеа баррасӣ гарданд. Чунки дар кишварҳои анъанавӣ ва гуногунмиллати Шарқ масъалаҳои этникӣ – милли ҳамчун унсурҳои системавии ҷомеа ба шумор мераванд. Таҳлили муқоисавӣ барои омӯختани сиёсати этникӣ-миллии кишварҳои Шарқ дар маҷмӯъ ва Афғонистон дар давраҳои мушаххаси рушди он истифода гардидааст.

Усули рафторӣ бошад барои таҳлили таъсири омилҳои этникӣ- милли ба фаъолияти роҳбарони давлатӣ, ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ, гурӯҳҳои қавмӣ ва қабилавии муайян ба кор бурда шудааст.

Таҳлили институтсионалӣ имкон дод, ки моҳияти сиёсати давлатӣ дар соҳаи муносибатҳои этникӣ – милли, таъсиси сохторҳои марбута ва қабули

¹ Сикевич З. В. Социология и психология национальных отношений. [Текст] /З.В. Сикевич. - СПб.: Изд. Михайлова В.А., 1999. - 203 с; Боз вай. Этносоциальные процессы: теория, история, современность. [Текст] /З.В. Сикевич.- М.: Наука, 1987. - 333 с; Андерсон Б. Нации и национализм [Текст] / Б. Андерсон [и др.]. - М.: Праксис, 2002. - 416 с; Мнацаканян М.О. Нации и национализм. Социология и психология национальной жизни. [Текст] /М.О. Мнацаканян.- М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2017. - 367 с.

² Уэйр К. Федеративное управление. [Текст] /К. Уэйр. - Нью-Йорк, 1947.

³ Райкер У. Федерализм: происхождение, функционирование и значение. [Текст] /У. Райкер- Торонто, 1964.

санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ чиҳати танзими ин муносибатҳо таҳқиқ карда шаванд.

Навъбандӣ ҳамчун усули илмию таҳқиқотӣ барои муайян намудани ҷанбаҳои равонии қавму қабилаҳои гуногун, сатҳ ва моҳияти дарки сиёсати миллии давлат аз ҷониби онҳо хизмат намудааст.

Дар маҷмӯъ, усулҳои илмии истифодашуда имкон доданд, ки масъалаҳои этникӣ – милли дар Афғонистон, омилҳои таъсиррасонии муносибатҳои милли ҳангоми таҳияи сиёсати давлатӣ нишон дода шаванд. Махсусан, муайян намудани роҳу воситаҳои танзими муносибатҳои мураккаби қавмӣ – қабилавӣ дар мисоли кишварҳои гуногунмиллат бо истифода аз иқтидори методологии усулҳои номбаршуда амалӣ карда шудаанд.

Навгонии илмии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки масъалаи таъсири омилҳои миллию этникӣ ба равандҳои сиёсии кишварҳои Шарқи анъанавӣ дар мисоли Афғонистон бори аввал дар илмҳои сиёсии ватанӣ ба таври маҷмӯӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Бандҳои алоҳидаи навоари илмии таҳқиқот дар ҳолатҳои зерин ифода меёбанд:

- раванди ташаккул ва рушди вазъи таърихӣ – этникии Афғонистон таҳқиқ гардид;

- нақши ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ дар раванди танзими масъалаҳои миллию этникӣ дар Афғонистон мавриди омӯзиш қарор дода шуданд;

- моҳияти қавмии ҳаракатҳои сиёсии муосири Афғонистон мавриди баррасӣ қарор гирифта, таҳқиқи масъалаи мазкур дар мисоли ҷунбиши «Толибон» таҳқиқ гардидааст;

- таҷрибаи ҷаҳонии демократияи федералӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шуда, дарки таълимоти федерализм дар воқеияти Афғонистон қиёс гардидааст;

- воқеияти қавмӣ дар Афғонистон ҳамчун кишвари анъанавии Шарқ омӯхта, таъсири омили қавмӣ ба низоми сиёсии кишвар таҳқиқ шудааст;

- федераликунони Афғонистон таҳлил гардида, мавқеи манфиатҳои миллии кишварҳои минтақа дар татбиқи он мавриди баррасӣ қарор дода шуданд;

- нақши тоҷикон дар равандҳои этникии Афғонистон омӯхта ва таҳқиқ гардидаанд;

- масъалаҳо ва дурнамои ҳукмронии паштунҳо дар Афғонистон бо дарназардошти ба вуҷуд омадани вазъияти нави миллию этникӣ таҳлил ва баррасӣ гардиданд;

- таҳаввули мақоми умумиятҳо ва ақаллиятҳои дигари миллию этникӣ дар ҳаёти сиёсии Афғонистон таҳқиқ шуда, дар раванди сиёсии кишвар баррасӣ гардидааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- дар мавзуи воқеияти қавмӣ – қабилавии Афғонистон ва таъсири он ба низоми сиёсии кишвар миёни донишмандони афғонӣ ва ғайриафғонӣ назари гуногун вуҷуд дорад. Афғонистон кишварест, ки дар он қавмҳо, забонҳо, фарҳангҳо ва мазҳабҳои гуногун дар канори ҳам умр ба сар мебаранд. Робитаҳои ин гурӯҳҳо ва нақшу мавқеияти онҳо дар сохтори қудрати сиёсӣ яке аз масъалаҳои асосии ҷомеа ба шумор меравад. Дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ марзбандиҳои қавмӣ мушаххастару густурдатар гардида, қувваҳои сиёсӣ ба таври ошкор ба гурӯҳҳои паштун, тоҷик, ҳазора, ўзбек ва ғайра тақсим шуданд. Аз лиҳози мазҳабӣ низ хати возеҳи фосилавӣ, гурӯҳҳои суннӣ ва шиаро аз ҳам ҷудо мекунад. Ин гурӯҳҳои қавмӣ ва мазҳабӣ ҳам аз набудани як неруи сиёсии миллий, ки аз манфиатҳои тамоми мардуми Афғонистон намояндагӣ кунад, сӯистифода намуда, кишварро байни худ тақсим кардаанд. Дар ҳама асноди муътабарии сиёсӣ, аз ҷумла мувофиқатномаи Бонн барои саҳмирии ҳамаи

қавмҳо дар низоми сиёсии ояндаи кишвар таъкид бар амал омадааст. Ин нишонаи он аст, ки танзими мушкилоти ҷорӣ Афғонистон бо масъалаи қавмӣ пайвандии ногусастани тарҳи «ҳукумат бар пояҳои васеъ» чизи дигаре ҷуз эътирофи воқеиятҳои қавмӣ дар ин кишвар нест;

- федерализм аз нигоҳи назариявӣ ва фалсафӣ «ваҳдат дар гуногунӣ» мебошад. Дар пояи ин бардошти умумӣ, федерализм низоми одилона ба ҳисоб рафта, ҳадафи он таъмини ваҳдат дар ҷомеа бо роҳи эҳтиром ба фарқиятҳо ва ихтилофҳо, на бо роҳи фишор ва зӯрварӣ аст. Андешаи федералӣ маҷмуи усулҳои дар бар мегирад, ки ҳамбастагӣ ва мувозинати байни ваҳдат ва гуногунӣ, худмухторӣ ва тобеият, миллӣ ва минтақавиро таъмин менамояд. Дар робита ба масъалаи баҳси федерализм дар Афғонистон бояд таъкид намуд, ки демократияи федеративӣ аз ду бархӯрди ҷудогона маншаъ мегирад: аз як сӯ аз воқуниши касоне, ки тарҳи ин масъаларо дар Афғонистон ҳатто «хиёнат ва ватанфурушӣ эълон мекунанд» ва аз сӯи дигар, шумораи зиёди афғонҳои, ки бо демократияи федеративӣ муҳолифанд, равшанфикрон ва сиёсатмадоронанд, ки бо ҷонибҳои амалии ин низом дар Афғонистон мулоҳизаҳову нигарониҳои содиқона доранд. Муваффақияти тарҳи низоми федеративӣ вобаста ба он аст, ки битавонад дидгоҳҳои хоси ҳар гурӯҳи сиёсӣ ва қавмиро бо манфиатҳои миллии кишвар бипайвандад ва муҳолифони бовар кунонида тавонад, ки демократияи федеративӣ ва зарурати онро дар Афғонистон дуруст дарк кунанд;

- баррасӣ намудани омилҳои берунӣ барои муайян кардани дурнамои рафъи бӯҳрони Афғонистон аҳамияти муҳим дорад. Бо дарназардошти раванди ҳамгирии Аврусиё масъалаи шакли ояндаи низоми давлатии Афғонистон ва даҳлати ғарб ба қорҳои дохилии кишварҳои Осиё таваҷҷуҳи таҳлилгарони соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ ба худ мекашад. Дар ин робита, шаклҳои гуногуни низоми ояндаи давлати

Афғонистон ҳамчун иштирокчии муносибатҳои байналмилалӣ аз ҷониби давлатҳои манфиатдор пешбинӣ шудаанд. Ин масъала барои Афғонистон нав нест ва барои ҳалли он, ғояҳои мухталиф, аз ғайримарказонидани одии қудрат сар карда, то ташкили шакли парламенти ҳукумат ва низоми федеративии Афғонистон таҳия ва пешниҳод карда шуданд;

- миллатгароии паштунҳо дар давлати Дурронӣ (таъсиси давлати Афғонистон аз ҷониби Аҳмадшоҳи Дуронӣ дар соли 1647), ки ҳамеша рамзи бузургии таърихии давлатдорӣ паштунҳо ҳисобида мешуд, равшан таҷассум ёфтааст. Пас аз фурӯпошии он (соли 1819) ғояи – «паштунизм ислом аст ва ислом паштунизм аст» – асоси сиёсати нави ҳокимони афғон (ҳамзамон дар ибтидои асри XIX) дар заминаи муттаҳид сохтани сарзамин ва халқҳои мустақил, ки дар давраи харобиҳои Дурронӣ ба вучуд омада буданд, ташаккул ёфт. Аммо сарварони баъдии Афғонистон хатари пошхӯрии давлати муттаҳид ва мустақили худро дарк намуда, кӯшиши худро барои эҳёи он равона карданд. Амир Дӯстмуҳаммадхон (солҳои 1843 то 1863), яке аз фаъолтарин пайғирони ин сиёсат буд. Вай ба ишғоли шимолӣ кишвар оғоз намуда, дарк мекард, ки мустамликадорӣ канорӣ давлати ягонаи Афғонистонро мустаҳкам мекунад. Шартномаи байни Англия ва Россия дар бораи муайян намудани сарҳадҳои шимолу ғарбии Афғонистон, ки соли 1887 ба имзо расида буд, инчунин ба мутамарказонии давлати паштунҳо мусоидат кард;

- заминаҳои иштибоҳот ва қачравӣҳо дар муносибатҳои миллӣ дар Афғонистон ҳанӯз дар фаъолияти нахустин созмонҳои сиёсӣ ва мавқеъгирии муассисон ва роҳбарони онҳо гузошта шуда буданд. Барои мисол, ба андешаи як гурӯҳи донишмандон бунёдгузори ҷунбиши «Виш залмиён», ки аксаран намояндагони умумияти этникии паштун буданд, ҳиссиёти баланди миллатгароӣ доштанд. Нерӯҳои сиёсии кишвар бо дарназардошти омилҳои гуногун – мансубияти миллӣ - этникӣ,

алоқамандӣ бо давлатҳои манфиатдор шаклҳои гуногуни низоми давлатии Афғонистонро пешниҳод менамоянд. Як гурӯҳи ҳизбҳои сиёсӣ нақшаи таъсиси шакли идораи парлумониро пешниҳод менамояд. Гурӯҳи дигари ҳаракатҳои сиёсӣ ҷонибдори шакли президентии идораи давлатӣ мебошад. Дар доираҳои дигари сиёсӣ нақшаи ташкили низоми федеративии кишвар муҳокима карда мешавад. Дар робита бо мушкилоте, ки кишварҳои Созмони Аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ дар мубориза алайҳи ҷунбиши «Толибон» дучор омаданд, баъзе ҳизбу ҳаракатҳои зери таъсири ғарб қарордошта нақшаи тақсимои Афғонистон ва додани зимони идораи вилоятҳои ҷанубии Афғонистонро ба ҷунбиши «Толибон» пешниҳод менамуданд. Хулоса, фикру андешаҳо, нақшаву лоиҳаҳо, ки аз ҷониби ҳизбҳои сиёсӣ пешниҳод мегарданд, гуногунанд;

- яке аз муҳимтарин масъалаҳо, ки дар адабиёту мутолиоти «толибоншиносӣ» мавриди таваҷҷуҳ мебошад, моҳияти қавмии ҷунбиши «Толибон» ва робитаи онҳо бо равандҳои қавмгароӣю миллигароӣю паштунӣ аст. Бахше аз таҳлилгарон ба ин назаранд, ки ҷунбиши «Толибон» на танҳо ҷунбиши сиёсӣ, низомӣ ва динӣ, балки як ҷунбиши қавмии паштунгаро низ буда, дар асл яке аз унсурҳои лоиҳаи калони «Паштунистони бузург» мебошад. Албатта, андешаи «ҳаракати сирфан қавмии паштунгаро будани ҷунбиши «Толибон» як андешаи мутлақ ва комилан исботшуда набуда, дар сурати омӯзиши амиқтар дар тамоми сатҳҳои ин ҷунбиш гоҳо намояндагони қавму миллатҳои гуногуни сокини Афғонистон ва ҳатто хориҷ аз онро дидан мумкин аст. Аммо ин масъала низ рӯшан аст, ки андешаи «ҳаракати қавмии паштун» будани ҷунбиши «Толибон» ҳам дар «толибоншиносии умумӣ», ҳам дар фазои иттилоотӣ ва ҳам дар афкори ҷамъиятии ҳуди Афғонистон ва кишварҳои атрофи он ба як андешаи ғолиб табдил шудааст. Аз ин рӯ, дар аксари мавридҳо ба ҷунбиши «Толибон» дар канори сифатҳои дигари он, ҳамчун ҳаракати

қавмгарои паштунҳо низ нигариста, бо ин ҳаракат аз ҳамин дидгоҳ муносибат мешавад;

- тоҷикон ҳамчун мардumi дорoi таърихи бостонӣ ва маҳорати баланди идораи давлатӣ дар ҳаёти сиёсии Афғонистони имрӯза нақши арзанда доранд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки аксарияти равшанфикрони Афғонистон (духтурон, муҳандисон, устодони мактабҳои олии ва миёна, шоирону нависандагон ва ғайра) аз ҳисоби даризабонон ташаккул ёфтаанд. Донишмандони афғоншинос дар он ақидаанд, ки зиндагии муқимӣ боиси он гардидааст, ки мардumi тоҷик бештар ба илму фарҳанг таваҷҷуҳ кардаанд ва дар зиндагии сиёсии Афғонистон ҷойи мустаҳками худро пайдо намудаанд;

- ғояи барқарор кардани ҳукмронии сиёсии паштунҳо пас аз ворид шудани ҷунбиши «Толибон» ба саҳнаи сиёсӣ эҳё шуд. Ҷунбиши «Толибон» талаби ҷунбишҳои миллатгарои пуштунро дастгирӣ намуда, ба таъсиси ҳама гуна сохторҳои маъмурӣ-ҳудудӣ дар заминаи нишонаҳои мазҳабӣ ва қавмӣ қатъиян муҳолиф буданд. Аз сӯи дигар, ҳамчун як ҷунбиши ростгарои исломӣ «Толибон» тарафдори ташкили давлати воҳиди исломӣ буданд. Ғайр аз ин, ҷунбиши «Толибон» барқарорсозӣ ва ҳифзи минбаъдаи нақши ҳукмронии паштунҳоро дар ҳаёти сиёсии кишвар ҳамчун муҳимтарин шартҳои сохти ояндаи давлатии Афғонистон баррасӣ мекарданд. Ҳизбҳо ва ҷунбишҳои сиёсӣ, ки манфиатҳои гурӯҳҳои қавмӣ ғайри пуштунро дифоъ мекунанд, мекӯшанд, то дар оянда роҳи барқарорсозии нақши ҳукмронии паштунҳо дар ҳаёти сиёсии кишвар пешгирӣ шавад. Ҳамин тариқ, ҳангоми таҳия ва қабули конституция, маҷлисиҳои Лоя Ҷирга дар моҳи декабри соли 2003 - январи соли 2004 вакилон - намоёндагони гурӯҳҳои этникии ғайрипуштун ҷонибдори таъсиси шакли парлумонии идоракунӣ дар кишвар буданд;

- «Инқилоби қавмҳо» дар Афғонистон дар вазъияти ақаллияти ўзбеки ин кишвар, ки ба чумлаи чор халқияти асосии Афғонистон (тоҷикон, паштуҳо, ҳазораҳо, ўзбекҳо) дохил мешавад, низ тағйироти ҷиддӣ пеш овардааст. Дар раванди «инқилоби қавмҳо» дар Афғонистони муосир тағйири вазъият ва ҷойгоҳи мардуми ҳазора тобиши махсус дошта, зуҳури баланди ҳазораҳоро метавон яке аз рамзҳои барҷастаи ин «инқилоб» донист. Қавми ҳазора, ки садсолаҳо яке аз қурбониёни асосии нобаробариҳои қавмӣ будааст, имрӯз ба рамз ва барандаи асосии таҳаввулоти қавмӣ дар Афғонистон табдил шудааст.

Аҳаммияти назариявии таҳқиқот бо муҳимияти илмӣ ва амалии сиёсии он, ҳамчунин бо талаботи баланд ба натиҷагирии таҳлилӣ ва тавсияҳо ҷиҳати тарҳрезӣ ва пешбурди сиёсати муассиртари дохилӣ ба хоҳири таҳия ва татбиқи як низоми ҷавобгӯи манфиатҳои тамоми қавму қабилаҳои Афғонистон муайян карда мешавад.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки натиҷагириҳо ва хулосаҳои он метавонанд дар фаъолияти сохторҳои давлатӣ – Раёсати ҷумҳурӣ, ҳукумат, вазорату ниҳодҳои дигар дар амри таҳияи сиёсати дохилӣ баҳри таъмини мусолиҳа ва ваҳдати миллӣ, таъмини сулҳу суботи ҷомеа мавриди истифода қарор бигирад.

Таҳлили муносибатҳои қавмӣ - қабилавӣ ва этникӣ - миллии Афғонистон, низоми давлатдорӣ ва таъсири он ба вазъи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, динӣ ва фарҳангии ҷомеаи афғонӣ ҷанбаи маҷмӯӣ дорад. Ҳеҷ як рисола наметавонад тамоми маҷмӯи масъалаҳои таҳқиқшавандаро фаро гирад. Бинобар ин, таҳлили масъалаҳои муҳиму умдаи миллии Афғонистон маҳдуд мешавад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот аз дақиқияти маълумот, кофӣ будани ҳаҷми маводи таҳқиқотӣ, коркарди натиҷаҳои таҳқиқот, ҳаҷми интишорот аз натиҷаҳои таҳқиқи мавзӯӣ иборат мебошад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ.

Диссертатсия дар мавзуи «Таъсири омилҳои миллию этникӣ ба равандҳои сиёсии кишварҳои Шарқи анъанавӣ (таҷрибаи Афғонистон)» барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои сиёсӣ ба рамзи ихтисоси тасдиқнамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 6D050200 – Сиёсатшиносӣ (23.00.02 – Ниҳодҳо, равандҳо ва технологияҳои сиёсӣ) мувофиқ аст.

Саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ. Таҳия, коркард ва таҳлили мавзуи таҳқиқот маҳсули фаъолияти чандинсолаи муаллиф мебошад. Ҳамаи давраи иҷроиши нақшаи кории илмӣ – таҳқиқотии пешбинишуда бо иштирок ва пешниҳоди бевоситаи ӯ роҳандозӣ гардидааст. Саҳми шахсии вай дар пешниҳодҳо ва тавсияҳо чиҳати рушду таҳкими муносибатҳои миллию этникӣ дар Афғонистон, роҳҳои беҳтар намудани эҳсоси якпорчагии кишвар, танзими сиёсии робитаҳои қавмӣ – қабилавӣ инъикос меёбад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷа ва дастовардҳои таҳқиқот аз солҳои 2016-2022 дар маводҳои конференсияҳои донишгоҳӣ ва ҷумҳуриявӣ ба нашр расидаанд. Мазмун ва муҳтавои рисола дар 5 мақолаи илмии дар маҷалаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чоп гардида, пешниҳод гардидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз рӯйхати ихтисораҳо, муқаддима, се боб, зербобҳо, хулоса ва рӯйхати адабиёт дар ҳаҷми 197 саҳ. таркиб ёфтааст.

БОБИ I. МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚИ ТАҲАВВУЛИ СИМОИ ЭТНИКИЮ СИЁСИИ АФҒОНИСТОН

1.1. Таҳлили ва натиҷагирӣҳои вазъияти миллию этникии

Афғонистон

Дар натиҷаи мочарои чандинсола ҷомеаи муосири Афғонистон дар ҳолати бесарусомонӣ қарор дорад. Яке аз зухуроти муҳимтарини ин равандҳо набудани давлати самараноки марказӣ ва парокандагии этникӣ ба шумор мераванд, ки ба рушди Афғонистон таъсири ҷиддӣ мерасонанд. Хуруҷи оммавии афғонҳо ба Покистон ва дигар кишварҳои олам, махсусан ба Европа ва Америка ба кам шудани ҳиссаи паштунҳо дар байни аҳоли ва элитаи сиёсӣ оварда расонид, ки қаблан нақши гурӯҳи асосии этникии ин кишварро бозӣ мекарданд. Ҳолати бавучудомада бухрони навро дар муносибатҳои паштунҳо ва ақаллиятҳои милли ба вучуд оварда, бухрони сиёсиро амиқтар сохт. Чунин вазъият қудрати марказиро заиф карда, масъалаи тағйир додани сохтори ҳокимияти давлатӣ ва эҳтимолан, низоми давлатдориро ба вучуд овард.

Бояд қайд кард, ки хусусияти фарқкунандаи ҷомеаи Афғонистон дар тӯли асрҳо қобилияти «чабин» кардани гурӯҳҳои қавмӣ маҳаллӣ буд, на «омезиш»-и онҳо. Чунин зухурот дар ҷомеаи Афғонистон ба мустақилияти минтақаҳо, гурӯҳҳои этникӣ ва ба роҳ мондани «муносибатҳои бисёрсатҳаи вобастагии гурӯҳҳои қавмӣ» саҳм гузоштааст. Ба андешаи мо, бо ишора ба ин вазъ метавон мафҳуми «умумияти конфедеративии қабилавии паштунҳо ва ғайрипаштунҳо» - ро дар Афғонистон ба гардиши илмӣ ворид кард.

Мо вазъияти этникӣ - миллии Афғонистонро бо давлатдорӣи халқҳои дигар қиёс карданӣ нестем, вале бо дарназардошти воқеияти ҷомеаи Афғонистон, гуфта метавонем, ки тақсимшавии қабिलाҳо ба равандҳои умумии ташаккули давлатҳои ягонаи мутамарказ дар аввали

асри XX вобастагӣ дорад. Аммо, таҳаввули минбаъдаи давлатдорӣи Афғонистон ноустувор гашт, ки натиҷаи он имрӯз тақсимшавии ҷомеа, авҷ гирифтани экстремизми сиёсӣ ва сиёсати канораи этникӣ - минтақавӣ дар шакли давлати тақсимшуда дар охири асри XX – ибтидои асри XXI мебошад. Вазъияти бавучудомада ба баъзе муҳаққиқон, масалан олими америкой Б. Рубен имкон дод, ки ҳолати кунунии Афғонистонро «давлати ноком» тавсиф кунад¹. Таҳлилгари рус С. Андреев онро «кишвари бидуни давлат» арзёбӣ кардааст². Тибқи таърифи М.Чубаров, Афғонистон эҳтимолан «... маҷмӯи гурӯҳҳои мустақили ҳарбӣ-сиёсӣ, на як сохтори ягонаи давлатӣ» аст³.

Мутаассифона, дар ибтидои асри XXI барои бунёди давлати мутамаркази Афғонистон шароити мусоид фароҳам наомадааст. Бо мақсади муттаҳидсозии ҷомеа имрӯз шакли ҳукмронии анъанавии паштунҳо бо иштироқи баъзе гурӯҳҳои этникии дигар дар муносибатҳои ҳокимиятӣ интиҳоб карда шудааст. Имрӯз низ дар раванди муттаҳидсозии ҷомеа риоя нагардидани таркиби мутавозини ҳукумат боиси пайдоиши низоъҳои нави этникӣ мегардад.

Дар раванди ташаккули шакли нави сохтори давлатии Афғонистон, низоъҳои этникӣ - сиёсӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ таъсири амиқ гузоштанд. Бояд илова кард, ки шаклҳои гуногуни танзими масъалаи низоми миллӣ - давлатии Афғонистон, таҳия гардида буд:

- кӯшиши таблиғоти Чумхурии Исломии Покистон оид ба ташкили Конфедератсияи Афғонистон ва Покистон (соли 1956);

- пешниҳоди Иттифоқи Советӣ дар бораи таъсиси Чумхурии Демократии Исломии Афғонистон бо ҳуқуқи халқҳо ба мустақилият (соли 1985);

¹ Rubin B. R. The Search for Peace in Afghanistan. From Buffer State to Failed State. -New Haven, 1995.

² Андреев С. А. Афганистан: страна без государства. [Текст] / С. А. Андреев. // Политический журнал. – 2004. – №31. – С. 58-65.

³ Чубаров М. Америка в "черном квадрате" [Текст] / М.Чубаров. // Военно-политическое обозрение. – 2009. – С.67.

- кӯшиши миллатгароёни паштун барои эҷоди «Паштунистони Бузург»;

- кӯшиши чунбиши «Толибон» барои ҳалли мушкилоти Афғонистон тавассути таъсиси Аморати Исломии Афғонистон;

- андешаи гурӯҳҳои миллатгарои ғайрипаштун роҷеъ ба эҷоди Давлати «Хуросони Бузург».

Барои наслҳои нави чунбиши «Толибон» ғояи бунёди давлатдорӣ дар асоси хилофат ҷолибтар аст. Аз ин рӯ, ташаккули шакли нави сохтори миллӣ - давлатӣ, таҳким ва рушди давлати муосир ва таъсиси ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун заминаҳои гузариши кишвар ба марҳилаи рушди устувор метавонанд вазифаҳои муҳимтарини бозсозии иҷтимоии Афғонистони муосир ва баромадан аз вазъияти бӯҳрони амиқи иҷтимоӣ-сиёсӣ ба шумор раванд.

Лоихаи федераликунонӣ Афғонистон нишондиҳандаи вазъи мураккаби этникӣ - сиёсии он мебошад. Ин мушкилот ба ҳолате рост меояд, ки паштунҳо ҳамчун гурӯҳи этникӣ идораи корҳои низомӣ - сиёсии дастгоҳи давлатии кишварро муддате аз даст доданд. Чунин ҳолат, аз ҷумла дар соли 1992, пас аз сукути режими М.Начибуллоҳ низ руҳ дода буд. Он вақт роҳбарони ақаллиятҳои миллӣ бо мувофиқаи умумӣ расида, нақшаи тақсим кардани кишварро ба чор воҳиди федералӣ таҳия намуда буданд.

Ҳолати шабеҳ дар соли 2001 пас аз таъсиси эътилофи зиддитеррористӣ ва барҳам додани «Аморати Исломии Афғонистон» низ ба вуҷуд омада буд. Дар Афғонистон ва берун аз он дар бораи имконпазир будани федераликунонии кишвар ва ворид намудани тағйирот дар Конститутсияи мамлакат андешаҳо зиёданд. Албатта, чунин пешгӯиҳо боиси радди шадиди элитаи сиёсӣ ва фарҳангии паштун гардиданд, чунки онҳо хатари нобуд гардидани Афғонистонро ҳамчун як давлати воҳид дарк менамоянд. Ба андешаи мо, асоси воқеӣ барои чунин тарсу ҳаросҳо вуҷуд дорад. Дар ҳақиқат, дар баъзе ҳолатҳо ғояи федераликунонӣ ҳамчун

роҳи начоти Афғонистон ба назар мерасад, дар дигар ҳолатҳо таъсири манфии он барои парокандагии кишвар зоҳир мешавад. Дар назари аввал, заминаҳои воқеии федераликунонӣ дар Афғонистон, пеш аз ҳама, дар сохтори гуногунмиллатии аҳолии он вучуд доранд. Аз тарафи дигар, ғояи федерализм дар ин кишвар нав аст. Дар тӯли таърихи Афғонистон ин мавзӯ борҳо бардошта шуда буд, аммо он ҳеҷ гоҳ амалӣ нашудааст.

Саволе пайдо мешавад, ки оё дар шароити мушаххаси этникӣ - сиёсии Афғонистон бо роҳи ихтиёрӣ татбиқи ин андеша имконпазир аст? Пеш аз посух додан ба ин савол, фаҳмидани усулҳои асосии худшиносии миллати паштун, ки ҳам аз нигоҳи шумора ва ҳам нақши он дар ташаккули давлати Афғонистон бузург аст, бояд хусусиятҳои раванди таърихии кишвар ва ташаккули миллатпарастӣ ва соҳибистиқлолии паштунҳо ва инчунин муносибати онҳо ба ақаллиятҳои миллии Афғонистон ба назар гирифта шаванд. Ҳамзамон, набояд манфиатҳои ҷониби дигар, яъне далелҳои пешниҳоди ғояи федераликунонӣ аз ҷониби онҳо ба эътибор гирифта нашавад. Имрӯз ҷонибдорони пурқувват-тарини ғояи федерализм пешвоёни ҳарбӣ - сиёсии ду гурӯҳи этникӣ мебошанд: узбекҳо ва ҳазораҳо.

Андешаи – «паштунизм ислом аст ва ислом паштунизм» – таҳкурсии таърихи муттаҳид сохтани ҳокимиятҳои гуногун ва қавмҳои мухталиф дар доираи як давлати мутамаркази паштунӣ ба ҳисоб меравад. Ин ғоя барои як зумраи ҳукуматдорони паштун ба империализми маънавӣ барои татбиқи сиёсати густариш ва таҳкими давлати ягона табдил ёфта буд. То солҳои 30-юми асри XX подшоҳони афғон худро амир меномиданд ва подшоҳон ба таври расмӣ қарори худро аз номи халифа – роҳбари тамоми мусулмонон қабул менамуданд.

Шартномаи байни Англия ва Россия дар бораи муайян намудани сарҳадҳои шимолу ғарбии Афғонистон, ки соли 1887 ба имзо расида буд,

инчунин ба мутамарказонии давлати паштунҳо мусоидат кард¹. Бо шарофати ин Шартнома, амЭрони Афғонистон аз Россия ва Англия як навъ розигиро барои озодии амал дар минтақаҳои ғайрипаштунӣ гирифтанд. Барои мисол амир Абдуррахмонхон, ки дар аввали солҳои 80-уми асри XIX ба Кобул омада буд, шароити мусоиди ба амал омадаро бо муваффақият истифода намуд. Вай бо истифода аз артиш, ҷудоихоҳии қабилаҳои соҳили чапи Амударёро хомуш намуда, дар соли 1892 Ҳазораҷотро забт кард². Барои таҳкими давлати ягона амир Абдуррахмонхон ба забти Туркистон ва Ҳазораҷоти Афғонистон оғоз кард. Ҳазорон оилаи афғонҳо аз ғарб ва шарқи кишвар, ба соҳилҳои Амударё кӯчонида шуданд.³

Ба муҳочЭрон (паштунҳо – И.С.) кумаки назарраси сиёсӣ ва моддӣ расонида шуда, онҳо бо беҳтарин заминҳо, чарогоҳҳо ва об таъмин мешуданд. Ҳамин тавр, Аҳмадзай, Муҳманд ва дигар қабилаҳои паштун, ки дар давраи забт кардани Ҳазораҷот амирро дастгирӣ мекарданд, дар заминҳои ҳосилхези сокинони Ҳазораҷот бисёр чарогоҳҳо ва заминҳои қорамро ба даст оварданд. Кучонидани паштунҳо ба шимолӣ Афғонистон дар даҳсолаҳои аввали асри XX таҳти роҳбарии амир Ҳабибуллоҳхон ва дар оғози ҳукмронии Амонуллоҳхон идома ёфт. Бисёре аз муҳочЭрони паштун ба шимол ва шимолу шарқи кишвар кӯчонида шуда, дар Балх, Мазори Шариф, Қундуз, Хонаобод, Толиқон ва Имомсоҳиб сукунат карданд⁴.

Аммо сиёсати кучонидани оммавии паштунҳо ба минтақаҳои суннатии аҳолии ғайрипаштун боиси як қатор шӯришҳо аз ҷониби аҳолии маҳаллӣ бо талаби таъсиси давлатҳои мустақил дар шимолӣ Афғонистон гардид. Ҳамин тавр, бо истифода аз вазъи душвори иқтисодии аҳолии таҳҷой моҳи июли соли 1888 Муҳаммад Исҳоқхон -ҷияни Амир

¹ Ниг.: История Афганистана. [Текст] / М., 1982. – С. 174.

² Ниг.: История вооруженных сил Афганистана. – С. 50.

³ Ниг.: Афганистан. М., 1989. – С. 119.

⁴ Дар ҳамон ҷо. – С. 120.

Адуррахмонхон чудоии Чор вилоят – чор музофоти шимолии кишварро бо маркази Мазори Шариф ва ташкили минтақаи мустақилро тахти сарпарастии Россия эълон кард»¹. Аммо, давлати подшоҳии Россия ўро дастгирӣ накард ва Абдуррахмонхон ин шӯришро сарқӯб кард. Аммо дар шуури аҳолии ғайрипаштун тағйироти куллӣ ба вучуд омад – онҳо бо ғояи истиқлолиятхоҳӣ ошно гардида, ин андеша миёни онҳо ботадрич густариш ёфт.

Инқилоби Октябр ва ҷанги дохилии Россия, инчунин шикасти ҷунбиши босмачиҳо дар Осиёи Миёна (солҳои 1918-1932) ҳамбастагии кавмиро дар шимоли Афғонистон ба таври назаррас тағйир дод. Теъдоди гурезагони Осиёи Миёна дар Афғонистон тибқи баъзе гузоришҳо беш аз 500 ҳазор нафарро ташкил меод². Аммо ин барои тағйири сифатӣ нисбат ба миқдорӣ муҳимтар буд – ташаккулёбии хувияти миллии тоҷикон, узбекҳо ва туркменҳои ба Афғонистон гурехта ба назар мерасид.

Муҳаққиқи афғон Юсуф Ҳеваддуст менависад, ки гурезагон (муҳочЭрони Осиёи Марказӣ) шаҳрвандии Афғонистонро ба таври дастачамғӣ ба даст оварданд, ки дар натиҷа «тоҷикон аз нигоҳи шумора ба гурӯҳи дуввуми аҳолии кишвар табдил ёфтанд ва узбекҳо ба ҳамватанони мо ҳазораҳо баробар шуданд»³. Юсуф Ҳеваддуст ба маълумоти профессор М.Ҳ. Кокар ишора мекунад, ки «пас аз Инқилоби Октябр ба Афғонистон 2-2,5 миллион тоҷикон ва ўзбекҳо омадаанд ва имрӯз онҳо тақрибан 5,5 миллион нафаранд. Азбаски то соли 1979 барӯйхатгирии аҳоли дар Афғонистон гузаронида нашуда буд, ин маълумотҳо танҳо ҳисобот мебошанд ва комилан боэътимод ҳисоб карда намешаванд»⁴.

Ба андешаи гурӯҳи муайяни коршиносон се мавҷи муҳочират, ки аз Осиёи Миёна ба шимоли Афғонистон дар солҳои 1918-1938 сурат гирифт

1. История Афганистана. - М., 1982. – С. 179.

2. دعوت(ماهنامه به زبان پشتو و دری,چاپ در ناروی),دسامبر2002,شماره144,145,ص22. نиг.: 22

3. در همان جا. ص. 22.

4. دعوت(ماهنامه به زبان پشتو و دری,چاپ در ناروی),دسامبر2002,شماره144,145,ص22. نиг.: 22

ба сиёсисозии аҳолии ин минтақаҳо мусоидат намудаанд. Шӯриши узбекҳо, тоҷикҳо ва туркманҳо таҳти роҳбарии Иброҳимбек Лақай дар солҳои 1930-1931 исботи ин хулоса аст. Ҳ.Ҳошимбеков менависад, ки ҳадафи муборизаи Иброҳимбек бар зидди ҳукумати М.Нодир Шох (солҳои 1929-1933), тавре ки ӯ эълон дошт, «сарнагун кардани режими Афғонистон ва ташкили давлати мустақили ўзбекон ва тоҷикон дар Қаттағон ва Бадахшон буд»¹. Шӯриш сарқуб карда шуд, аммо ҳадафи он аз он шаҳодат медиҳад, ки дар авохири солҳои 1930 дар миёни узбекҳо, тоҷикон ва туркманҳои шимоли Афғонистон ташаккули ҳувияти миллӣ оғоз гардида, тухми ғояи аз байн бурдани ҳукмронии асримиёнагии паштунҳо ва ташкили давлати мустақил кошта шуд. Аммо муҳити берунаи сиёсии он замон, пеш аз ҳама дар Иттифоқи Советӣ имкон намедод, ки ин ғоя мустақкам гардад. Бо вучуди ин, андешаи мазкур дар интизории лаҳзаи мусоид рушд мекард.

Ҳамин тариқ, заминҳои шимоли Афғонистон, ки минтақайи маскуни халқҳои ғайрипаштун буданд, аз ҷониби ҳокимони паштун забт карда шуданд. Сарфи назар аз кӯшишҳои ҳокимони нав ва таъқиби аҳолии маҳаллӣ, шимоли Афғонистон ба як пойгоҳи нооромӣ ва тамоюлҳои марказгурез табдил ёфт. Ин ҳолат то ба имрӯз идома дорад. Агар он қаблан ба исён ва шӯриш оварда мерасонд, акнун ҳамчун як лоиҳаи федераликунонӣ-кунонии кишвар бо тамоми хусусиятҳои, ки ба ғояҳои демократияи муосири ғарбӣ мувофиқанд, аз ҷумла ҳуқуқи миллатҳо ба худмуайянқунӣ, пешниҳод мешавад.

Таҳлили вазъи таърихиву этникӣ нишон медиҳад, ки ҷомеаи муосири Афғонистон на танҳо аз нигоҳи хусусиятҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ, балки, пеш аз ҳама ба далели ноустувории он барои гузариш ба роҳи федеративии давлатдорӣ омода нест.

¹. Барои мисол, Ҳ. Ҳошимбеков бо ишора ба А.Е. Снесарев чунин маълумотҳоро меорад, ки дар соли 1921 дар Афғонистон шумораи узбекон ба 800 ҳазор мерасид. Ниг.: Ҳошимбеков Ҳ. Узбеки Северного Афганистана. [Текст] / Ҳ. Ҳошимбеков. - М., 1994. - С. 13; Ҳамгаев А. Центральная Азия и Кавказ. [Текст] / А. Ҳамгаев. - Лилле (Швеция). 2003. - № 4. - С. 151-160.

Пеш аз таҳлили дурнамои низоми федеративии Афғонистон, дар бораи шумораи аҳоли ва дар маҷмӯъ тавсифи таркиби қавмии он таъкид намудан лозим аст. Чӣ тавре ки дар боло қайд карда шуд, ин нишондиҳандаҳо дақиқ нестанд, чунки то соли 1979, барӯйхатгирии аҳоли дар Афғонистон гузаронида нашуда буд. Аз рӯи натиҷаҳои барӯйхатгирии соли 1979 шумораи аҳолии Афғонистон 15,5 миллион нафарро ташкил дода, ҳамасола 2% афзоиш ёфтааст. Тибқи ҳисобҳо, дар соли 2000, дар кишвар тақрибан 30 миллион нафар зиндагӣ мекарданд¹.

Муайян кардани таркиби этникии аҳоли дар Афғонистон хеле мушкил аст. Аксари маводҳое, ки дар Иттифоқи Советӣ интишор ёфтаанд ба гурӯҳҳои калони этникии сокинони Афғонистон паштунҳо, тоҷикҳо, узбекҳо, ҳазораҳо, чоаймоқҳо ва туркманҳоро дохил менамуданд. Гузашта аз ин, се гурӯҳи аввали этникӣ то соли 1990 дар сохторҳои гуногуни роҳбарии давлат иштирок мекарданд. Таҳқиқотҳое, ки солҳои 1991-1996 гузаронида шудаанд, манзараи каме дигарро нишон медиҳанд. Мутобиқи ин рақамҳо паштунҳо-18 миллиону 822 ҳазор нафар ё 62,73%, тоҷикҳо – 3 миллиону 714 ҳазор ё 12,38%, ҳазораҳо – 2 миллиону 697 ҳазор ё 9%, узбекҳо – 1 миллиону 830 ҳазор ё 6,1%, туркманҳо – 807 ҳазор ё 2,69%, қирғизҳо – 804 ҳазор, ё 2,68% -ро ташкил медоданд. Тибқи ин маълумотҳо шумораи умумии аҳолии Афғонистон 30 миллион нафарро ташкил медод. Гурӯҳҳои боқимонда - 4,42% -ро дар якҷоягӣ ташкил медоданд².

Аз рӯи ин маълумотҳо чунин ба назар мерасад, ки тоҷикон ва узбекҳо ҳамчун гурӯҳҳои калони этникӣ, метавонанд мустақилияти қаламравҳояшонро пешниҳод кунанд. Барои мисол ҳазораҳо, ки ҳоло аз рӯи шумораи аҳоли чойи сеюмро ишғол мекунанд, тарғиби федераликунонӣ кишварро фаъолна оғоз намудаанд. Таҳқиқотчӣ ва коршиноси масъалаҳои Афғонистон М.И. Вак даъвои онҳоро ба

1. Ниг.: Хашимбеков Х. Узбеки Северного Афганистана. [Текст] / Х. Хашимбеков. - М., 1994. - С. 12; Хамгаев А. Центральная Азия и Кавказ. Лулео (Швеция). - 2003. - № 4. - С. 151-160.

2. Ниг.: دعوت، دسامبر 2002، شماره 144-145، ص 43.

мустақилият рад мекунад. Вай ба як масъалаи муҳим - монанди кӯчонидани ҳазораҳо ишора мекунад. Аз се ду ҳиссаи ҳазораҳо дар музофотҳои марказӣ: Бомиеън, Урузгон, Ғазнӣ, Вардак ва Самангон зиндагӣ мекунанд. Ғайр аз он дар ин вилоятҳо ба истиснои Бомиеън онҳо камтар аз нисфи аҳолиро ташкил медиҳанд. Дар дигар вилоятҳо: Бағлон, Ҷузҷон, Балх ва Парвон – ҳазораҳо ҳатто камтар аз 12% шумораи умумии аҳолии онҳоро ташкил медиҳанд¹. Дар минтақаҳои сарҳадӣ, пеш аз ҳама дар сарҳад бо шиаҳои Эрон (ҳазораҳо низ шиамазҳабанд), нуқтаҳои аҳолинишини онҳо вучуд надоранд.

Ҳамин тавр, парокандагии мазҳабии минтақаҳои гуногуни Афғонистон, мавҷуд набудани сарҳадҳои умумии маҳалҳои маскуни ҳазораҳо бо ҷаҳони беруна масъалаи муттаҳидшавии онҳоро дар як воҳиди федеративии алоҳида ба миён гузошт. Эҳтимол бодарназардошти ҳамин омил дар солҳои 1970-ум ҳазораҳо кӯшиш карданд, ки дар минтақаҳои ғарбии кишвар, масалан, дар вилояти Фарох, ки бо Эрон ҳамсарҳад аст, замин ба даст оранд. Аммо, бо дарназардошти мулоҳизаҳои миллӣ ва мазҳабӣ, паштунҳо ва тоҷикони он ҷо ба ин иҷозат надоданд².

Саволе ба миён меояд, ки кадом омилҳо боиси авҷи ҷудоиталабии ҳазораҳо гардидааст? Дар назари аввал, ин омили зоҳирӣ ва равшан аст: вазъи ҳазораҳо чун ақаллияти этникӣ - динӣ. Аммо сабабҳои воқеиро бояд амиқтар ҷустуҷӯ кард. Ба андешаи В.Н.Сполников, ҳазораҳо шиамазҳаб буда, онҳо аз ҷониби қувваҳои берунӣ – шиаҳо, пеш аз ҳама, Ҷумҳурии Ислонии Эрон дастгирӣ меёбанд. Илова бар ин, ҳамчун як қувваи сиёсӣ – ҳарбӣ ҳизби ҳазораҳо, ҳизби «Ваҳдати исломӣ» барои муқовимат бо ҳокимони паштун дар Афғонистон, дар қаламрави Эрон (миёнаи солҳои

1. Ниг.: Хамгаев А. // Центральная Азия и Кавказ. Лулео (Швеция). 2003. - № 4. - С. 151–160.

2. دعوت دسامير 2002، شماره 144-145، ص 47-48. نиг.:

1980-ум) ташкил карда шуда буд. Маҳз мазҳаб ҳазора ва нерӯҳои шиаи хориҷиро муттаҳид мекунад¹.

Дар таҳқиқоти хеш «Афғонистон: Федерализм?» М.И. Вак менависад, ки аз соли 1992 то 1997 ҳизби ҳазораҳо - ҳизби «Ваҳдати исломӣ» дар якҷоягӣ бо «Ҷунбиши миллии исломии Афғонистон» бо роҳбарии ўзбек А.Р. Дўстум, Қонуни асосӣ барои сохтори федеративии Афғонистонро таҳия карданд, ки мувофиқи он кишвар ба чор ҷумҳурии худмухтор тақсим карда мешуд: Ҷумҳурии Худмухтори Ҳазораҷот – марказаш шаҳри Кирмон, Ҷумҳурии Худмухтори Ғарбӣ – марказаш шаҳри Ҳирот, Ҷумҳурии Худмухтори Шимолӣ–марказаш шаҳри Мазори Шариф ва Ҷумҳурии Худмухтори Ҷанубӣ – марказаш шаҳри Қандаҳор².

Аммо нухбағони сиёсӣ ва фарҳангии паштунҳо чунин нақшаҳоро комилан ғайри қобили қабул меҳисобанд. «Федерализм як тавтиаи бузургест, ки доираи қонун (аз тариқи конституция) ба тақсим намудани Афғонистон нигаронида шудааст. Он нақши даҳолати хориҷиро аз ҷониби ҳамсоҷаҳо тавассути унсурҳои миллии зидди афғонӣ пешбинӣ мекунад», изҳор дошт доктор У. Р. Тарақӣ³ дар мусоҳиба бо рӯзномаи Даъват.

Эҳтимол, ба хотири дур шудан аз айбдоркунии зидди Афғонистон, баъзе роҳбарони ҳазора дар ҳукумати Ҳ. Карзай мавқеи худро дар бораи федераликунонӣ кишвар ба таври махсус муайян карда буданд. Масалан, дар мусоҳиба бо рӯзномаи “Даъват” вазири банақшагирии ҳукумати Ҳ. Карзай, М. Муҳаққиқ қайд карда буд, ки ў дар байни андешаи ҳукумати пурқудрати марказӣ ва ташкили низоми федеративӣ «нуқтаи назари миёна» дорад. Яъне, ў ҷонибдори ҳукумати марказӣ бо ғайримуттамарказ кардани ваколатҳои он мебошад. «Ғарчанде ки ҳукумати марказӣ вучуд хоҳад дошт, ба мақомоти маҳаллӣ имкон дода мешавад, то шахсони

1. Ниг.: Спольников В.Н. Афганская исламская оппозиция. [Текст] / В.Н. Спольников. - М., 1990. – С. 109 – 110.

2. Ниг.: دعوت, دسامبر 2002, شماره 144-145, ص 42.

3. Ниг.: Хамгаев А. Центральная Азия и Кавказ. [Текст] Лулео (Швеция). - 2003. - № 4. - С. 151–160.

масъулро интихоб кунанд»¹. Мавқеи М. Муҳаққиқ нишон медиҳад, ки ақаллияти ҳазораҳо ба созиш омодагӣ мебинанд ва эҳтимолан дар оянда низоми федеративии ҳокимиятро талаб намекунанд.

Ягона ниҳоди низомӣ - сиёсӣ, ки воқеан дастовардҳои федераликунонӣро истифода бурда метавонад, «Чунбиши миллии исломии Афғонистон» бо роҳбарии А. Дустум аст, ки бисёр минтақаҳои шимоли Афғонистон ва Мазори Шарифро назорат мекард. Гарчанде ки узбекҳо ақаллияти калони милли набошанд ҳам, онҳо ба дигар халқиятҳои қавмӣ таъсири назарраси иҷтимоӣ - фарҳангӣ расонидаанд. Ба гуфтаи таҳқиқотчи афғон А. Хпелвак, ки сохтори этникӣ - мазҳабии Афғонистонро дар солҳои 1960-1970 омӯхтааст, муносибатҳои қавмӣ – қабилавӣ дар Афғонистон бо хусусиятҳои хоси худ фарқ мекунанд. «Дар натиҷаи чунин вазъ сокинони кишвар на танҳо бо урфу одат, анъанаҳо ва забонҳои миллатҳои дигар ошно нестанд, балки баъзеҳо қабилаҳо ва марказҳои вилояти ҳамсоияи онҳоро ҳеҷ гоҳ надидаанд». Ин сабаби асосии заиф будани якдигарфаҳмии гурӯҳҳои қавмӣ ва қабилаҳои Афғонистон гардида, «ба ҳамгирии иҷтимоӣ фарҳангӣ зарари калон расонидааст»².

Ин вазъ боиси он гардидааст, ки масъалаи милли дар Афғонистон ҳеҷ гоҳ мавриди баҳси васеъ дар матбуот ва ҷомеаи илмӣ қарор нагирифтааст. Аксари ҳокимони паштун ҳамеша кӯшиш мекарданд, ки ғояи «миллати муттаҳидшудаи афғонро» тарғиб кунанд. Инкор кардан мумкин нест, ки подшоҳони афғон ба намояндагони ақаллиятҳои милли имкони муайяни иштирок дар ҳукуматро фароҳам овардаанд.

М.И. Вак чунин маълумотҳоро такрор мекунад, ки аз соли 1964 то 1973, яъне пеш аз табаддулоти зидди монархистӣ, паштунҳо 56,1% мансабҳои ҳукуматиро ишғол намудаанд, тоҷикҳо – 33%, сайидҳо – 3,3%, дигар гурӯҳҳои этникии суннӣ – 5,5%, шиҳо – 2,2%³.

1. Ниг.: 14-ص. 145-144, شمارہ 2002, دعوت دسامبر

2. Ниг.: Хамгаев А. Центральная Азия и Кавказ. Лулео (Швеция). – 2003. -№ 4. - С. 151–160; دعوت دسامبر, 2002, № 144 – 145. - ص. 16.

3. 4- 3 - ص. (95) № (آريانا، كابل، 1986،

Тибқи гуфтаҳои Ҳ. Ҳошимбеков, дар охири солҳои 60-ум ва оғози солҳои 70-уми асри XX дар шаҳрҳои музофоти шимолӣ шӯъбаҳои қариб тамоми ҳаракатҳои асосии сиёсии кишвар, аз ҷумла чапҳои шадид, созмонҳои суннатгаро ва бунёдгарони исломӣ таъсис дода шудаанд. «Бо вучуди ин, бояд қайд кард, ки гурӯҳҳои сиёсии фаъоли аҳолии ўзбек ягон ҳизб ё созмоне эҷод накардаанд, ки манфиатҳои махсуси иқтисодӣ ва сиёсии аҳолии ўзбек, забон ва фарҳанги онро ҳимоя кунад». Ҳ. Ҳошимбеков қайд мекунад, ки дар шимол ҳизбҳо ва созмонҳои сиёсӣ на аз рӯи усули этникӣ, балки аз рӯи усулҳои иҷтимоӣ таъсис дода шудаанд¹.

Усули адолати иҷтимоӣ ба ташаккули ҳувияти миллии гурӯҳҳои қавмӣ, пеш аз ҳама ўзбекони Афғонистон мусоидат намуд. Бояд дар назар дошт, ки вилоятҳои шимолии кишвар бо ҷумҳуриҳои Осиеи Марказӣ, аз ҷумла Ўзбекистон ҳамсарҳаданд ва ин ба аҳолии маҳаллӣ таъсири назаррас гузоштааст. Дар аввали солҳои 1980-ум олимони ғарбӣ қайд карданд, ки ҳамгироии қавмӣ дар заминаи фарҳанг ва забони ўзбекони Афғонистон оғоз ёфт. Аммо ин ақидаро олимони Ўзбекистони советӣ рад карданд. Ҳамин тавр, Р.Т. Рашидов изҳороти Д. Монтгомери дар назар дошт, ки бо сабаби фишор аз ҷониби гурӯҳи этникии паштун, ўзбекҳои Афғонистон дар шимоли Афғонистон ба «Ўзбекистони советӣ» ҳамчун «ҳимоякунандаи манфиатҳои ўзбекон» нигоҳ мекунанд².

Ба андешаи донишмандон тамоюлоти бартарияти этникӣ – фарҳангии ўзбекҳо дар шимоли Афғонистон заминаҳои айнӣ доштанд. Дар ибтидои солҳои 90-уми асри XX, Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон ягона давлати ташаккулёфтаи ўзбекҳо дар ҷаҳони муосир буд. Ҷумҳуриӣ на танҳо захираҳои азими табиӣ дошт, балки аз ҷиҳати иқтисодӣ дар Осиеи Марказӣ пешрафта буда, адабиёти ўзбек, санъат, андешаи иҷтимоӣ, илм ва техникаи рушдёфта дошт. Ҷумҳурии Шӯравии

¹ Ниг.: Дар ҳамон ҷо. - С. 96.

² Ниг.: Хамгаев А. Центральная Азия и Кавказ. Лулео (Швеция). – 2003. - № 4. - С. 151–160; Ниг.: دعوت دسامبر 2002, № 144 -145. – ص. 42.

Сотсиалистии Ўзбекистон халқаи муҳимтарин дар муносибатҳои тамоми Иттифоқи Советӣ ва Афғонистон буд. Коршиносони Ўзбекистон дар татбиқи бисёр лоиҳаҳои иҷтимоию иқтисодии Афғонистон, аз ҷумла дар минтақаҳои шимолии он ҷо, ки ўзбекон зиндагӣ мекарданд, иштирок доштанд.

Шимоли Афғонистон бо Ўзбекистон фазои ягонаи иттилоотӣ ва электронӣ дорад. Сокинони бисёр вилоятҳои шимоли Афғонистон мустақиман метавонанд паҳши барномаҳои радио ва телевизиониро аз ҷумҳурии Ўзбекистон қабул кунанд. Бисёр ўзбекони Афғонистон дар донишгоҳҳои Ўзбекистон таҳсил менамоянд. Ҳамаи ин, албатта, ба болоравии нуфузи Ўзбекистон, мақоми фарҳанг ва забони ўзбекӣ дар вилоятҳои шимолии Афғонистон мусоидат кард. Ба гуфтаи М.И. Вак, ўзбекҳо дар нӯҳ музофоти шимолу шарқии Афғонистон: Бадғис, Бағлон, Бадахшон, Қундуз, Самангон, Ҷузҷон, Балх, Тахор ва Форёб зиндагӣ мекунанд. Шумораи камтарини ўзбекҳо дар Бадғис – 2% аз шумораи умумии аҳолии маҳаллӣ ва шумораи калонтарин дар Форёб – 52% -ро ташкил медиҳад. Ҳамзамон, 13% ўзбекони Афғонистон дар минтақаҳои ҳамсарҳади Ҷумҳурии Ўзбекистон ва 87% – боқимонда дар вилоятҳои, ки бо Тоҷикистон ва Туркманистон ҳамсарҳаданд, зиндагӣ мекунанд¹.

Чӣ тавре ки мебинем, дар инҷо ақаллияти миллӣ (дар ин ҳолат, ўзбекҳо) аз шумораи миллатҳои дигар, ки дар вилоятҳои наздисарҳади зиндагӣ мекунанд, зиёд нест. Аммо таъсири онҳо ба сокинони маҳаллӣ, тавре ки дар боло зикр шуд, хеле назаррас аст. Он хусусан пас аз таъсиси «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» дар моҳи январӣ соли 1965 шиддат гирифт, ки танзими масъалаи миллиро яке аз вазифаҳои асосии худ қарор дода буд. Рост аст, ки баъдтар ин яке аз сабабҳои ҷудошавӣ ва ихтилофҳо дар «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» гардид ва боиси пайдоиши ҷиноҳо ва шоҳаҳои дигар шуд.

¹ Ниг.: Хашимбеков Х. Узбеки Северного Афганистана. [Текст] / Х. Хашимбеков. - М., 1994. – С. 32 -33.

Пас аз ба сари қудрат омадан «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» (соли 1978) кӯшиш кард, ки талаботҳои баъзе аз ақаллиятҳои қавмиро дар соҳаи маориф ва фарҳанг қонеъ кунад. Бори аввал дар таърихи кишвар мактабҳо ба забонҳои узбекӣ, туркманӣ ва балучӣ дар минтақаҳои суннатии онҳо ба фаъолият шурӯъ намуданд ва нашри китобҳои дарсии зарурӣ бо ин забонҳо ба роҳ монда шуд. Дар натиҷа бесаводӣ дар байни ақаллиятҳои миллии Афғонистон коҳиш ёфт. Рӯзномаҳо ва маҷаллаҳо ба забонҳои узбекӣ, туркманӣ ва балучӣ ба нашр шурӯъ карданд.

Аммо дар шароити ҷанги шаҳрвандӣ, роҳбарияти «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» натавонист ин масъаларо амиқ омӯхта тамоми нозуқиҳои муносибатҳои этникӣ – иҷтимоии ҷомеаро ба инобат гирад. Ҳамзамон, кӯшишҳои «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» -ро ҷиҳати беҳтар намудани ҳамгироии иҷтимоию фарҳангии гурӯҳҳои этникӣ, ки ба ташаккули ҷомеаи ягона – миллати афғон, равона шуда буданд, низ сарфи назар намудан мумкин нест.

Равандҳои баъдии Афғонистон боиси сукути режими М. Начибуллоҳ гардид. Пас аз он Афғонистон воқеан истиқлолияти худро аз даст дод ва паштунҳо аз қудрати мутлақ маҳрум гардиданд. «Ин рӯйдодҳо, мегӯяд Ҳ. Ҳошимбеков, ба сиёсикунони минбаъдаи аҳолии ўзбекони шимоли Афғонистон, афзоиш ёфтани ҳувияти этникӣ – миллии онҳо мусоидат кард ва ин равандҳоро амиқтар сохт ва суръат бахшид»¹.

Бояд қайд кард, ки дар сиёсисозии ўзбекҳои Афғонистон омилҳои беруна – пошхӯрии Иттифоқи Советӣ ва пайдоиши давлати мустақил – Ҷумҳурии Ўзбекистон дар соли 1991 нақши назаррас доранд. Ҷораҳои роҳбарияти Ҷумҳурии Ўзбекистон ҷиҳати мустақкам намудани истиқлолияти давлатӣ ба таҳлилгарони афғон имкон доданд, ки ўзбекҳоро

¹. Хашимбеков Х. Узбеки Северного Афганистана. [Текст] / Х. Хашимбеков. - М., 1994. - С. 32 -33.

«як қувваи пешрафтаи этникӣ ва сиёсии Осиёи Марказӣ» тавсиф кунанд¹. Ин хусусият ба ўзбекҳои Афғонистон низ дахл дорад, ки мехостанд аз ҳукмронии паштунҳо халос шаванд ва аз мақомоти Тошканд кўмак талаб кунанд.

Соли 1992 дар Мазори-Шариф конгресси муассисони «Ҷунбиши миллии исломии Афғонистон» баргузор гардид, ки онро сарвари узбекони Афғонистон А.Р. Дўстум роҳбарӣ мекард. Дар суҳанронии конгресс ӯ аз ҷумла қайд намуд: «Вақти он расидааст, ки тамоми мардуми Афғонистон баробарҳуқуқ бошанд, мо мехоҳем, ки масъалаи миллиро дар кишвар тавассути ташкили ҳукумати федеративӣ ҳаллу фасл кунем»².

Низомнома дар бораи сохтори федеративии давлати Афғонистон ба тамоми ҳуҷҷатҳои асосии «Ҷунбиши миллии исломии Афғонистон» дохил карда шуд. Дар санадҳои ҳизбӣ онҳо ҳукумати паштунҳоро бо истилоҳи «ҳукумати шовинистӣ, ки моҳияти қабилавӣ» дорад, ном бурдаанд³.

Дар натиҷаи амалиёти зиддитеррористие, ки Иёлоти Муттаҳидаи Америка ва иттифоқчиёни он дар соли 2001 оғоз карда буданд, ҷунбиши «Толибон» шикаст хӯрд ва ҳамоҳангии этникӣ ва сиёсӣ дар ин кишвар ба таври назаррас тағйир ёфт. Бо вуҷуди он, ки паштун Ҳ. Карзай сарвари ҳукумат шуд ва подшоҳи собиқ М. Зоиршоҳ «падари миллат» эълон гардид, паштунҳо аз вазифаи асосии худ – ҳукмронии мутлақи ҳарбӣ - сиёсии давлат маҳрум гардиданд. Тибқи иттилои Пажӯҳишгоҳи Демократии Афғонистон, дар фармондеҳи болоии артиши ин кишвар як паштун ва ҳеч як ҳазора набуданд, аммо тақрибан 90% ин пайванд (10 нафар), аз ҷумла вазири дифоъ М.Қ. Фаҳим тоҷик буданд. Дар дигар

¹ Ниг.: Рашидов Р.Т. Национальная политика Афганистана в освещении буржуазных политологов. В сб.: Республика Афганистан: опыт и тенденции развития. [Текст] / Р.Т. Рашидов. - Ташкент, 1990. - С. 34.

² Хашимбеков Х. Узбеки Северного Афганистана. [Текст] / Х. Хашимбеков. - М., 1994. - С. 35.

³ Ниг.: Хамгаев А. Центральная Азия и Кавказ. Лулео (Швеция). - 2003. - № 4. - С. 151-160.

чузъҳои Вазорати дифоъ, паштунҳо танҳо 6,8%, тоҷикҳо – 75% ва тақрибан 1% – ҳазораҳо, ўзбекҳо ва нуристонҳо¹ буданд.

Дар вохӯрӣ бо рӯзноманигорон дар парлумони Ҷумҳурии Ўзбекистон, 12 декабри соли 2002, Президенти Ўзбекистон И. Каримов кайд кард, ки сохтори федеративии қудрат барои ташкили муносибатҳо байни марказ ва канори Афғонистон бештар мувофиқ аст².

Ба андешаи як гурӯҳи коршиносон ягонагӣ ва тамомияти арзии он, бо вучуди нигоҳ доштани нақши пешбарандаи паштунҳо ҳамчун этноси давлатсоз яке аз масъалаҳои калидӣ дар нигоҳ доштани сулҳ дар ин кишвар ва таҳкими низоми иқтисодӣ ва сиёсии он мебошад. Пас аз шикасти ҳукумати М. Начибуллоҳ, посух ба ин савол имкон фароҳам овард, ки ниятҳои аслии қувваҳои беруна ва дохилӣ дар бораи ояндаи Афғонистон эътироф шаванд.

Ба ақидаи муҳолифони андешаи федеративикунонӣ барои дарк кардани ҳақиқати оддӣ ҳеҷ гоҳ дониستاني таърих ва воқеияти Афғонистон лозим нест: чомеае, ки бо ихтилофоти қавмӣ ва низомӣ - сиёсӣ хароб шудааст, наметавонад шакли федеративии давлатдориро дар шакли мутамаддини он қабул кунад. Аввалан, ба Афғонистон лозим аст, ки назм, субот ва тартиботро барқарор кунад, харобии иқтисодиро барҳам диҳад ва ба қувваҳои сиёсӣ, ки федераликунонӣ талаб мекунанд, имконият фароҳам орад, то онҳо нишон диҳанд, ки чӣ гуна метавонанд манфиатҳои ақаллиятҳои миллии хешро бидуни аслиҳа ҳимоя кунанд. Дар ниҳоят, ба даст овардани мустақилият кофӣ нест – онро бояд тамоми сокинони кишвар дарк намоянд, истиқлолият барои мардум қувваи судманд гардад, ба пешрафту тараққиёт мусоидат намояд ва ба манфиатҳои танҳо гурӯҳи хурди шахсони шӯҳратпараст хидмат накунад.

Ба гуфтаи гурӯҳи дигари муҳаққиқони Афғонистон, раванди федеративикунонӣ, аниқтараш, ғурӯпошии кишвар аллакай шурӯъ

1. دعوت دسامبر 2022 شماره 144-154.-ص. 47.

2. Ниг.: Хашимбеков Х. Узбеки Северного Афганистана. [Текст] / Х. Хашимбеков. - М., 1994.- С. 39.

шудааст. «Чунин ба назар мерасад, ки Афғонистон аллакай дар роҳи федеративишавӣ қарор дорад» гуфт олими афғон доктор М.Х. Кокар дар мусоҳиба бо рӯзномаи Даъват. Барои мисол, А.Р. Дустум якчанд музофотҳои шимоли Афғонистонро таҳти идораи худ нигоҳ медорад. Ба гуфтаи М. Х. Кокар, «ҳукумати марказӣ барои иҷрои қарорҳои худ ва назорати риояи қонунҳо дар саросари кишвар қувват ва қобилият надорад»¹.

Ҳамин тариқ, вазъи таърихӣ – этникии Афғонистонро таҳлил намуда, мо ба чунин хулосаҳо расидем, ки:

- асоси ғоявии миллатпарастии яке аз гурӯҳҳои асосии этникии Афғонистон - паштунҳо ривоятҳои шифохӣ дар бораи пайдоиши онҳо ба шумор меравад, ки гуё онҳо назаркардагони худо буда исломро ҳамун насли «фарзандони Исроил», ки худо бо онҳо «иттифоқе» пеш аз пайдоиш пайдо кардааст, қабул намудаанд;

- сирри андешаи мазкур дар он аст, ки бо истифода аз таъсири дини ислом, паштунҳо ҳукмронии худро бар қавму қабилаҳои дигар «асоси қонунӣ» бахшиданд. Аз ҷониби дигар аз хурофотпарастии халқу миллатҳои дигари ин сарзамин истифода намуда, онҳоро дар атрофи худ бо роҳи маҷбурӣ муттаҳид сохтанд;

- ҳукмронии паштунҳо аз замони таъсиси давлати Афғонистон аз ҷониби Аҳмадшоҳи Дуронӣ дар соли 1647 оғоз гардида, марҳила ба марҳила таҳким ёфтааст. Баъд аз сукути давлати дурониҳо дар соли 1819, паштунҳо бо мақсади аз даст надодани ҳукмронии худ шиори «паштунизм ислом аст ва ислом паштунизм аст» ба афкори иҷтимоии давлати худ табдил доданд;

- сарварони Афғонистон дар тули тамоми таърихи ин давлат сиёсати забти қаламравҳои ғайрипаштуниро татбиқ намудаанд. Амир Дӯст Муҳаммадхон (солҳои 1843 – 1863) сиёсати «мустамликадории

دعوت، دسامبر 2022 شماره 144-154. ص. 44-46.¹

канорӣ» - ро амалӣ намудааст. Ин сиёсатро амЭрон, подшоҳон ва роҳбарони дигари паштунтабор идома додаанд;

- яке аз омилҳои берунаи таҳкими мавқеи ҳукмронии паштунҳо ба имзо расидани Шартнома байни Англия ва Россия дар бораи муайян намудани сарҳадҳои шимолу ғарбии Афғонистон дар соли 1887 ба шумор меравад. АмЭрони Афғонистон бо таъя ба дастгирии ин давлатҳои абарқудрат муборизаи озодихоҳонаи қавму қabilaҳои ғайрипаштунро сарқуб намуда, мавқеи паштунҳоро дар идораи давлат боз ҳам мустаҳкам намуданд;

- дар ибтидои асри XX сиёсати муҳочирати паштунҳо ба минтақаҳои ғайри паштунӣ дар доираи сиёсати давлатии амЭрони Афғонистон - Ҳабибуллоҳон ва Амонуллоҳон такони нав ёфт. Хусусияти фарқкунандаи ин давра аз он иборат аст, ки бедории сиёсии халқҳои ғайрипаштун боло рафта, онҳо зидди чунин амали Қобул баромад карда, аввалин бор талабҳои сиёсии ҷудоихоҳиро ба миён гузоштанд;

- ғалабаи инқилоби Октябр дар Россия (соли 1917), шикасти чунбиши босмачиҳо дар Осиёи Миёна (солҳои 1918-1938) боиси ба Афғонистон муҳочират намудани халқҳои ин минтақа гардида, ҳамбастагии қавмиро дар шимоли Афғонистон ба таври назаррас тағйир дод;

- чанбаи манфии сиёсати нодурусти этникӣ аз он иборат буд, ки руҳияи норозигӣ аз ҳокимияти марказӣ, ки ба паштунҳо таалуқ дошт ва андешаҳои ҷудоихоҳи миёни аҳолии шимоли Афғонистон авҷ гирифт. Ба қӯшишҳои ҳокимони Афғонистон ва таъқибу сарқуби аҳолии маҳаллӣ нигоҳ накарда, шимоли Афғонистон ба як пойгоҳи нооромӣ ва тамоюлҳои марказгурез табдил ёфт. Мутаассифона, чунин ҳолати ногувор дар муносибатҳои миллӣ то ба имрӯз идома дорад. Фарқи вазъияти имрӯза аз қаблӣ дар он аст, ки он вақт исён ва шӯришҳо ба амал

меомаданд, имрӯз бошад ин рухия дар шакли андешаи федераликунонӣкунонии Афғонистон вучуд дорад;

- муҳолифони андешаҳои федераликунонӣкунонии кишвар чунин мешуморанд, ки хуб мебуд, ки Афғонистон давлати худро солҳои тӯлонӣ бидуни хунрезӣ таҳким бахшад, тамоми қувваҳои худро ба ҳам ҷамъ оварда, онҳоро барои барқарорсозии иқтисодиёт, эҳёи арзишҳои маънавӣ ва миллӣ равона намояд. Ин на танҳо барои Афғонистон, балки барои кишварҳои ҳамсоя низ муфид аст. Афғонистони ноустувор, истехсолкунанда ва интиқолдиҳандаи маводи муҳаддир барои ҷаҳон ба амнияти байналмилалӣ хатари ҷиддӣ дорад;

- ба андешаи гурӯҳи муайяни коршиносони соҳа, ки аксаран намояндагони қавми паштун мебошанд, аз рӯйи мансубияти этникӣ Афғонистон метавонад ба як лонаи ифротгарой дар заминаи динӣ, миллӣ ва сиёсӣ табдил ёбад. Дар ин ҳолат, бидуни шак, тоҷикон ба Тоҷикистон, ўзбекҳо – ба Ўзбекистон, туркманҳо – ба Туркменистон рӯ меоваранд. Эҳтимолияти чунин раванд ҳам барои Афғонистон ва ҳам барои давлатҳои Осиёи Марказӣ мушкилоти зиёд ба вучуд меорад. Фаромӯш набояд кард, ки барои кишварҳои Осиёи Марказӣ низ на танҳо масъалаи бисёрқавмии аҳоли, гуногунандешӣ, балки ба ихтилофҳо, ки дар ин замина ба вучуд меоянд, хос мебошанд. Дар Осиёи Марказӣ ин масъалаҳо тавассути ҷораҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ бартараф гардида, сулҳ ва ҳамоҳангиро таъмин менамояд. Агар Афғонистон аз рӯйи усули қавмӣ тақсим карда шавад, ин барои ҳама давлатҳои ҳаммарз таъсири манфӣ хоҳад дошт. Барои интиҳоби роҳи федерализм дар ин кишвар вақт ханӯз нарасидааст. Ва ҳуди ҷомеаи Афғонистон бе даҳолати беруна бояд ин масъаларо ҳал кунад. Аммо дар шароити кунунии мураккаби дохилӣ ва хориҷӣ, танзими ин масъала имконнопазир аст.

1.2. Нақши ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ дар танзими масъалаҳои миллӣ – этникӣ дар Афғонистон

Масъалаи миллӣ дар маҷмӯъ ва баъзе миллатҳо ва гурӯҳҳои қавмии Афғонистон дар алоҳидагӣ то имрӯз пурра омӯхта нашудаанд. Коршиносон теъдоди зиёди гурӯҳҳои этникии Афғонистонро, ки бо забонҳо, лаҳҷаҳо ва ғӯйишҳои гуногун ҳарф мезананд, таъкид мекунанд. Бодарназардошти ин омил, масъалаи таъмини ҳуқуқҳои баробари миллатҳои сершумор ва шомил шудани онҳо ба низоми идоракунии давлатии кишвар ҳамеша дар мадди назари қувваҳои гуногуни сиёсӣ буд. Ҳизбҳои сиёсии Афғонистон дар бораи танзими масъалаи миллӣ нақш ва мавқеи гуногун доранд.

Яке аз роҳҳои танзими масъалаи миллӣ дар Афғонистон дар Конфронси Бонн дар соли 2001 пешниҳод шуда буд, аммо баъзе қувваҳои сиёсӣ ба хулосае омаданд, ки ташкили ҳукумати эътилофӣ бо иштироки намояндагони ҳамаи миллатҳо роҳи муассири ҳалли мушкилот нест, чунки иштироки баробари ҳамаи гурӯҳҳои қавмӣ дар ҳукумати мамлакат таъмин нагардид.

Заминаҳои иштибоҳот ва қачравихо дар муносибатҳои миллӣ дар Афғонистон ҳанӯз дар фаъолияти нахустин созмонҳои сиёсӣ ва мавқеъгирии муассисон ва роҳбарони онҳо гузошта шуда буданд. Барои мисол, ба андешаи як гурӯҳи донишмандон бунёдгузори ҷунбиши «Виш залмиён», ки аксаран намояндагони гурӯҳи этникии паштун буданд, ҳиссиёти баланди миллатгарой доштанд. Р.Ш. Нуриддинов дар ин бора чунин менависад, ки «яке аз заминаҳои асосии ихтилофоти баъдии қувваҳои пешқадами Афғонистон аз ҷониби Сайид Ҷамолиддини Афғонӣ хангоми ба гардиши илмӣ ва сиёсӣ ворид намудани мафҳуми «миллати афғон», ки дар асарҳои Маҳмуди Тарзӣ инкишоф дода шуда буд, ба ҳисоб меравад. Мафҳуми «миллати афғон» дар шарҳу тафсири онҳо тамоми халқҳои Афғонистонро фаро мегирифт. Халқҳои ғайрипаштунро «қавм»

ном бурда, тасдиқ мекарданд, ки онҳо якҷо бо пуштунҳо умумияти воҳид – «миллати афғон» - ро ташкил медиҳанд. Ин ба андешаи мо иштибоҳи дурушти онҳо ва инкор намудани гуногунмиллат ва гуногунфарҳанг будани Афғонистон, ки таърихан дар он ҷо умумиятҳои гуногуни этникӣ – миллий зиндагӣ менамуданд, мебошад».¹

Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи ҳаёти сиёсии Афғонистон дар солҳои 60 – уми асри XX аз он иборат буд, ки ҳизбу ҳаракатҳои миллатгаро ба сахнаи мубориза ворид гардиданд. Яке аз чунин ҳизбҳои сиёсии миллатгаро ҳизби «Афғон миллат» буд, ки бо ҳамин ном рӯзнома низ ҷоп мекард. Асосгузор ва роҳбари ҳизби «Афғон миллат» шаҳрдори Кобул Гулом Муҳаммад Фарҳод буд. Ба ақидаи профессор Р.Ш.Нуриддинов ба ташаккули андешаҳои сиёсии Гулом Муҳаммад Фарҳод солҳои таҳсил дар Олмони фашистӣ ва шиносӣ бо ғояҳои сотсиалистони миллатгаро, таъсири муайян расонидааст. Мазмуни асосии интишороти рӯзномаи «Афғон миллат» эҷоди «руҳи миллати ягона», ки «дармони ҳамаи дардҳои иҷтимоӣ» хоҳад гашт, ба шумор мерафт. «Муттаҳид намудани тамоми қавму қабилаҳо ва халқҳои Афғонистон ҳамчун миллати ягона, расму ойин, урфу одат ва анъанаи воҳид, ҳаёти иҷтимоӣ – ҳуқуқӣ, моддӣ – маънавии онҳоро ҳамчун фарҳанги ягона» талаб намуда, ношЭрони ин рӯзнома бо ин роҳ мехостанд «ба ҳадафи ягона, ки ниёзи умумӣ, руҳи воҳид ва ғояҳои умумимиллӣ мебошанд», бирасанд².

Аз дигар ҷониб, мафҳуми «миллати ягона» аз мавқеи манфиатҳои миллии гурӯҳи этникии пуштунҳо, бар зарари манфиатҳои миллии халқҳои ғайрипуштун баррасӣ мегардид. Миллатгароӣ ва пуштунгароии рӯзномаи «Афғон миллат» бо андешаи «руҳи афғонӣ», ки гуйё таърихан

¹ Нуриддинов Р.Ш. Идеиния борьба лево – демократических и право – исламистских сил в Афганистане во второй половине XX века. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. – Душанбе: «Ватанпарвар», 2003. – С.33.

² 1996 24,04. ملت افغان; Ниг.: Нуриддинов Р.Ш. Идеиния борьба лево – демократических и право – исламистских сил в Афганистане во второй половине XX века. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. – Душанбе: «Ватанпарвар», 2003. – С.71-72.

ба ин миллат мансуб буда, роҳи рушди иҷтимоӣ – сиёсии онро муайян менамояд, асоснок карда мешуд¹.

Дар натиҷаи ҷудой дар гурӯҳи «Халқ» ва аз сафи он берун рафтани узви Кумитаи марказӣ — Муҳаммад Тоҳири Бадахшӣ ва баъзе намоёндагони ғайрипаштун, 6 августи соли 1968 дар Кобул боз як созмони сиёсии чапгаро – «Маҳфили интизор» таъсис ёфт, ки масъалаи миллиро дар маркази фаъолияти хеш қарор дода буд. Ба гуфтаи З. Зухурӣ, «Муҳаммад Тоҳири Бадахшӣ ба умеди муттаҳидсозии ҳар чи зудтари созмонҳо, гурӯҳҳо ва ҷараёнҳои марксистии кишвар ва таъсиси ҳизби воҳид, барои созмони нав номи «Маҳфили интизор»-ро пешниҳод кард, ки яқдилона қабул шуд»².

Ба ақидаи А. Хаймен, созмони мазкур «рӯзномаи худро нашр намекард, зеро ақидаҳои аъзои ин гурӯҳ ончунон шадид буд, ки сензура иҷозати ҷопи нашрияро наредод. Ғайр аз ин, созмони мазкур фаъолияти худро дар деҳот мутамакказ сохта буд, ки дар он ҷо ба сабаби тақрибан бесаводии комили аҳоли ҳоҷат ба нашри рӯзнома набуд»³. Чунин ба назар мерасад, ки аввалан, ақидаҳои «Маҳфили интизор», махсусан, дар марҳалаи ибтидоӣ, вақте ки роҳбарони он ба муттаҳидшавии «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» умедвор буданд, шадидтар аз ақидаҳои аъзои созмони маоистии «Шуълаи ҷовид» набуд; сониян, тамоми неруҳои сиёсии интишордиҳандаи рӯзномаҳо, асосан ба равшанфикрон, аз он ҷумла, ба зиёиёни деҳот, хизматчиёни давлатӣ, ҷавонони мактабхон ва донишҷӯ таъмакарданд.

Дар айни замон, набудани нармиши муайян дар сиёсати созмони мазкур ва ба инобат нагирифтани шакли фаъолияти ошкоро боиси он шуд, ки сиёсати стратегии он на дар дохили кишвар ва на дар хориҷ эътибор пайдо накард. Амалан то оғози нашри рӯзномаи «Мейҳан»

¹ Ниг.: Нуриддинов Р.Ш. Идейная борьба лево – демократических и право – исламистских сил в Афганистане во второй половине XX века. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. – Душанбе: «Ватанпарвар», 2003. – С.71-72.

².. «. جولای 1998»,

³ Hyman A. Afghanistan. Under the Soviet Domination. 1964—1983. N. Y.: Mac Milan Press, 1984. - P. 59.

(нашрияи «Созмони инқилобии заҳматкашони Афғонистон» дар моҳи октябри соли 1988), ин созмон дар афғоншиносии советӣ бо номи «Ситами миллӣ» маълум буд.

Қ. Искандаров менависад, ки рақибони сиёсии «Маҳфили интизор» онро «Ситами миллӣ» меномиданд, гарчи бо чунин ном дар Афғонистон ҳеҷ гоҳ созмоне вучуд надошт¹. Аммо муҳаққиқ С. Мерганов чунин мешуморад, ки дар яке аз чаласаҳои Кумитаи Марказии «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» пас аз он ки муассиси ин созмон — Муҳаммад Тоҳири Бадахшӣ аз воқеияти мавҷуд будани зулму ситами миллӣ дар Афғонистон интиқоди шадид кард, ин созмон номи «Ситами миллӣ»-ро гирифт.

Созмони мазкур хеле зуд, бо кумаки рақибони худ «шуҳрати» «миллатчигиро»-ро гирифт. Сиёсат ва мавқеи ин созмон хеле таҳриф шуд, онро айбдор мекарданд, ки сиёсаташ на ба таъмини баробархуқуқии халқҳо, на ба муқобили сиёсати шовинистии раддаҳои болоии ҳокимият, балки ба муқобили паштунҳо, пароканда кардани кишвар, таъсиси «Хуросони Бузург» ё «Туркистони Афғонистон» равона шудааст. Мутаассифона, бодарназардошти он, ки созмон имконияти ошкоро шарҳу эзоҳ додани сиёсати худро надошт, онро бо миллатпарастӣ гунаҳкор намуданд.

Ба эътибор нагирифтани шаклҳои фаъолияти ошкоро, набудани нашрияи худ боиси он шуд, ки нуктаҳои барномавии «Маҳфили интизор» на танҳо барои таҳқиқгарон, балки барои ҳуди афғонҳо низ пинҳон монд ва баҳодиҳии гуногунро ба вучуд овард.

Ихтилофи маълумот дар бораи ин созмон аз муайян кардани санаи пайдоиши он оғоз мешавад. Баъзеҳо чунин мешуморанд, ки он соли 1969 аз гурӯҳи «Шуълаи ҷовид» ҷудо шудааст².

¹ Ниг.: Искандаров К. Политические партии и движения Афганистана во второй половине XX века. [Текст] / К. Искандаров. – Душанбе: Ирфон, 2004. - С. 165.

² Ниг.: Пластун В. Н. Эволюция деятельности экстремистских организаций в دولت های شرق. - С. 326; 327.

Муҳаққиқи ҳиндӣ С. Мукерчи чунин мешуморад, ки Муҳаммад Тоҳири Бадахшӣ ҳанӯз дар соли 1965 «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» - ро тарк намуда, созмони худро ташкил намуда буд¹.

Л. Дюпре бар ин ақида аст, ки он аз гурӯҳи «Парчам» ҷудо шуда буд ва ин ақидаро олими дигари ҳиндӣ М.С. Агвани тасдиқ мекунад².

Муҳаққиқи амрикоӣ Б. Рубин чунин мешуморад, ки Муҳаммад Тоҳири Бадахшӣ пешвои «Созмони заҳматкашони Афғонистон» буд ва маҳз аз ҳамин созмон гурӯҳи Б. Боэс таҳти номи «Созмони инқилобии заҳматкашони Афғонистон» ҷудо шуд³.

Муҳаққиқони Советӣ ин созмони марксистиро асосан чун гурӯҳи миллатгаро қаламдод кардаанд. Ю. В. Ганковский таъкид мекунад, ки созмони мазкур таҳти шиори аз байн бурдани зулму ситами аққалиятҳои миллӣ баромад карда, ба барангехтани нифоқи байни миллатҳо мусоидат кард, аъзои ин гурӯҳ дар минтақаҳои иқомати аққалиятҳои миллӣ амалан ба манфиати табақаҳои доро амал мекарданд⁴.

Роҳбарони ин созмон бо нуқтаи назари муҳаққиқон, ки онро «миллатгаро» номиданд, розӣ нашуда, чунин ақида доштанд, ки «фақат душманон метавонанд чунин андеша кунанд, «миллатгаро» — оне аст, ки фақат барои имтиёзи халқи худ мубориза мебарад, аммо «Маҳфили интизор» барои беҳбудии шароити зиндагии аксарият халқҳои кишвар мубориза мебард⁵. Аммо «Маҳфили интизор» мисли дигар неруҳои сиёсии кишвар, дар дохили худ ваҳдату муттаҳидӣ надошт, бинобар ин, ин ақидаро, ки тамоми созмон аз ҳадафҳои миллатгароёна пайравӣ мекард, метавон таҳти шакку шубҳа қарор дод. Масалан, дафъатан баъд аз таъсиси гурӯҳ, дар дохили он ду ҷиноҳ – ҷиноҳи чап ба раёсати худ

1. Ниг.: Mukerjee S. Afghanistan: from Tragedy to Triumph. - P. 57.

2. Ниг.: Dupree L. Afghanistan under the Khalg // Problems of Communism. 1979. Vol. 18, N 4. - P. 38; Agvani M. C. Afghanistan in Crisis. Vikas Publ. House. New Delhi, 1981. - P. 3.

3. Ниг.: Barnett R., Rubin R. The Fragmentation of Afghanistan. State Formation and Collapse in International System. Yale Univ. Press, 1995. - P. 313.

4. Ниг.: Ганковский Ю. В. История Афганистана с древнейших времен до наших дней. [Текст] / Ю.В. Ганковский. - М., 1984 - С. 307.

5. Ҳақиқати инқилоби савр («Правда апрельской революции»). [Текст]. - 1988. 2 сен.

Муҳаммад Тоҳири Бадахшӣ ва чиноҳи рост ба раёсати Б. Боэс ба вучуд омаданд, ки бо мавқеи оштинопаз Эронаи зидди паштунӣ ва ифротгароии чапгарои худ фарқ мекарданд. Пас, на тамоми созмони «Маҳфили интизор», балки фақат чиноҳи рости он дар мавқеи миллатгарой қарор дошт.

Роҳбарони маҳфил ҳаллу фасли одилонаи масъалаи миллиро бо таъсиси давлати федералӣ алоқаманд мекарданд, гарчанде онҳо нақшаи мушаххаси бунёди кишвари федеративиро на доштанд. Мусалламан, дар шароити фаъолияти пинҳонӣ, иттилоот дар бораи сиёсати ин созмон доир ба масоили миллӣ ба овозаю шиорҳои аксар вақт таҳрифшуда асос меёфт, ки ин баъзан боиси арзёбии ғайриасосноки таҳқиқгарон нисбат ба ин созмон мешуд, ки асноду қарорҳои ин созмонро дар даст на доштанд. Бинобар ин, наметавон бо ақидаи В.В. Басов розӣ шуд, ки менависад: «сухан дар бораи таъсиси гурӯҳи миллатгаро ва ҳатто ҷудоиталаб мерафт, ки дар назди худ эҳёи «Туркистони мустақил» ва пок кардани қаламрави он аз паштунҳоро гузошта буд»¹.

Ихтилофи дигар, ки дар тадқиқоти муаллифони хориҷӣ дучор мешавад, бо самтгирии хориҷии «Маҳфили интизор» вобаста буд. Масалан, баъзе таҳқиқгарон изҳор доштаанд, ки он хитойгаро (маосист – С.Н.) буд. Чунончи, А. Хаймен ва М.С. Агвани шакку шубҳаи худро нисбат ба самтгирии созмони «Шуълаи ҷовид» ба сӯи Хитой ифода карда, дар айни замон менависанд, ки «Маҳфили интизор» низ пурра маоистӣ буд².

Л. Дюпре навиштааст, ки «Маҳфили интизор» ба «сафарбаркунии неруҳо дар деҳот аз рӯи намунаи хитой даъват мекард, яъне пайванди маоизм ва этномарказӣ», ҳамчунин, баъдан чунин натиҷа кардааст, ки «идеологияи он махлути нодири маоизм ва исломи шиа мебошад»³.

¹. Актуальные проблемы афганской революции: коллектив. моногр. [Текст] / под ред. М. Р. Аруновой и др. - М.: Наука, 1984. - С. 484.

². خمین. ۱. نسل کشی افغان ها زیر حاکمیت شوروی. نیو یورک، 1984. ص. 82. (متن به زبان دری).: افغانی م. ص 4 افغانستان در بحران

³. Dupree L. Afghanistan under the Khalg. – Problems of Communism, Wash/ 1979. – Vol XXXVIII. – № 4. - P. 38.

Зоҳиран, истифодаи омили исломӣ дар фаъолияти ин созмон ҷой дошт, вале аксарияти мутлақи аъзои махфил аҳли суннат буданд на пайравони мазҳаби шиа¹. Дар айни замон муҳаққиқ В.Н. Пластун бо таъба маводи В. Андрианов, менависад, ки роҳбарони созмони мазкур «мавҷудияти иртиботи худро бо роҳбарияти маъмурияти хитой дар Синсзян рад мекунанд»².

Гузашта аз ин, хусусияти созмони «Махфили интизор» иборат аз он буд, ки он сиёсати «адами дунболаравӣ»—ро пеш гирифта буд. Ин маънои онро дорад, ки ин созмон аз мавқеи канорагирии баробар, ҳам аз сиёсати «Ҳизби коммунисти Иттифоқи Советӣ» ва ҳам аз сиёсати «Ҳизби коммунисти Хитой» пайравӣ мекард.

С. А. Кештманд дар ёддоштҳои худ менависад: «Лоихаи пешниҳоднамудаи «Парчам» ба низоми парламентарӣ бо унсурҳои федеративӣ асос ёфтааст. Баъзе масъалаҳои муҳими лоиха инҳо буданд: таъмини кафолатҳои ҳуқуқҳои васеи демократӣ ба мардуми Афғонистон; эътирофи расмӣ ва ҳуқуқи фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ, ташкилотҳои миллӣ ва иттифокҳои касаба, ки баробарҳуқуқи ҳамаи миллатҳои Афғонистонро дар асоси қонун таъмин мекунанд...»³.

Бо вучуди ин, баъзе олимони советӣ менависанд, ки ҳангоми таҳияи лоихаи Конститутсияи Ҷумҳурии Афғонистон дар замони М. Довудхон, «парчамиён» ба ӯ чанд пешниҳодҳои худро дар бораи таҷдиди маъмурию худудӣ пешниҳод карда буданд. Илова ба эълумия дар бораи таъмини ҳуқуқҳои баробари сокинони кишвар, рушди забонҳои миллӣ ва минтақаҳо, он инчунин тартиби нави ташкили маъмурӣ ва худудии кишварро бодарназардошти манфиатҳои ақаллиятҳои миллӣ дар бар мегирифт. Олимони советӣ тасдиқ мекунанд, ки дар пешниҳодҳо ё тавсияҳои пешниҳодшуда парчамиён андешаи таъсиси минтақаҳои

1. طم بدخشی. اگر انسان زندگی نامه داشته باشد (زندگی نامه شخصی طاهر بدخشی). کابل، [ک. ب.]. (متن به زبان دری: ننگ: 1)

2. Пластун В. Н. Эволюция деятельности экстремистских организаций в странах Востока. [Текст] / В. Н. Пластун. - С. 325.

3. سلطان علی کشتمند. یادداشت های سیاسی و تاریخی. جلد 1-2. ب. م. ص 281.

муस्ताкили маъмурию худудиро дар минтақаҳои паштуннишин аз Кунар то Ҳилманд ва ба он дохил шудани Нуристон ба ҳайси вилояти мухтор ба миён гузошта буданд.

Пешниҳод карда шуда буд, ки воҳидҳои маъмурию худудӣ ба таври зайл таъсис дода шаванд:

- минтақаи узбекҳо (Ҷузҷон, Балх, Самангон);
- минтақаҳои тоҷикон (Тахор, Бадахшон, Қундуз, Бағлон);
- минтақаҳои марказӣ аз Кобул то Ҳирот бо Вилояти Мухтори Ҳазора;
- минтақаҳои ҷанубу ғарбӣ (вилоятҳои Фарох, Нимрӯз бо вилояти мухтори Балуч)¹.

Санчиши дурустии маълумоти олимони советӣ мушкил аст, зеро онҳо ба манбаҳои боэътимод ишора намеkunанд. Мо дигар маълумоти боэътимодде, ки маълумоти олимони шӯравиро тасдиқ намоянд, наёфтем. Аммо, бо назардошти робитаи байни роҳбарияти «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» ва намояндагони советӣ, ҳеч гуна сабаби рад кардани ин маълумотҳо низ вучуд надорад.

Як чиз мусаллам аст, ки ин пешниҳодҳо камбудии зиёд доштанд – бисёр мушкилиҳои минтақавӣ ва қавмӣ дар онҳо ба назар гирифта нашуда буданд. Пас аз Инқилоби апрелии соли 1978, бахусус дар охири солҳои 80-ум, дар зери таъсири шароитҳои гуногун, бедорӣ сӣёсӣ ва ҳувияти миллии гурӯҳҳои қавмии ғайрпаштун рушд кард. Аз ин рӯ, онҳо масъалаи таъмини ҳуқуқҳои баробари мардумони муқими кишварро тавассути ғайримарказикунонии ҳокимият, мутаносибгардонии ваколатҳои мақомоти марказӣ ва минтақавӣ ба таври ҷиддӣ бардоштанд. Яке аз хусусиятҳои ин давра он буд, ки гурӯҳҳои қавмӣ акнун мусаллаҳ буданд ва барои таъмини ҳуқуқҳои худ воситаҳои ҷиддии фишор доштанд. Дар ин шароит иродаи онҳо барои таъмини ҳуқуқҳои баробари халқҳо таҳким

¹ См.: Актуальные проблемы апрельской революции. [Текст]. - М., 1984. - С. 482-483.

ёфт. Аммо маълум буд, ки дар роҳбарии ҳизби «Ватан» (собик «Ҳизби демократии халқи Афғонистон») гурӯҳхое буданд, ки ғояи федералӣ ё ғайримутамаказгардонии ҳокимияти марказиро дарк мекарданд.

Тибқи гуфтаҳои сарвазир вақти Ҷумҳурии Демократии Афғонистон С.А. Кештманд, дар солҳои 80-ум Шурои ВазЭрон ният дошт, ки хусусиятҳои этникии аҳолии кишвар ва кӯчонидани онҳоро бо пешниҳоди мушаххас оид ба ташкили мақомоти худмухтори маҳаллӣ (ҳукуматҳои) маҳаллӣ, ки дар як ҳукумати марказӣ муттаҳид шудаанд, ба назар гирад. Маҳз бодарназардошти ҳассосият ва хусусиятҳои мавҷуда роҳбарияти ҳизб ва давлат ин корро карда натавонист. Аммо, ба ин нигоҳ накарда, дар солҳои 1980-ум Шурои ВазЭрони Афғонистон бори аввал масъалаи мустақилияти миллӣ ва минтақавиро бардошт ва ин масъала дар чараёни оштии миллӣ ба таври васеъ инъикос ёфт. Гузашта аз ин, Шурои ВазЭрон пешниҳодҳои мушаххасро барои қабули усули мустақилияти миллӣ барои он миллатҳо, ки ба ин ниёз бештар эҳтиёҷ доштанд, пешниҳод кард. Эҳтимол, дар доираи барномаи оштии миллӣ, пешниҳодҳо барои баррасии масъалаи додани мустақилият ба тоҷикон дар шимолу шарқи Афғонистон ҷой доштанд¹.

Генерали советӣ А. Ляховский менависад, ки фармондеҳии низомии советӣ бо истифода аз иртиботи махфии худ бо А.Ш. Масъуд, ин масъаларо барои муҳокима ба А.Ш. Масъуд фиристод, ки онҳо бо имзои мувофиқ тасдиқ шуда ва бо мӯҳри сафорати советӣ дар Афғонистон мӯҳр зада шуда буданд².

Дар маълумотҳои бойгонии Сардори Гурӯҳи Вазорати Мудофиаи Иттифоқи Советӣ, генерали армия В.И. Варенников санади пешниҳодҳо, ки ба А. Ш. Масъуд фиристода шуда буд, вучуд дорад.

¹ (سلطان علی کشمند. یادداشت های سیاسی و رویداد های تاریخی. خطرات شخصی با بررسی های از تاریخ معاصر افغانستان. جلد 1-2. - ص 283.

² Ниг.: Ляховский А.А. Трагедия и доблесть Афгана. [Текст] / А.А. Ляховский. 2-е изд., переработ. и доп.- Ярославль: ООО ТФ «Норд», 2004. - С.664.

Дар санади мазкур саволҳо барои муҳокима бо А.Ш. Масъуд чунин матраҳ гардида буданд:

1. Дар бораи таъсиси минтақаи ягонаи Афғонистон – худмухтории тоҷикон дар заминаи маҳалли истиқомати тоҷикон бо дохил намудани ҳудудҳои вилоятҳои Бадахшон, Тахор, Қундуз, Бағлон ва як қисми Парвон ва Каписо, муайян намудани шаклҳои худидоракунии ин минтақа.

2. Дар бораи намояндагии тоҷикон ба мансабҳои мушаххас дар дастгоҳи Раиси Ҷумҳур, Шурои миллӣ ва Девони вазЭрони Афғонистон.

3. Эътирофи расмӣ Ҳизби «Ҷамъияти исломии Афғонистон» ҳамчун ҳизби баробарҳуқуқ ва мустақил дар Ҷумҳурии Афғонистон.

4. Дар заминаи қувваҳои низомии Ҳизби «Ҷамъияти исломии Афғонистон» таъсиси қўшунҳои доимии худмухтори тоҷикон ва дохил намудани онҳо ба таркиби Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Афғонистон. Вазифаҳои ин нерӯҳо ҳимояи манфиатҳои миллӣ, аз ҷумла ҳифзи шоҳроҳи Ҳайратон-Кобул мебошад.

5. Истиқрори сулҳ дар қаламрави мухторияти тоҷикон ва фароҳам овардани шароит барои барқарорсозии ҳаёти мўътадили аҳолии он.

6. Масъалаҳои рушди иқтисодии минтақаи шимолу шарқӣ. Расонидани кўмакҳои иқтисодӣ ва молиявӣ аз ҷониби ҳукумати Ҷумҳурии Афғонистон.

7. Ба роҳ мондани робитаҳои мустақими тичоратӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ байни Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистони Афғонистон ба хотири гирифтани кўмакҳои иқтисодӣ, тиббӣ ва инчунин рушди савдои наздисарҳадӣ.

Дар поёни ин мактуб омадааст, ки масъалаҳое, ки ман барои баррасӣ ба Шумо ирсол мекунам, бо роҳбарияти Советӣ дар Ҷумҳурии Афғонистон ҳамоҳанг шудаанд¹.

¹ Ляховский А.А. Трагедия и доблесть Афгана. [Текст] / А.А. Ляховский. 2-е изд., переработ. и доп.- Ярославль: ООО ТФ «Норд», 2004.- С.664- 665.

Сафири Иттиҳоди Советӣ дар Ҷумҳурии Афғонистон Ю.В. Воронцов ва генерали армия В.И. Варенников, дар навбати худ ин масъаларо бо роҳбарияти дастгоҳи мушоварони советӣ ҳамроҳанг сохтанд. Аз нуқтаи назари А.А. Ляховский, А. Ш. Масъуд омодагии худро барои мулоқот пешкаш намуда буд. Ҷониби Советӣ омодагӣ изҳор карда буд, ки бидуни амният ва силоҳ ба он ҷо, ки А.Ш. Масъуд таъйин кардааст, биравад. Сафири Иттиҳоди Советӣ дар Ҷумҳурии Афғонистон Ю.В. Воронцов розӣ шуд, ки ин вазифаро ӯ ва генерали армия В.И. Варенников иҷро кунанд.

Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки масоили баррасишуда бо А. Ш. Масъуд дар сатҳи олий мувофиқа карда шуда буд. Хотираҳои С. А. Кештманд далели бавосита буда метавонанд, ки воқеан масъалаи додани мухторияти миллӣ ба баъзе халқҳо вуҷуд дошт. Аммо генерали советӣ менависад, ки вақте сафири Советӣ дар Ҷумҳурии Афғонистон ва сардори Гурӯҳи фаврии Вазорати муҳофизати Иттиҳоди Советӣ ба М. Начибуллоҳ дар бораи ниятҳои худ хабар доданд, ӯ гӯё розӣ шуд. Аммо бодарназардошти он, ки А. Ш. Масъуд, ки рақибӣ ба М. Начибуллоҳ буд, ӯ наметавонист ин нақшаро амалӣ намояд. Се маротиба ҳарбиёни Советӣ бо А.Ш. Масъуд вохӯрӣ таъин карда буданд, аммо се маротиба афғонҳо бо роҳнамоии М. Начибуллоҳ ба ин роҳ надоданд ва дар маҳали таъин гардида ҳамлаҳои бомбаандозиро ба ҷо оварданд¹.

Бо наздик шудани сукути режими М. Начибуллоҳ масъалаи ташкили давлати федеративӣ бори дигар аз ҷониби баъзе қувваҳои сиёсии кишвар, ки намояндагони гурӯҳҳои қавмӣ ғайрипаштунӣ кишвар буданд, бардошта шуд.

Усули таъсиси давлати федеративӣ дар барномаи ҳизби «Ваҳдати исломии Афғонистон» бо роҳбарии А. Мазорӣ низ ҷой дошт. Аммо, пас

¹ Ниг: Искандаров К. История возникновения идеи федерализма в Афганистане и сегодняшняя реальность. [Текст] / К.Искандаров. // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. - 2012. - № 3(46), Қ.1. - С.83-88.

аз сукути ҳукумати М. Начибуллоҳ, ихтилофҳо дар байни гурӯҳҳои этникӣ ва сиёсӣ шиддат ёфтанд, ки ба сар задани муноқишаҳои низомӣ байни онҳо оварда расонид. Дар натиҷа Афғонистон ба таври ғайрирасмӣ ба якҷанд минтақаҳои алоҳидаи маъмурӣ тақсим гардид, ки ба ҳукумати марказӣ тобеъ набуданд.

Ин вазъ то он даме идома ёфт, ки ҷунбиши «Толибон» ин «иёлатҳои ғайрирасмиро» аз байн бурд. Пас аз сарнагунсозии ҷунбиши «Толибон», вақте ки масъалаи ташкили низоми ояндаи сиёсии Афғонистон муҳокима шуд, андешаи таъсиси давлати федеративӣ бори дигар аз ҷониби баъзе кувваҳои сиёсӣ дар шабақаҳои Интернетӣ ва дар саҳифаҳои ҷопӣ бардошта шуд. Аммо, бояд қайд кард, ки дар тӯли солҳои баъдӣ андешаҳои тарафдорони ғояи федеративӣ ба тағйироти ҷиддӣ дучор омадаанд. Сафи тарафдорони ғояи ташкили давлати федеративӣ низ кам гардиданд. Ҳатто як қисми боқимондаҳои «Созмони инқилобии заҳматкашони Афғонистон» таҳти раисии М. Кушонӣ, ки бори дигар бо номи «Озодагон» таъсис ёфт, дар барномаи худ андешаи таъсиси давлати федеративиро дохил накарданд.

Аъзои «Созмони инқилобии коргарони Афғонистон» (созмоне, ки дар миёнаи солҳои 70-ум аз «Маҳфили Интизор» ҷудо шудааст) имрӯз низ ба низоми федеративии Афғонистон муҳолифанд.

Ҳамин тариқ, имрӯз ягона ҳизбе, ки расман таъсиси низоми федеративии давлатро даъват мекунад ва ин мавқеъро ҳамчун дурнамои фаъолиятҳо қабул кардааст, ҳизби «Конгресси миллии Афғонистон» таҳти роҳбарии А. Пидром мебошад. Таъсиси ҷунин давлат ба барномаи номзадӣ ба мансаби президентии раиси ин ҳизб А.Пидром дар интиҳоботи якуми президентӣ дар соли 2004 дохил карда шуда буд.

Таҳлили ғояҳои мухталиф оид ба таъсиси ҷунин давлат нишон медиҳад, ки дар ин масъала, алаҳусус тақсимои маъмурӣ-худудии он нуқтаи назари гуногун мавҷуд аст:

- баъзеҳо чунин мешуморанд, ки воҳидҳои федеративӣ бояд бо хатҳои қавмӣ таъсис дода шаванд.
- дигарон усули ҷуғрофиро пешниҳод мекунанд;
- сеюмиҳо усули милли-таърихро қобили қабул мешуморанд;
- чорумиҳо усули иқтисодиву ҷуғрофии ташкили давлати федералиро пешниҳод менамоянд¹.

Аён аст, ки таъсиси воҳидҳои федеративӣ дар заминаи этникӣ хеле душвор ба назар мерасанд, зеро дар натиҷаи кӯчонидани паштунҳо дар садсолаи охир ба шимол ва шимолу шарқи кишвар таркиби этникии ин минтақаҳо тағйири кулӣ ёфтааст. Аз тарафи дигар, тоҷикон таърихан қариб дар тамоми кишвар зиндагӣ мекарданд. Танҳо якчанд минтақаро номбар кардан мумкин аст (Бомӣён, Дайкундӣ, Нуристон ва баъзе минтақаҳои дигари кишвар), ки нисбатан минтақаҳои тозаи этникӣ мебошанд. Бисёре аз коршиносон бар он ақидаанд, ки таъсиси давлати федеративӣ дар заминаи этникӣ сабаби муноқишаи байни миллатҳо мегардад.

Дар бораи шумораи воҳидҳои низоми федеративӣ ягон мувофиқа вучуд надорад. Яке аз раҳбарони собиқи «Созмони инқилобии заҳматкашони Афғонистон» З. Зухурӣ пешниҳод менамояд, ки Афғонистон ба якчанд воҳидҳои федеративӣ ё ба ду воҳиди калон – Паштунистон ва Хуросон тақсим шавад².

М. Искандарӣ лоиҳаи шахсии худро оид ба ҷудокунии худудии воҳидҳои худмухтор, ки аз 14 минтақа иборат аст, пешкаш мекунад. Муҳокимаҳо барои беҳсозии низоми сиёсии Афғонистон идома доранд³.

Қисме аз созмонҳои сиёсӣ, бештар созмонҳои ғайрипуштунӣ ташкили низоми парламентӣ, интихобӣ будани роҳбарони вилоятҳо ва шаҳрҳо дастгирӣ мекунанд. Ин андеша ба барномаи интихоботи

¹ Хашимбеков С. Узбеки Северного Афганистана. Приложения. [Текст] / С. Хашимбеков. - М., 1994. - С.44.

² عزیز آرین فر, کانفدراسیون. بیش بینی آینده سیاسی افغانستان : 4-5 ص

³ Искандаров К. История возникновения идеи федерализма в Афганистане и сегодняшняя реальность. [Текст] / К. Искандаров. // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. - 2012. - № 3(46). Қ.1. - С.83-88.

номзади президент дар интихоботи соли 2009 А. Абдулло дохил карда шуда буд¹.

Тавре ки дар боло қайд гардид, пешвои «Ҷунбиши миллии исломии Афғонистон» А. Дӯстум ва «Ҳизби ваҳдати исломии мардуми Афғонистон» М. Муҳақиқ, ки ба «Ҷабҳаи миллӣ» ҳамроҳ шуда буданд, ба ҷониби тарафдорони низоми парламентарӣ рафтанд.

Ҳамин тавр, ҳизби «Конгресси миллии Афғонистон» амалан ягона қувваи сиёсӣ, ки дар барномаи он андешаи таъсиси давлати федералӣ ҳамчун барномаи стратегӣ ба таври возеҳ дохил карда шудааст. Дар барномаи пешвои ҳизб, Л. Пидром, ки дар ду интихоботи президентии Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ширкат варзидааст (солҳои 2004 ва 2009), ғояи ташкили давлати федеративӣ ҷойгоҳи муҳим дошт. Ин ақида, ба гуфти роҳбарони ҳизби «Конгресси миллии Афғонистон», роҳи асосии ноил шудан ба баробарии байни гурӯҳҳои гуногуни этникии кишвар ва таъмини сулҳ мебошад. Ҳизби «Конгресси миллии Афғонистон» рӯзномаро бо номи «Федерол» нашр мекард. Тарафдорони ин ақида итминондоранд, ки танҳо низоми федералии ҳокимият барои иштироки баробари намоёндагони миллатҳои мухталиф дар ҳукумат имкон фароҳам меорад, боварино на танҳо дар байни миллатҳо, балки байни давлат ва аҳоли мустақкам менамояд. Ҳукумати марказӣ масъалаҳои муҳимтарини марбут ба мудофия, ҷанг ва сулҳ, сиёсати хориҷӣ, инчунин мушкилоти амнияти кишварро ба ўҳда мегирад ва рушди минтақа ба салоҳияти мақомоти федератсия вогузор карда мешавад².

Ҳамин тариқ, нақши ҳизбу ҳаракатҳои сиёсиро дар танзими масъалаҳои миллӣ – этникӣ дар Афғонистон баррасӣ намуда, метавон ба чунин хулосаҳо расид, ки:

¹ Ниг.: Исқандаров К. История возникновения идеи федерализма в Афганистане и сегодняшняя реальность. [Текст] / К. Исқандаров. // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. - 2012. - № 3(46). Қ.1.- С.83-88.

² Исқандаров К. История возникновения идеи федерализма в Афганистане и сегодняшняя реальность. [Текст] / К. Исқандаров. // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. - 2012. - № 3(46). Қ.1.- С.83-88.

- хизбу ҳаракатҳои сиёсии Афғонистон бо дарназардошти омилҳои гуногун – қабл аз ҳама омилҳои этникӣ – миллий, шаклҳои мухталифи низоми давлатии Афғонистонро пешниҳод менамоянд. Барои мисол, дар як гурӯҳи хизбҳои сиёсӣ масъалаи таъсиси давлати парлумониро ба миён мегузоранд. Ҳаракатҳои сиёсии дигар аз шакли президентии идораи давлатӣ ҷонибдорӣ менамоянд. Ҳизбҳои низ ҷой доранд, ки нақшаи ташкили низоми федеративии кишварро баррасӣ менамоянд;

- заминаҳои иштибоҳот ва қачравихо дар муносибатҳои миллий дар Афғонистон ҳанӯз дар фаъолияти нахустин созмонҳои сиёсӣ ва мавқеъгирии муассисон ва роҳбарони онҳо гузошта шуда буданд. Барои мисол, ба андешаи як гурӯҳи донишмандон бунёдгузори ҷунбиши «Виш залмиён», ки аксаран намояндагони гурӯҳи этникии паштун буданд, ҳиссиёти баланди миллатгарой доштанд;

- яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи ҳаёти сиёсии Афғонистон дар солҳои 60 – уми асри XX аз он иборат буд, ки хизбу ҳаракатҳои миллатгаро ба сахнаи мубориза ворид гардиданд. Яке аз чунин хизбҳои сиёсии миллатгаро хизби «Афғон миллат» буд;

- дар доираҳои сиёсии Иёлоти Муттаҳидаи Америка ва баъзе давлатҳои Европайи Ғарбӣ низ нақшаҳои федеративӣ ё ғайримарказикунонии Афғонистон бо роҳи тақсим кардани кишвар ба 7-8 минтақа ба нақша гирифта шудаанд. Тибқи нақшаи онҳо тахмин меравад, ки аз 6 то 9 вилоят ба ҷунбиши «Толибон» бояд дода шавад. Бо ин роҳ, ИМА ният дорад ба низоъҳои дохилӣ хотима бахшад ва бо харчи камтар, назорати худро дар Афғонистон нигоҳ дорад. Аммо, мушкилот дар он аст, ки на ҷунбиши «Толибон» на Ҷумҳурии Исломии Покистон ва на доираҳои миллатгарои расмии Кобул, ки татбиқи ғояи федеративиро синоними тақсимои Афғонистон мешуморанд, бо ин нақша розӣ нестанд. Аз ин рӯ, мусаллам аст, ки ИМА роҳҳои дигари ҳалли мушкилотро меҷӯяд, ки ба манфиати онҳо бошанд. Бешубҳа, масъалаи миллий як

масъалаи хеле нозук аст ва аз ин рӯ ҳар як қадами нодуруст ё ҳатто як калима метавонад боиси ноором сохтани вазъ гардад.

1.3. Моҳияти қавмии ҳаракатҳои сиёсии муосири Афғонистон: дар мисоли чунбиши «Толибон»

Яке аз муҳимтарин таҳаввулоте, ки дар чанд даҳсолаи охир дар ҷомеаи Афғонистон ба назар мерасад, тағйири ҷиддии вазъияти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва қудратии қавмҳои сокини ин кишвар мебошад. Дар даҳсолаҳои охир он «низомии анъанавии ҷомеаи Афғонистон», ки ба таври ғайрирасмӣ ба ҳар қавми ин кишвар дар раддабандиҳои сиёсӣ, низомӣ ва фарҳангӣ ҷойгоҳ ва нақши махсусро пешбинӣ мекард, асосан барҳам хӯрда, аксари қавмҳои Афғонистон барои касби ҳуқуқ ва ҷойгоҳи сиёсӣ ва қудратии бештар талошҳои ҷиддиеро оғоз намудаанд. Аз ҳолати бӯҳрони ақидатӣ ва идеологӣ ба тадриҷ ба ҳолати бӯҳрони қавмӣ таҳаввул додани вазъият яке аз барномаҳои ҷиддитарини баъзе доираҳои байналмилалӣ дар «масъалаи Афғонистон» мебошад. Дар натиҷа, ҷӣ зери таъсири омилҳои дохилӣ ва ҷӣ зери таъсири барномаҳои ҳадафманди берунӣ ҷомеаи имрӯзи Афғонистон ба ҳолате рӯ ба рӯ гаштааст, ки онро А. Раҳнамо «инқилоби қавмҳо» номидааст. Ба андешаи ӯ, ин «инқилоб» барои баъзе қавмҳои ин кишвар маънои коҳиши нуфӯзу қудрат ва барои баъзеи дигар маънои болоравии вазъияти сиёсӣю қудратии онҳоро дорад¹.

Албатта, «инқилоби қавмҳо» дар Афғонистон як падидаи бисёр ҳассос ва мураккаб буда, омӯзиши паҳлӯҳои гуногуни он ба анҷоми як таҳқиқи фарогир ниёз дорад.

Ҳақиқат доштан ё надоштани ин тасаввур мавзӯи ҷудогона аст, аммо масъалаи ҷолиби дигаре, ки рӯи он бояд тавачҷӯх шавад, таъсири амалии фаъолияти чунбиши «Толибон» ва тасаввури паштунгароии онҳо бар вазъияти воқеии паштунҳо дар Афғонистон мебошад. Яъне, оё фаъолияти

¹ Ниг.: Раҳнамо А. Афғонистон ва Осӣи Марказӣ: дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Раҳнамо. - Душанбе, 2014. - С. 194.

чунбиши «Толибон» то имрӯз манфиатҳои воқеии қавми паштунро таъмин намудааст ва ё ба зарари манфиатҳои воқеии ин қавм тамом шудааст? Омӯзиши масъалаи нишон медиҳад, ки бо вуҷуди аксаран аз намояндагони ин қавм ташкил шудани чунбиши «Толибон» ва бо номи ҳаркати миллигароии паштунҳо машҳур шудани онҳо, мавҷудият ва фаъолияти ин чунбиш ба қавми паштун, хусусан ба мардуми оддии паштун зиёнҳои ҷиддӣ низ доштааст¹.

Ҳамчунин, дар афкори умумии Афғонистон ҳамчун «нерӯи дастнишондаи хоричӣ», хусусан, ҳамчун “олати дасти Ҷумҳурии Исломии Покистон ва Америка” шинохта шудани чунбиши “Толибон” низ дар масъалаи эҳтироми паштунҳо назди қавмҳои дигари кишвар таъсири манфӣ доштааст. Қавмҳои дигар ҳуҷуми чунбиши «Толибон» ба шимолро ҳамчун «дар ҳамкорӣ бо кишвари бегона ба бародарони ҳамватани худ ҳуҷум намудани паштунҳо» қабул карда, он рӯзҳои мудҳишро ба осонӣ фаромӯш карда наметавонанд.

Албатта, аксари шахсиятҳои илмию фарҳангӣ ва доираҳои таҳсилкардаи паштунҳо аз нисбат додани амалҳои чунбиши «Толибон» ба қавми паштун нороҳат буда, онро комилан рад мекунанд, вале амалҳои чунбиши «Толибон» қавми паштунро дар баробари қавмҳои дигари Афғонистон то ҷое «забонкӯтоҳ» намудааст. Ҳатто рӯшанфикрони паштун, ки ба ҳамзистии тамоми мардумони Афғонистон авлабият медиҳанд, дар шарҳу тавҷеҳи ин амалҳои чунбиши «Толибон» мушкилӣ мекашанд. Ҳамин тавр, новобаста аз робитаи доштан ё надоштани чунбиши «Толибон» ва паштунҳо, фаъолиятҳои ин ҳаракат боиси аз назари психологӣ, дар вазъияти ҳиҷолатомез қарор гирифтани паштунҳо ва боиси зарба ба эътибори ин қавм дар ҷомеаи Афғонистон гаштааст.

¹ Ниг.: Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Раҳнамо. - Душанбе, 2014. - С. 195-196.

Ба сафи чунбиши «Толибон» чалб шудани мардону ҷавонони паштун боиси зарарҳои калони инсонӣ ва иҷтимоӣ ба ин қавм гаштааст. Гарчӣ дар сафи чунбиши «Толибон» намояндагони қавмҳои дигари Афғонистон низ мавҷуданд, вале аксарияти ҳайати фармондеҳӣ, сиёсӣ ва ҷангии ин ҳаракатро аз аввал то имрӯз намояндагони қавми паштун ташкил медоданд. Тибқи тамоми назарҳо ва манбаъҳо аз назари таркиби қавмӣ аз беш аз 90% аз Чунбиши «Толибон»-ро маҳз намояндагони мардуми паштун ташкил медиҳанд. Ин аст, ки чалб шудани мардони ин қавм ба сафи ин чунбиш пеш аз ҳама, ба вазъияти инсонӣ иҷтимоӣ худӣ паштунҳо таъсири ҷиддӣ доштааст.

Аввалан, дар солҳои авҷи фаъолияти чунбиши «Толибон» даҳҳо ҳазор нафар ҷавонону мардони паштун дар сафи ин ҳаркат буда, аз фаъолияти солими ҷамъиятӣ ва ҳатто аз фаъолияти хоҷагидорию оилавии худ дур мондаанд. Сониян, дар солҳои ҷанги чунбиши «Толибон» бо «Эътилофи шимол» ва солҳои саркубии онҳо аз тарафи «нерӯҳои эътилофи байналмилалӣ» даҳҳо ҳазор нафар аз онҳо кушта ва ё захмию маъҷуб шудаанд. Ин талафоти бузурги инсонӣ ба ҳаёти рӯҳӣ, оилавӣ ва иҷтимоӣ ҳазорҳо хонаводаи паштун таъсири ҷиддии ҷуброннопазир гузоштааст. Мутаассифона, имрӯз низ ҳамарӯза дар амалиётҳо даҳҳо нафар «толиб» кушта мешавад, ки мувофиқи омор аз ҳар 10 нафар 9 нафари кушташудагон маҳз аз мардуми паштун мебошанд. Яъне, ин ҳаркат ҳанӯз ҳам ба қавми паштун зарари бузурги инсонӣ меоварад.

Илова бар ин, ҳазорон нафар аз паштунҳое, ки дар давраи фаъолияти чунбиши «Толибон» дар сафҳои он буданд ва ҳангоми суқути онҳо ба хориҷа (асосан ба Покистон) гурехтанд, имрӯз ҳам дар муҳочират буда, бо мулоҳизаҳои амниятӣ ба Афғонистон баргашта наметавонанд. Ин мулоҳизаҳои амниятиро онҳо, хусусан, афроди фаъолтари онҳо, на танҳо аз ҷониби давлат, балки аз тарафи ҳамсафони собиқи худ аз гурӯҳи чунбиши «Толибон» низ риоят менамоянд. Табиист, ки ин вазъият барои худӣ онҳо ва оилаҳои онҳо бисёр мушкил мебошад. Дар кулл, агар

теъдоди умумии қурбониён, толибони муҳочир ва размандағони фаъолро дар назар гирем, ин чунбиш дахҳо ҳазор нафар қувваи қорӣ ва ободкунандаи қавми паштунро дар як ҷанги ноком талаф дода ва ё масраф сохтааст¹.

Дар мавриди масъалаҳои инсонӣ ва иҷтимоӣ бояд гуфт, ки илова бар ин, маҳз бо сабаби ноамн боқӣ мондани аксари минтақаҳои паштуннишини навори ҷанубии Афғонистон, то имрӯз низ бахши бузурге аз муҳочирони Афғон, аз Покистон ба ватан баргашта наметавонанд. Ҳоло низ беш аз 2 миллион нафар аз онҳо дар Покистон боқӣ мемонад, ки аксари онҳо сокинони минтақаҳои паштуннишин мебошанд. Барои муқоиса, метавон гуфт, ки аксари муҳочирине, ки аз минтақаҳои марказӣ ва шимолии ин кишвар ба Ҷумҳурии Ислонии Эрон ва Ҷумҳурии Ислонии Покистон рафта буданд, солҳои охир ба ватан баргаштаанд, вале муҳочирини минтақаҳои ҷанубии паштуннишин аксаран ҳанӯз ҳам аз ин имконият маҳруманд.

Ҳузур ва фаъолияти чунбиши «Толибон» дар минтақаҳои паштуннишини Афғонистон боиси нообод боқӣ мондан ва аз барномаҳои рушди иқтисодӣ иҷтимоӣ умумимиллӣ берун мондани ин минтақаҳо гаштааст. Фаъолияти чунбиши «Толибон» ба ободии ин минтақаҳо дар солҳои охир аз ҷанг ҷиҳат таъсири манфӣ доштааст:

-якум, бо сабаби ҷангҳои доимӣ бо чунбиши «Толибон», хусусан, дар аввали солҳои 2000-ум, ки бахше аз ин минтақаҳо бар асари амалиётҳои нирӯҳои «Этилофи зиддитерористӣ» на танҳо бисёре аз ободӣҳо ва зерсохторҳо, балки бахше аз манзилҳои зист ва моликияти хусусии мардум низ осеби шадид диданд. Қисмате аз онҳо то имрӯз низ дар ҳолати вайрона ва ё нимавайрона боқӣ мондаанд;

¹ Ниг.: Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Раҳнамо. - Душанбе, 2014. - С. 196-197.

-дуввум, бо сабаби ноамнии доимӣ дар ин минтақаҳо, дар онҳо қариб ҳеҷ гуна сармоягузорию чиддии хориҷӣ дар баҳши саноат ва зерсохторҳо анҷом нашудааст. Барои муқоиса метавон гуфт, ки дар минтақаҳои марказӣ ва шимолии Афғонистон миллиардҳо доллар сармоягузорию мустақими ширкатҳои хусусии хориҷӣ ҷалб шудааст.

- сеюм ва аз ҳама муҳимтар, ба сабаби мавҷудияти ҷунбиши «Толибон» ва ноамнии доимӣ, аксари ин минтақаҳои Афғонистон амалан шомили барномаҳои миллии ободонӣ ва созандагӣ нагаштаанд.

Ҳамин тавр, агар вазъияти имрӯзаи ободонии вилоятҳои Қандаҳор, Нангарҳор, Лугар, Лағмон ва ғайра бо вилоятҳои Кобул, Ҳирот, Балх, Қундуз ва ғайра муқоиса шавад, ҳатто бо ҷаҳми оддӣ маълум аст, ки бо вучуди имкониятҳои беҳтари табию иқлимӣ, ин вилоятҳои ҷанубӣ аз раванди бозсозии бунёдии Афғонистон бисёр қафо мондаанд. Табиист, ки чунин қафомонӣ ба сатҳи зиндагии мардум, ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ва барои дар ҳолати фақру мӯҳтоҷӣ боқӣ мондани аҳолии одии ин минтақаҳо ҳамаҷониба мусоидат менамояд. Ин ҳолати ногувор ва рушднаёфтагии зерсохторию баҳши муҳимме аз минтақаҳои паштуннишин ва аз бисёре аз имконоти имрӯза маҳрум монда мардуми паштун дар ин минтақаҳо низ аз ҷумлаи зиёнҳои чиддии фаъолияти ҷунбиши «Толибон» ба аҳолии паштун мебошад.

Ҳамин тавр, фаъолиятҳои ҷунбиши «Толибон» вилоятҳои паштуннишини Афғонистонро аз аксари фурсатҳои рушду ободонӣ ва имкониятҳои беҳбуди зиндагии мардум маҳрум сохтааст. Бешубҳа, ин ҳолат низ як зарбаи чиддӣ ба вазъияти қавми паштун дар Афғонистон мебошад.

Фаъолияти ҷунбиши «Толибон» дар миёни мардуми паштунзабон боиси аз раванди умумии иҷтимоишавӣ ва илму саводомӯзӣ қафо мондани намояндагони ин қавм дар бисёре аз минтақаҳои ҷанубу шарқии Афғонистон гаштааст. Тавре маълум аст, солҳои охир дар саросари Афғонистон шабақаҳои васеи тандурустӣ, маорифи ҳамагонӣ, маҳви

бесаводӣ ва хидматрасониҳои иҷтимоӣ ба роҳ гузошта шудааст. Мувофиқи омили расмӣ то соли 2020 теъдоди хонандагони мактабҳои миёна дар Афғонистон ба беш аз 8 млн. нафар расида, дастрасии мардум ба хидматрасониҳои тиббӣ беш аз 75%-ро ташкил намудааст. Барои мукоиса, ин нишондиҳандаҳо дар соли 2001 ҳамагӣ 800 000 ва 25% будааст. Яъне, имрӯз аксари бачагони синни мактабӣ дар Афғонистон ба таҳсилот фаро гирифта шуда, аксари минтақаҳо бо хидматрасониҳои тиббӣ ва иҷтимоӣ фаро гирифта шудаанд. Ба таври умумӣ, имрӯз ҷомеаи Афғонистон як «инқилоби таҳсилӣ»-ро аз сар мегузаронад¹.

Аммо бар хилофи ин, дар бисёре аз минтақаҳои фаъолияти ҷунбиши «Толибон» ҳанӯз ҳам фаъолияти мактабҳо, нуқтаҳои тиббӣ ва хидматрасониҳои иҷтимоӣ ба роҳ монда нашуда, аҳоли аз ин имкониятҳои зарурӣ маҳрум мебошанд. То имрӯз низ теъдоди донишҷӯёни донишгоҳҳо аз ин минтақаҳо ниҳоят кам буда, дар баъзе аз онҳо таҳсили духтарҳо чӣ дар мактаби миёна ва чӣ дар мактаби олии иҷозат дода намешавад. Ҳамин тавр, бар хилофи насли ҷавони минтақаҳои марказӣ ва шимолӣ, бахши ҷиддие аз намояндагони насли ҷавони минтақаҳои паштуннишини зери таъсири ҷунбиши «Толибон» аз назари илму таҳсилот аз ҳамсолони худ кафо мемонанд. Ин ҳолат на танҳо ба рушди фарҳангию иҷтимоии паштунҳо, балки дар оянда ба вазъияти умумии қавми паштун дар саҳнаи илмӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ ва сиёсии Афғонистон таъсири ҷиддӣ мегузорад. Дар чунин ҳолати пасмондагӣ қарор додани насли нави минтақаҳои паштуннишин низ яке аз зарарҳои дигари ҷунбиши «Толибон» ба ин қавм мебошад.

Фаъолияти ҷунбиши «Толибон» қавми паштунро бо бӯҳрони ваҳдати дарунӣ ва хусусан, бо бӯҳрони пешвои умумимиллӣ рӯ ба рӯ сохтааст. Дар як замон ҳам роҳбарии давлат ва ҳам роҳбарии муҳолифони мусаллаҳи давлатро ба ўҳда доштани намояндагони паштунҳо боиси

¹ Ниг.: Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурномаи таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Раҳнамо. - Душанбе, 2014. - С. 198-201.

ҳолати ногувор дар масъалаи ваҳдати ин қавм ва таъмини манфиатҳои умумии қавмии паштунҳо шудааст. Ҳолати кунунӣ имкон намедихад, ки бисёре аз бофтҳо, ниҳодҳо ва механизмҳои анъанавии ваҳдати паштунҳо қор қарда, намояндагон ва лидерони оилавию минтақавию қабилавии ин қавм дар масъалаҳои асосӣ ба тавофуқ бирасанд. Дар ин ҳолат, ки намояндагони қавми паштун дар ду ҷиноҳи бо ҳам муқобил қарор доранд, ҳатто ниҳоди муҳимтарини ин қавм – «Луи Цирга» низ ба таври воқеӣ ҷамъ шуда ва тасмим гирифта наметавонад. Дар рафти ин бархӯрдҳо кушта шудани шахсиятҳои бонуфузи қабилавию минтақавии паштунҳо низоъ ва адовати байни онҳоро амиқтар менамояд. Масалан, бо дасти ҳуди паштунҳо кушта шудани волии Қандаҳор бародари Ҳ. Карзай – А.В. Карзай яке аз намунаҳои чунин низои дарунпаштунӣ мебошад. Дар қанори ин, вобастагии мустақими аксари роҳбарони ҷиноҳҳои гуногуни паштун ба доираҳои хориҷӣ низ имкон намедихад, ки онҳо аз ҷумла, дар ҳалли масъалаҳои умумипаштунии худ мустақилона амал намоянд¹.

Дар чунин ҳолат, қавми паштун бо масъалаи боз ҳам ҷиддитар, яъне бо бӯҳрони роҳбари умумиқавмӣ рӯ ба рӯ гаштааст, ки онро бо номи «бӯҳрони заъими миллӣ» ёд меоранд. Ин ҳолат низ барои ин қавми бисёр анъанавӣ мушкил мебошад, зеро маъмулан, онҳо ҳарамии устувори қавмӣ дошта, аксарашон атрофи роҳбарони қабिलाҳо ва роҳбари ягонаи умумимиллии худ ҷамъ меоянд. Вале дар солҳои охир ин қавм натавонист, ки шахсияти хосеро ҳамчун пешвои умумӣ на танҳо барои худ, балки барои тамоми Афғонистон ироа намояд.

Ташаккул ва тақвияти ҷунбиши «Толибон» талоши муттаҳидсозии паштунҳо дар атрофи роҳбари ин ҳаракат Мулло Умар то ҷое муваффақиятомез буд, ҷунки ӯ тавонист, ки як давра дар зехни мардуми оддии паштун ба рамзи адолату ваҳдат табдил шуда, доираҳои асосии паштунро гирди ҳам оварад. Дар давраи аввали пас аз ҷунбиши

¹ Ниг.: Раҳнамо А. Афғонистон ва Осӣи Марказӣ: дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Раҳнамо. - Душанбе, 2014. - С. 201-202.

«Толибон» паштунҳо талош намуданд, ки дар атрофи шоҳи собиқи Афғонистон М. Зоҳиршоҳ муттаҳид шаванд. Вале бо вучуди гирифтани унвони рамзии «Бобои миллат» шоҳи собиқ ба сабаби кӯҳансолии худ ба сиёсати фаъол ворид нашуда, пас аз чанде аз олам гузашт. Дар шароити нав технократҳои паштун худи Ҳ. Карзайро ҳамчун пешвои миллий матраҳ намуданд, вале бо сабаби баъзе сифатҳои шахсияти ва низ аз сабаби муҳолифати ҳам муҷоҳидони собиқ ва ҳам ҷунбиши «Толибон», Ҳ. Карзай нақши пешвои эътирофшуда ва бонуфузи паштунҳоро гирифта натавонист. Дар чанд марҳила ӯ талош кард, ки ин нақшо бо ҳамроҳии яке аз роҳбарони бонуфузи ҷиҳоди зиддисовети А. Сайёф ба даст гирад, вале аз сабаби ноқомии А. Сайёф дар ишғоли вазифаи раиси парламенти Афғонистон ин лоиҳа низ ноқом монд.

Имрӯз қавми паштун бо бухрони роҳбарӣ рӯ ба рӯ буда, ҳеҷ яке аз шахсиятҳои шинохтаи сиёсии ин қавм, аз ҷумла, Ҳомид Карзай, Мулло Умар, А. Сайёф, Г. Ҳикматёр, З. Халилзод, А. Ганӣ ва ғайра мақоми пешвои бонуфузи умумипаштун ва ё умумиафғонистониро доро намебошанд. Ҳамин тавр, шикастани ваҳдати паштунҳо ва пеш омадани бухрони пешвоӣ дар ин қавм аз осебҳои дигарест, ки аз фаъолиятҳои ҷунбиши «Толибон» ба паштунҳо ворид шудааст.

Фаъолияти ҷунбиши «Толибон» қавмҳои дигари Афғонистонро ба «мавқеи қавмӣ» таҳриқ намуда, онҳоро ба муҳолифати шадиди огоҳона бо арзишҳои паштунгарой водор намудааст. Албатта, Афғонистон ҷомеаи гуногунмиллат буда, муносибати байни қавмҳо дар он ҳамеша мавзӯи ҳассоси сиёсӣ фарҳангӣ ба ҳисоб мерафт. Аммо, ҳамчун «намояндаи як қавм» ба фарҳангу арзишҳои қавмҳои дигари кишвар таҷовуз намудан ва зиёда аз ин, ба ҳудудҳои таърихӣ ва анъанавии суқунати қавмҳои дигари кишвар ҳучум овардани ҷунбиши «Толибон» боис гашт, ки қавмҳои дигари Афғонистон низ муборизаи зиддитолибии худро «тафсири қавмӣ» дода, дар муқобили ин ҳаракат пеш аз ҳама, мавқеи қавмӣ гиранд. Ҳамин тавр, хусусан, ҳангоми ҳучуми ҷунбиши «Толибон» ба минтақаҳои

шимолии ин кишвар чанги дохилии Афғонистон шарху мазмуни қавмию миллӣ пайдо карда, ба муносибатҳои байниқавмӣ дар ин кишвар зарбаи ҷуброннопазир ворид гашт.

Ҳамин «зарурати қавмӣ» яке аз заминаҳои асосии ташкили «Эътилофи шимол» шуд, ки дар он пеш аз ҳама, намояндагони қавмҳои тоҷик, ўзбек ва ҳазора дар муқобили ҷунбиши «Толибон» муттаҳид шуда буданд. Гарчи «Эътилофи шимол» бо сукути ҷунбиши «Толибон» ва ташкили давлати нав амалан аз байн рафт, вале солҳои муқовимати қавмӣ боис гашт, ки «рӯҳи қавмӣ» дар намояндагони миллатҳои ғайрипаштун низ бисёр қавитар шуда, мавқеъгирии қавмӣ ба ҷузъи муҳимми мавқеъгирии сиёсии онҳо табдил шавад. Ин аст, ки имрӯз низ намояндагони ин миллатҳо муҳолифат дар баробари паштункунонии сиёсату фарҳанги ҷомеа ва ҳифзу ҳимояи арзишҳои миллии худро яке аз ҳадафҳои худ медонанд. Акнун давлати марказӣ гоҳо дар вориди муомилот намудани ҳатто як калимаи пашту бо муҳолифати шадиди намояндагони қавмҳои дигар рӯ ба рӯ мешавад, ки ин аз ҷумла аксуламалҳо ба фаъолияти миллигароёнаи давраи ҷунбиши «Толибон» мебошад. Ин аст, ки дар даҳсолаи охир масъалаи қавмӣ дар Афғонистон бисёр ҷиддитар гашта, ба яке аз масъалаҳои марказии раванди сиёсӣ дар ин кишвар табдил шудааст.

Мазмуни «бофти анъанавии ҷомеа» дар Афғонистон дар он буд, ки қавми паштун ҳамчун қавми давлатдор қудрати олии сиёсӣ, низомӣ ва молиявии кишварро ҳамеша дар ихтиёр дошта, қавмҳои дигар нақшҳои дуҷуму сеҷумдараҷаро иҷро мекарданд. Аз ҷумла, тоҷикон пеш аз ҳама, мақомоти фарҳангӣ, қазой, идорӣ, иҷтимоӣ ва машаваратии сиёсиро дар ихтиёр дошта, ўзбекҳо мақомоти сатҳи миёна ва поини низомию амниятию тичорӣ ва ҳазораҳо нақши хидматрасониро «ба ўҳда доштанд». Ин қонуни нонавишта ҳамеша амал карда, на танҳо аз тарафи назариясозони миллигарои паштун талқин мешуд, балки аз тарафи

мардуми оддии қавмҳои дигари Афғонистон низ асосан ҳамчун воқеият пазируфта ва эътироф шуда буд¹.

Аммо таҳаввулотӣ ду даҳсолаи охир заминаи зеҳнии ин «бофти анъанавии ҷомеаи Афғонистон»-ро шикаст. Дар ин муддат қавмҳои дигари Афғонистон ба худшиносии бештари миллӣ расида, элитаҳои сиёсӣ фарҳангии онҳо ба таври ошкор дар муқобили ин «бофти анъанавӣ» эътироз менамоянд. Дар солҳои охир бисёре аз намоёндагони қавмҳои Афғонистон ин назарияро барои худ таҳқиромез хонда, ба «ҳаққи баробари тамоми халқҳо» таъкиддоранд. Баъзе аз қаршиносони афғонистонӣ дар ин масъала ба ин ақидаанд, ки назарияи «ҳокимияти ҳатмии паштунҳо» имрӯз заминаҳои дохилии худро аз даст дода, бештар аз тарафи кишварҳои хориҷӣ таъкид ва риоят мешавад. Ин ҳолатро онҳо ҳамчун «аз равандҳо ва воқеиятҳои навини ҷомеаи Афғонистон қафомондани таҳлилҳо ва сиёсатгузориҳои кишварҳои хориҷӣ, хусусан, давлатҳои чун Россия ва Британия» меноманд. Дар ҳақиқат, андешаи дар нақши қавми роҳбар нигоҳ доштани паштунҳо яке аз назарияҳои ҳоким бар сиёсатгузориҳои кишварҳои хориҷӣ нисбати Афғонистон мебошад, ки ҳам дар даврони нуфӯзи Британия, ҳам дар даврони нуфӯзи Иттифоқи Советӣ ва ҳам дар давраи нуфӯзи имрӯзаи Иёлоти Муттаҳидаи Америка ба таври махсус ҳифз, риоят ва истифода шудааст. Аз эҳтимол дур нест, ки дар оянда низ кишварҳои ҳамсоя ва бонуфӯз барои ҳифзи ин таркиби анъанавии қудрат дар Афғонистон талош менамоянд.

Албатта, аз таърихи давлатдорӣ Афғонистон рӯшан аст, ки тоҷикон дар баробари паштунҳо ҳамеша суҳан ва мавқеи хосаи худро доштаанд, аммо яке аз хусусиятҳои хосаи давраи нав ин аст, ки солҳои охир ўзбекҳо, ҳазораҳо, туркманҳо ва ғайраҳо низ талаби ҳуқуқҳои баробар бо дигарон менамоянд. Намоёндагони ин ақаллиятҳои қавмӣ

¹ Ниг.: Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Раҳнамо. - Душанбе, 2014. - С. 203-205.

холо ҳеч гуна бастабандии қавмии қудратро қабул надоранд ва ба қавли яке аз онҳо, «акнун дар Афғонистон қавми якуму дуҷум наест ва Раиси Ҷумҳурии Афғонистон шудани намояндаи ҳазора низ амри табиӣ мебошад»¹.

Гарчӣ имрӯз низ қудрати асосии сиёсӣ, низомӣ ва амнияти Афғонистон дар ихтиёри намояндагони қавми паштун қарор дорад, аммо фарқи асосии ҳокимияти онҳо аз ҳолати 40 соли пеш дар он аст, ки он вақт ҳокимияти паштунҳо аз тарафи ҷомеа аз назари урфӣ ва равонӣ бисёр оддӣ ва табиӣ қабул мешуд, вале акнун он аз ин ду пояи асосии машруиати худ маҳрум шудааст. Яъне, ҳокимияти имрӯзи паштунҳо дигар на бар пояи урф ва эътирофи табиӣ нақши роҳбарии онҳо аз тарафи дигарон, балки асосан, аз роҳи сохтани эътилофҳо ва муомилаҳои ҷиддӣ бо намояндагони қавмиёҳои дигари Афғонистон ва мусоидати ҷиддии хориҷӣ нигоҳ дошта мешавад. То ҷое, ки дар тамоми тӯли таърихи давлатдорӣ Афғонистон қавми паштун барои «ҳукумат рондан» бар ин кишвар мисли имрӯз то ин андоза ба мавқеъ ва ҳимояти қавмиҳои дигар вобаста ва ниёзманд набуд. Пеш омадани ин ҳолати барои паштунҳо қомилан нави таърихӣ яке аз ҷиддитарин натиҷаҳои фаъолияти ҷунбиши «Толибон» барои қавми паштун дар Афғонистон мебошад.

Дар сатҳи калони минтақавӣ низ фаъолияти Ҷунбиши «Толибон» ба ҳуди андешаи «Паштунистони бузург» зарбаи ҷиддӣ зада, имкони амалӣ шудани онро боз ҳам мушкилтар ва шояд номумкин сохтааст. Андешаи «Паштунистони бузург» пеш аз ҳама, ба ҳудуди Афғонистон ҳамроҳ шудани минтақаҳои васеи паштуннишини Покистон ва ё дар заминаи минтақаҳои паштуннишини ду кишвар сохтани давлати ягонаи паштунҳоро дар назар дорад. Бинобар тақсимои марзии имрӯза, дар ҳудуди Афғонистон тақрибан 13 миллион ва дар ҳудуди Покистон

¹ Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Раҳнамо. - Душанбе, 2014. - С. 206-208.

тақрибан 30 миллион паштунҳо зиндагӣ мекунанд. Ин ду худудро феълан марзи шартие бо номи «хатти Дюранд» чудо мекунад, ки аз тарафи Афғонистон ҳамчун марзи расмӣ эътироф нашудааст. Дар айни замон, дар ҳар ду тарафи ин хатт, доираҳое ҳастанд, ки ҳисси ягонаи паштуниро бедор нигоҳ дошта, андешаи дар як сарзамин муттаҳид шудани паштунҳоро матраҳ месозанд. Ба назари аксари коршиносон, маҳз ҳамин масъала боис мегардад, ки Покистон ҷонибдори ташкили давлати қавии мутамарказ дар Афғонистон набошад, зеро давлати қавӣ метавонад даъвои ба Афғонистон баргардондани ҳудудҳои паштуннишини Покистонро пеш гузорад¹.

Албатта, ба хотири адолати илмӣ метавон зикр намуд, ки дар айни замон, фаъолияти ҷунбиши «Толибон» ба ҳалли ду масъалаи усулии паштунҳои Афғонистон мусоидат низ доштааст:

Якум, бозгардонидани ҳокимияти расмии қавми паштун дар Афғонистон. Яъне, баъди сукути ҳокимияти М. Начибуллоҳ дар соли 1992, ҳукумат дар Афғонистон амалан аз дасти паштунҳо берун шуда, ба дасти намояндагони тоҷикон гузашт ва аз тарафи Б. Раббонӣ ва А. Масъуд идора мешуд. То соли 1996 ин ҳукумат ҳамчун ҳукумати воқеии Афғонистон ва пас аз ишғоли Кобул аз тарафи ҷунбиши «Толибон» ҳамчун ҳукумати расмии қонунии Афғонистон фаъолият намуд. Аммо қиёми ҷунбиши «Толибон» ва ҳимояи хориҷӣ аз онҳо боис гашт, ки ин ҳукумат амалан сукут дода шавад ва пас аз конфронси Бонн дар соли 2001 ҳукумат дубора ба дасти намояндаи паштунҳо гузарад. Бо дубора дарёфтани ҳокимияти расмӣ, паштунҳо тавонистанд, ки дар давраи кӯтоҳ ҳокимияти амалии худро бар Афғонистон дубора устувор намоянд. Албатта, ҳокимияти имрӯзи паштунҳо бар Афғонистон дар муқоиса бо ҳокимияти онҳо дар даврони то бӯҳрон аз назари имконот қавитар, вале

¹Ниг.: Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Раҳнамо. - Душанбе, 2014. - С. 209-210.

аз назари машруияти умумимардумӣ дар сатҳи ҳукуматҳои то оғози бӯҳрон намебошад;

Дуюм, мусаллаҳ нигоҳ доштани мардуми минтақаҳои паштуннишини Афғонистон. Яъне, бинобар нисбатан амн шудани вазъияти минтақаҳои марказӣ ва шимолии Афғонистон, мардуми ин минтақаҳо дар солҳои охир аз ҳаёти низомӣ то ҳадде канор рафта, ба рӯзгори осоиштаи шаҳрвандӣ гузаштаанд. Ҳамзамон бо ин, давлат низ дар доираи барномаҳои «ҷамъоварии силоҳ аз аҳоли» силоҳи мардуми минтақаҳои шимолӣ ва марказиро амалан ҷамъоварӣ намудааст.

Вале дар муқоиса бо ин, ноамн боқӣ мондани минтақаҳои ҷанубӣ боис гаштааст, ки мардуми ин минтақаҳо то имрӯз ҳам асосан, мусаллаҳ буда, ҷамъоварии силоҳ дар ин қисматҳои Афғонистон анҷом нашудааст. Илова бар ин, аҳолии баъзе минтақаҳои ҷанубӣ бо номи «гурӯҳҳои худдифо» мусаллаҳ карда шудаанд, то рустои худро аз ҷунбиши «Толибон» ҳимоя кунанд. Ҳамин тавр, бахше аз аҳолии минтақаҳои ҷанубии паштуннишин бо номи «толиб» мусаллаҳанд ва баъзеи дигар бо номи «дифо» аз толиб» силоҳ дар ихтиёр доранд. Яъне, ба таври умумӣ, имрӯз аҳолии минтақаҳои ҷанубии паштуннишин нисбат ба аҳолии қисматҳои дигари Афғонистон бисёр мусаллаҳтар мебошанд.

Маънои низомӣ-сиёсии ин вазъият дар он аст, ки дар сурати пас аз беруншавии нирӯҳои хориҷӣ пеш омадани баҳсҳои қудратӣ ва низомӣ дар Афғонистон, аҳолии минтақаҳои паштуннишин асосан мусаллаҳ буда, аҳолии минтақаҳои ғайрипаштун асосан бесилоҳ мебошанд. Ин омил метавонад дар таносуби қудрат дар Афғонистон таъсири амиқ гузорад.

Ҳамин тариқ, моҳияти қавмии ҳаракатҳои сиёсии муносири Афғонистонро дар мисоли ҷунбиши «Толибон» баррасӣ намуда, метавон ҷунин хулоса намуд, ки:

- новобаста аз робита доштан ё надошатни ҷунбиши «Толибон» бо андешаҳои миллигароии паштунӣ, ин ҳаракат ба таври амалӣ ба

аҳолии паштуни Афғонистон зиёнҳои бузурги инсонӣ ва иҷтимоӣ ворид намудааст;

- сиёсати қавмии «Толибон» эҳсосоти қавмии миллатҳои дигари Афғонистонро шадидан бедор намуда, онро самту мазмуну инсиҷоми назарию сиёсӣ бахшида, дар ниҳоят, онро ба яке аз андозагириҳои асосии равандҳои сиёсии Афғонистони муосир табдил додааст. «Толибон» қавмҳои дигарро дар баробари паштунҳо маҷбуран басеҷ намуда, барпо хезонда, бар хилофи хоста ва манфиатҳои худ, «инқилоби қавмҳо» - ро дар Афғонистон имконпазир сохтанд;

- фаъолияти ҷунбиши «Толибон» ба шикаста шудани тасаввури дусадсола дар бораи «ҳокимияти сиёсии паштунҳо бар Афғонистон» мусоидат намуда, заминаи психологии ин эътиқодро дар назари қавмҳои дигари Афғонистон аз байн бурдааст. Яъне, дар ниҳоят, бо дарназардошти тамоми он таҳаввулотҳои сиёсӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва равонӣ, ки дар ду даҳсолаи охир дар фазои муносибатҳои қавмии Афғонистон рух дод, заминаи равонии он ҳолате, ки бо номи «бофти анъанавии ҷомеаи Афғонистон» ва «тавофуқи таърихии миллатҳои Афғонистон» номида мешуд, амалан аз байн бурда шуд;

- фаъолияти ҷунбиши «Толибон» ба пояҳои равонӣ ва иҷтимоии андешаи «Паштунистони бузург» зарбаи ҷиддӣ задааст. Ба таври дақиқтар, фаъолияти ин гурӯҳ ин андешаро дар фазои иттилоотӣ матраҳтар намудааст, вале аз ҷиҳати амалӣ номумкинтар сохтааст;

- имкон дорад, ки тарроҳони ҷунбиши «Толибон» баъзе мақсадҳои қавмӣ низ дошта бошанд ва ё роҳбарони онҳо бо андешаҳои қавмӣ амал намоянд, вале ба таври умумӣ, мавҷудият ва фаъолияти ин ҳаракат ба мардуми одии паштун зиёнҳои бузург низ расонидааст;

- агар манфиати воқеии мардуми одии минтақаҳои паштуннишини Афғонистон, сатҳи рушди фарҳангӣ иҷтимоӣ ва сатҳи зиндагии воқеии ин мардум дар назар гирифта шавад, метавон гуфт, ки мавҷудият ва фаъолияти ҷунбиши «Толибон» дар кулл, ба манфиати

мардumi одии паштун набудааст, балки ба ин мардум зиёнҳои бузурге низ расонидааст. Шояд тарроҳони ин ҳаракат, баъзе кишварҳои хориҷӣ, идеологҳои миллигароии паштунӣ ва худӣ роҳбарони ин гурӯҳ аз ғайолияти он судҳои зиёде дида бошанд, вале яқинан, ғайолияти ҷунбиши «Толибон» дар маҷмӯъ ба судӣ мардumi одии минтақаҳои паштуннишини Афғонистон анҷом нашудааст.

БОБИ II. МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ АСОСИИ НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯИ ФЕДЕРАЛИКУНОНИ

2.1. Таълимоти федерализм ва эҳтимолиятҳои истифодаи амалии он дар Афғонистон

Федератсия чунин сохтори давлатдорие мебошад, ки воҳидҳои он аз баъзе аломатҳои мустақили даст кашада, онҳоро ба ихтиёри ниҳодҳои марказӣ медиҳанд. Аз назари сиёсӣ федератсия низоме мебошад, ки дар он давлат дар ду сатҳ – маҳаллӣ ва миллӣ (марказӣ) идора мешавад. Дар низоми федеративӣ ҳам ҳокимияти (идоракунии) марказӣ вуҷуд дорад ва ҳам ҳокимиятҳои (худидоракунии) маҳаллӣ. Давлати федеративӣ бар пояи меъёрҳои қавмӣ, фарҳангӣ, забонӣ, сохтори ҷуғрофӣ ва сиёсӣ иқтисодӣ ба минтақаҳои тақсим мешавад, ки ҳар яке онҳо дар доираи фаъолияти маҳаллии худ аз истиқлоли муайяне бархӯрдоранд. Аммо ҳамаи сатҳҳои идоракунии дар масъалаҳои миллӣ ва муштарак бар ниҳодҳои марказӣ итоат менамоянд.

ФР, ИМА, Канада, Ҷумҳурии Федеративии Олмон, Ҷумҳурии Ҳиндустон, ЧИП, Малайзия, Ҷумҳурии Федеративии Нигерия, Иттиҳоди Австралия ва ғайра сохтори идоракунии федеративӣ доранд.

Дар низоми федеративӣ қудрат, манбаъҳо ва имкониятҳо байни давлати марказӣ ва ҳукуматҳои маҳаллӣ тақсим мешаванд. Аммо таносуби байни қудратҳо ва усули идораи давлат дар ҳар як кишвар аз якдигар фарқ мекунад. Дар як гурӯҳи давлатҳои федеративӣ ҳукуматҳои маҳаллӣ аз худмухтории васеъ бархӯрдоранд, дар гурӯҳи дигари онҳо ҳукуматҳои марказӣ дар роҳбарӣ ва идораи корҳои маҳаллӣ нақши назаррас мебозанд. Давлати марказӣ дар масъалаҳои, ки ба амният, истиқлолият, тамомияти арзӣ ва соҳибихтиёрии кишвар тааллуқ доранд – масъалаҳои низомӣ, дифоъ, сиёсати хориҷӣ, барномаҳои миллӣ иқтисодӣ ва ғайра бо дарназардошти манфиатҳои миллӣ – давлатӣ қарор қабул мекунад.

Дар низоми федеративӣ, ҳукуматҳои ҳам маҳаллӣ ва ҳам марказӣ салоҳияти қонунгузорӣ доранд. Масалан, сокинони иёлотҳои Техас дар ИМА бояд ҳам қонунҳои иёлотӣ ва ҳам қонунҳои федералӣ, ки аз сӯйи Конгресси ИМА ба тасвиб мерасанд, риоя кунанд. Аммо дар ҳолати сар задани номутобиқатӣ байни ҳукуматҳои қонунҳои марказӣ татбиқи мегарданд.

Муҳимтарин ҳадафи федерализм ин ҳифзи ҳуввият ва худмухторияи нисбии ҳар як қисми кишвар, таъмини иштироки онҳо дар сохтори ҳокимият ва бо ин роҳ амалӣ намудани ваҳдат ва якпорчагии давлат мебошад. Федерализм чунин сохтори давлатие аст, ки дар он манфиатҳои ваҳдати сиёсӣ ва иқтисодӣ бо худидораи маҳаллӣ тавҷеҳ мегарданд.

Дар низоми федеративӣ, давлати марказӣ сарпарастии ягонагии кишвар ва ҳукуматҳои маҳаллӣ буда, таъмини озодии мардум ва баробарии байни гурӯҳҳои этникӣ ва минтақаҳои гуногунро таъмин менамояд. Новобаста аз он, ки тақсими қудрат байни марказ ва маҳал дар ҳар як давлат аз якдигар фарқ мекунад, дар ҳама низомҳои федеративӣ қабул шудааст, ки ҳукуматҳои маҳаллӣ доир ба масъалаҳои аҳамияти маҳаллӣ дошта, бе мудохилаи марказ қарорҳои қабул ва амалӣ намоянд.

Ҳадафи дигари федерализм аз он иборат аст, ки таъмини робитаҳои кавмӣ, миллӣ, этникӣ ва воҳидҳои ҷуғрофиро бар пояи қонун танзим намояд. Дар маънидади сар задани ихтилоф ва ё барҳурди манфиатҳо дар низоми федеративӣ масъала бо роҳҳои сулҳомез, осоишта, бе фишор ва ҳушунат, аз тариқи музокирот танзим мешавад.

Муҳимтарин ҷанбаи низоми федеративӣ он аст, ки дар ин шароити гуногунии масъалаҳо ва манфиатҳои сиёсӣ, барҳурди ниҳодҳои гуногун ҷой доранд. Ниҳодҳои миллӣ – давлатӣ бояд қудрати танзими ин гуногуниро дошта бошанд, то раванди фаъолияти давлати федеративиро танзим намоянд. Бинобар ин, ба ақидаи тарафдорони федерализм андеша дар бораи он, ки давлат бояд танҳо бар пояи ниҳодҳои неруманди марказӣ устувор бошад, як дидгоҳи кӯҳна ба ҳисоб меравад.

Хусусияти дигари федерализм он аст, ки ин низоми демократӣ буда, ҳар як сатҳи идораи он (марказӣ, маҳаллӣ) робитаҳои мустақим бо шаҳрвандонро доранд. Ҳам қонунҳои давлати марказӣ ва ҳам қонунҳои ҳукуматҳои маҳаллӣ тибқи иродаи шаҳрвандон татбиқ мешаванд. Дар низоми федеративӣ шаҳрвандон қудратро ба воситаи намоёндагони худ ҳам дар марказ ва ҳам дар дигар сатҳҳои ҳокимияти давлатӣ муайян ва амалӣ мекунанд. Федерализм бар пояи Конститутсия амалӣ гардида, тақсими шохаҳои сегонаи давлат – қонунгузор, иҷроия ва судӣ бар асоси таҳаммул ва гузашти демократӣ дар ҷомеа устувор аст.

Федерализм на танҳо аз лиҳози назариявӣ, балки аз лиҳози амалӣ низ муносибтарин низоми сиёсӣ барои кишварҳои муайян, ки бо гуногунии қавмӣ, забонӣ, фарҳангӣ ва ё мазҳабӣ мушаххас мешаванд, қобили қабул аст. Бар хилофи тасаввури оддӣ бархе аз муҳолифони федерализм, таҷриба нишон медиҳад, ки ҷомеаҳои чандқавмӣ тавонистанд, бо таъя бар низоми федеративӣ аз таҷзия ва парокандагии кишварҳои ҷаҳонӣ карда, ба ваҳдати пайдор даст ёбанд¹.

Федерализм ба мисоли як низоми сиёсӣ, барои нахустин бор дар соли 1789 дар Иёлоти Муттаҳидаи Америка арзи вучуд намудааст. Аз соли 1783 то соли 1789 дар Иёлоти Муттаҳидаи Америка низоми конфедеративии идоракунӣ ҷой дошт. Бо сабаби мавҷуд набудани давлати неруманди марказӣ шохаҳои ҳокимият салоҳияти идораи мамлакатро аз даст доданд. Ин ҳолат боиси эҷоди бухронҳои ҳам идораи миллӣ ва ҳам маҳаллӣ шуд ва хатари онро ба миён овард, ки ин давлати навзӯхур пош хурад. Бинобар ин, роҳбарони он замони Америка чораро дар он ёфтанд, як қудрати босалоҳияти марказӣ, низоме эҷод кунанд, ки битавонад мувозинати пайдорӣ байни худмухтории иёлот ва ваҳдати

¹ (قبول م. دموکراسی فدرالی. نکته چند در باره فدرانیسم. – کابل، 2003. – ص 34-35).: نیغ.

кишварро барқарор кунад. Бинобар ин, бар пояи Конституцияи соли 1789 ИМА аз конфедератсия ба федератсия табдил ёфт¹.

Муваффақияти тарҳи низоми федеративӣ вобаста ба он аст, ки битавонад дидгоҳҳои хоси ҳар гурӯҳи сиёсӣ ва қавмиро бо манфиатҳои миллии кишвар бипайвандад ва муҳолифиро бовар кунонида тавонад, ки демократияи федеративӣ ва зарурати онро дар Ҷумҳурии Исломии Афғонистон дуруст дарк кунанд².

ИМА нахустин намунаи демократияи федеративӣ буда, маҳз федерализм онро ба як кишвари воҳид мубаддал сохт. Таҷрибаи Ҷумҳурии Ҳиндустон, Конфедератсияи Шветсария, Ҷумҳурии Норвегия ва ғайраҳо низ исбот намуданд, ки низоми сиёсии федеративӣ зомини якпорчагии ин кишварҳо аст. Ба ақидаи бисёре аз коршиносон агар зимомдорони Ҷумҳурии Исломии Покистон пас аз истиқлол ба арзишҳои федералӣ вафодор мемонданд, ин кишвар дар соли 1971 ба ду бахш тақсим намешуд³.

Пас аз он ки озмоиши нокоми марказият дар Эфиопия бо ҷудоии Эритрея (дар соли 1993) аз он анҷомид, ин кишвари африқоӣ барои ҳифзи ваҳдат ва таъмини бақои худ ба федерализм рӯй овард. Ҷудо шудани Тимори Шарқӣ аз Индонезия ва ё чунбиши ҷудоиталабӣ дар Кашмири Ҳиндустон пайомади марказият дар ин кишварҳо мебошад.

ҶИЭ, Ҷумҳурии Исломии Ироқ ва Ҷумҳурии Туркия бо низомҳои марказӣ идора мешаванд, аммо чунбиши истиқлолталабонаи курдҳо дар ин се кишвар аз мушкилоти умумии сиёсии онҳо ба шумор меравад⁴.

Баъзе коршиносон бо тақя бар намунаҳои нокоми федерализм дар ҷаҳон ва нодида гирифтани омилҳои воқеии нокомиҳо натиҷа мегиранд, ки демократияи федеративӣ низоми сиёсии муносиб барои Ҷумҳурии

1. Ниг.: Нуриддинов Р.Ш. История государства и права зарубежных стран. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. - Новосибирск: СибАГС, 2009. - С. 130-131.

2. Ниг.: (قبول م. دموکراسی فدرالی. نکته چند در باره فدرانیزم. - کابل، 2003. - ص 56).

3. در کتاب پنج مقاله در مورد فدرالیزم. فدرالیزم و درست بودن دیموکراسی 1379 کابل - ص 73-77.

4. نиг.: (قبول م. دموکراسی فدرالی. نکته چند در باره فدرانیزم. - کابل، 2003. - ص 56).

Исломии Афғонистон нест. Лозим аст, фарқи байни тақсимоти федеративӣ дар низомҳои яқасолорӣ ва демократияи федералиро аз ҳам чудо намуд. Тақсими кишвар аз нигоҳи қавмӣ, забонӣ, фарҳангӣ ва ё чуғрофӣ ба танҳои демократияи федеративӣ нест. Ин низом бо ниҳодҳои интихобӣ ва озодиҳои демократӣ, дар ҳамаи сатҳҳои ҳокимияти сиёсӣ мушаххас мешавад. Дар ҳоле ки зоҳирҳои сохторӣ дар ҳар ду маврид як аст, танҳо демократия метавонад раванди федерализмро таъмин кунад.

Бинобар ин, иштибоҳи бузурге хоҳад буд, агар талошҳои нокоми низомҳои яқасолорӣ, миллатгарой Ҷимояи манфиатҳои аққалиятҳои қавмӣ бо демократияи федералӣ омехта шавад. Бархе фурупошии коммунизмро дар Югославия, Чехословакия ва ҳатто Иттифоқи Советӣ мисол оварда нишон медиҳанд, ки оқибати федерализм тақсимшавӣ ва пошхурӣ аст. Дар ҳоле ки воқеият чизи дигар аст. Тақсим шудани Югославия на паёмади федерализм, балки амали омилҳои дигар – зулми сиёсӣ ва қавмӣ буд¹.

Асосан марказонидани қудрат дар ин кишварҳо ба он паймонае буд, ки сохторҳои сиёсӣ бо идоракунии федералӣ, ғайр аз як шабоҳати зоҳирӣ вачҳи муштараки дигаре надошт. Бинобарин, ҳеҷ як аз намунаҳои боло, нишон аз шикасти федерализм набуда, исбот менамоянд, ки марказгарой беш аз ҳадди қудрат дар ниҳодҳои марказии давлат, бахусус, дар кишварҳои гуногунмиллат, метавонад оқибатҳои фочеабореро ба дунбол дошта бошад².

Аз сӯйи дигар намунаи Ҷумҳурии Федеративии Нигерия нишон медиҳад, ки бар хилофи он чӣ ки дар кишварҳои сотсиалистии собик иттифоқ афтод, федерализм ягона низоме аст, ки метавонад ваҳдату суботи кишварҳоеро, ки гуногунии қавмӣ ва минтақавӣ доранд, таъмин намояд. Талошҳои низомииён чихати таҳмили низоми марказ – давлатӣ

1. Ниг.: (سلطان زاده ح. فدراليزم چيست؟ در كتاب پنج مقاله در باره فدراليزم. - كابل، 1379. - ص 11).

2. Ниг.: (قبول م. دموكراسى فدرالى. نکته چند در باره فدراليزم. - كابل، 2003. - ص 41).

натавонист ҷойи федерализмро дар Ҷумҳурии Федеративии Нигерия бигирад. Ин низом ҳамчунон ба таври кафили ягонаи таъмини ваҳдати кишвар имрӯз низ арзи вучуд дорад.

Низоми сиёсии федеративӣ дар Ҷумҳурии Федеративии Нигерия фазои мусоидеро фароҳам сохтааст, ки дар он якпорчагии кишвар бо вучуди ин ҳама гуногунии қавмӣ ва минтақавӣ ҳифз шудааст. Бидуни чунин сохтор, мумкин набуд гурӯҳҳо ва минтақаҳои гуногун дар Ҷумҳурии Федеративии Нигерия битавонанд ваҳдати худро ҳифз кунанд¹.

Намунаи ошно ва маъруфи дигар Ҷумҳурии Ҳиндустон аст. Тасвири иҷтимоӣ, қавмӣ, динӣ, фарҳангӣ, забонӣ ва ҷуғрофии Ҷумҳурии Ҳиндустон бисёр гуногун ва чандсатҳӣ аст. Беш аз як ҳазор гурӯҳи қавмии гуногун дар Ҷумҳурии Ҳиндустон дар канори ҳам зиндагӣ менамоянд. Ҷумҳурии Ҳиндустон на танҳо даргири бесарусомонӣ ва ё буҳрони хуввият нест, балки бошито ба яке аз қудратҳои бузурги иқтисодӣ ва сиёсии ҷаҳон табдил мешавад.

Ин кишвар баъди ба даст овардани истиқлолияти худ аз мустамликаи Британия дар соли 1947 ва ба дурустӣ замоне, ки тоза ба ду бахш Ҷумҳурии Ҳиндустон ва Ҷумҳурии Исломии Покистон тақсим шуда буд, низоми сиёсии федеративиро интихоб кард. Демократияи федералӣ дар Ҷумҳурии Ҳиндустон маъмултарин намунаи «ваҳдат дар гуногунӣ» аст ва ҳифзи якпорчагии ин кишвар бидуни чунин низом имконнопазир аст. Федерализм на танҳо нақш ва иқтидори давлати марказиро дар Ҷумҳурии Ҳиндустон коҳиш надодааст, балки бо роҳи таъмини мувозинати қавмӣ, фарҳангӣ ва минтақавӣ, аз парокандашавии бештари он ҷилавгирӣ кардааст².

Ҷумҳурии Исломии Покистон ҳамчун кишвари ҳамсоия Афғонистон бақои худро дар низоми демократияи федеративӣ мебинад. Бо вучуди он

1. (سلطان زاده ح. فدراليزم چيست؟ در كتاب پنج مقاله در باره فدراليزم. - كابل، 1379. - ص 15). Ниг.:

2. (سلطان زاده ح. فدراليزم چيست؟ در كتاب پنج مقاله در باره فدراليزم. - كابل، 1379. - ص 43). Ниг.:

ки табаддулотҳои пай дар пай низомии пешравии Ҷумҳурии Исломии Покистонро дар ҳаракат ба сӯи федерализм муддатҳо ба ақиб кашиданд, чунин ба назар мерасад, ки ҳатто низомии ҳам ба ин натиҷа расидаанд, ки танҳо демократияи федеративӣ метавонад ваҳдати кишварро таъмин ва ба бухронҳои пайиҳами сиёсии ин кишварро хотима диҳад.

ҶИП дар ҳоле, ки аз ҳамон оғози бунёди худ дар соли 1947 ҳамчун федератсия шинохта мешуд, дар амал бо як низомии сиёсии қавмарказӣ идора шудааст. Тамоюли шадиди роҳбарони сиёсӣ ва табаддулотҳои низомии ба хотири мутамарказ сохтани қудрат, омили бухронҳои харобиовар буд. Дар воқеъ ин боиси тавачҷуҳ ба масъалаи худидораи қавмӣ ва минтақавӣ буд, ки боиси тақсими Ҷумҳурии Исломии Покистон, чудо шудани қисмати шарқӣ-таъсиси Ҷумҳурии Бангладеш аз он кишвар шуд¹. Чунин ба назар мерасад, ки федерализм ба низомии асли сиёсӣ дар Ҷумҳурии Исломии Покистон табдил шудааст. Чунки дар ҳоле ки панҷобиҳо 54% нуфузи кишварро дарбар мегиранд, дигар қавмҳо низ аз чумла, паштунҳо, 5 – 12% ҷамъияти Ҷумҳурии Исломии Покистонро ташкил дода, аз худмухтории баробар бо панҷобиҳо барои идораи умури худ, бархурдор шудаанд.

Гурӯҳи муайяни коршиносони ҳам Афғонистон ва ҳам хориҷӣ эътироф менамоянд, ки бо дарназардошти таҷрибаи даҳсолаҳои охири таърихи ин кишвар таъмини ҳамбастагии миллӣ миёни қавмҳо, гурӯҳҳои этникӣ, халқҳо ва миллатҳо Афғонистон дар қорҷӯбаи як низомии мутамарказ имконнопазир аст. Афғонистон кишвари чандқавмӣ аст ва ҳар як аз қавмҳои ин сарзамин бошандагони аслии кишвар ба шумор мераванду саҳми фаъол дар таърих, фарҳанг, тамаддун ва низомии сиёсии ин сарзамин мебошанд.

Таҷрибаи гузашта исбот менамояд, ки заминаҳои рушди мутавозуни ҳамаи минтақаҳои Афғонистон дар қорҷӯбаҳои низомии мутамарказ

(قبول م. دموکراسی فدرالی. نکته چند در باره فدرانیسم. - کابل، 2003. - ص 41).¹

фароҳам нагардид. Дар таърихи Афғонистон ҳеҷ гоҳ ҳукумати марказӣ ба мафҳуми воқеии он вучуд надошт. Ин худ баёнғари он аст, ки заминаи истиқрори ҳукумати марказӣ ба сурати айнӣ дар ҷомеаи Афғонистон вучуд надорад. Илова бар ин дар Афғонистон аз гузаштаҳои дур, гароишу тақсими қудрат байни марказ ва вилоятҳо, мубориза ва муқовимат вучуд дошт. Чунин ҳолат дар ҳамаи Низомномаҳо ва Конститутсияҳо, ки баъд аз истиқлоли Афғонистон дар соли 1919 қабул гардидаанд, ба таври равшан инъикос ёфтааст¹.

Бахсҳое, ки дар ҷараёни «Луи чирга» бо мақсади қабули Конститутсия ва дигар масъалаҳо сурат мегирифтанд, бори дигар самтгирии қавмии намояндагони мардумиро ҷиҳати ҷилавгирӣ аз мутамарказонидани низоми сиёсии ояндаи кишвар нишон меод. Мақомоти давлатӣ, ки ба намояндагони як қавм ё қабила тааллуқ дошт, монеи он мешуд, ки иродаи озоди мардум дар интиҳоби шакли низоми сиёсии кишвар ба инобат гирифта нашавад. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда андешаи федерализм дар тафаккури қавмҳои гуногуни Афғонистон ҷой гирифтааст.

Ҷонибдорони роҳи рушди федеративӣ бар он назаранд, ки агар тағйироти амиқ ва ҳамаҷониба дар низоми сиёсии кишвар бо мақсади таъмини мувозинати демократияи федеративӣ ба вучуд наояд, таъмини сулҳ ва суботи пойдор, эҷод намудани ҳамбастагии воқеӣ миёни қавмҳо, раҳой аз бӯҳрони боварӣ, тафохуми миллӣ ва заминаҳои амалӣ кардани бозсозии рушди тавозуни одилона дар Афғонистонро фароҳам нахоҳад овард. Ва ҳамаи ин ормонҳои воло ва муқаддас дар шиорҳо боқӣ хоҳанд монд².

Федерализм як навъи низоми сиёсӣ аст, ки бар асоси таъмини баробархукукии аққалиятҳо ва аксариятҳои миллӣ, иҷтимоӣ, динӣ ва ғайра таъсис дода мешавад. Моҳияти ин навъи низом аз он иборат аст, ки

1. (در باره فدراليزم، كابل، 2003، ص 7).
2. (در باره فدراليزم، كابل، 2003، ص 8).

аз як сӯ татбиқи васеи усули демократияро имкон медиҳад ва аз сӯи дигар амали мутмаини қонуниятҳои миллӣ, интиқоби фарҳангии гурӯҳҳои иҷтимоиро дар фаъолияти сиёсӣ устувор месозад.

Таҷрибаи истиқрори низоми федеративӣ исбот менамояд, ки он ҳукуматҳои миллиро тақвият бахшида, таъминоти неқӯаҳволӣ, ҳамкорӣ, волоияти қонун, озодиро пайдор сохта пешрафти иқтисодӣ ва зиндагии сулҳомези миллиро таъмин менамояд¹.

Ойини федерализм ба ҷустуҷӯи заифии ҳукумати марказӣ нигаронида нашудааст, балки ба маънои тақсими қудрат, васеъ намудани имтиёзҳои ихтиёрҳои қонунӣ ва ҳуқуқи қавмҳои гуногун аст, ки дилбастагиро эътимоди оноро ба низоми сиёсӣ тамомияти арзӣ босубот ва ҳамоҳанг созад. Сохтори федеративӣ аз лиҳози ҳуқуқӣ бар асоси асолати ҳукумати марказӣ, ки олитарин сатҳи қабули қарор аст ва ҳокимияти маҳаллӣ, ки пояи мусолиҳаи миллӣ ба шумор меравад, амал мекунад.

Мушкилоти қавмӣ яке аз масъалаҳои марказии Афғонистон ба шумор меравад. Суннатҳои деринаи феодалӣ ва парокандагии миллӣ Афғонистонро дар радифи ҷамеаҳои қабилавӣ, ақибмондагии зеҳнӣ ва хурд шудани ҳавзаҳои муносибатҳои таомули иҷтимоӣ қарор медиҳад. Мувофиқ наомадани андешаҳои миллӣ, фаъолияти ҷомеаи қабилавиро дар доираи анъанаҳои динӣ ва мазҳабӣ маҳдуд мекунад.

Мушкилоти қавмӣ дар Афғонистон бар асоси марказгурезӣ, ҷудоихоҳӣ ва таҳамулнопазирӣ вучуд дорад. Аз ин рӯ, низоми федеративӣ бояд хусусиятҳои иҷтимоӣ, зеҳнӣ ва таҷрибаи воқеии ҷомеаро фаро гирад. Сохтори қавмӣ дар Афғонистон инъикоскунандаи муносибатҳои феодалӣ аст. Суннати феодалӣ ба навъи марказгарой асос ёфтааст, ки хиради гурӯҳҳои иҷтимоиро бар меҳвари як ниҳоди ҷабрғар фароҳам меоварад.

1. (حمزه واعظی. نظام فدرالی در افغانستان: استراتژی سزاوار فدرالیزم: ویژگیها و کارکرد ها. کابل، 2004. - ص 11).

Сохтори нотамоми иҷтимоӣ – қавмӣ дар Афғонистон ба шаклгирии низоми давлатӣ таъсир мерасонад. Низоми федеративӣ бояд мушкилоти қавмиро танзим намуда, пайвандҳои фарҳангӣ, хунӣ, этникӣ, қавмӣ ва ғайраро мустақкам намояд.

Хусусиятҳои фарҳангӣ, раванӣ ва иҷтимоии ҷомеаи қабилавии Афғонистон ба навъе ташаккул ёфтааст, ки федерализм метавонад посухи муносибе ба ғарази давлатхоҳии онҳо бошад. Тамоюл ба дарунгарой дар рафторҳои иҷтимоӣ, парастии муносибатҳои қабилавӣ, таассуб ва урфу одатҳои қуҳна, нобоварӣ нисбат ба навоарӣ дар муҳити зист, вижагиҳои давлат ва шаҳрҳои бостониро дар зиндагии иҷтимоӣ ва зехнию таърихии гурӯҳҳои этникӣ пойдор сохтааст.

Инҳисори қудрати сиёсӣ дар таърихи Афғонистон мавзӯи мураккаб буда, нақши муҳимро ҷиҳати тақсмоти ҳокимият ва ҳувияти миллӣ гузоштааст. Инҳисори қудрат ба пайдоиши муносибатҳои қабилавӣ, хунию забонӣ пайванд буда, роҳбарони сиёсӣ бар сарнавишти миллӣ барҷой гузоштаанд. Рафторҳои роҳбарони давлатӣ ва этникӣ бар пояи эътиқодҳои номуқамали сиёсӣ ва илмӣ, ақидаҳои мазҳабии динӣ ташаккул ёфта, аз як сӯ боиси инкори қонунҳо гардида, аз сӯи дигар ба таназзули сиёсӣ ва қорношоямии миллии онон рӯкни таърихӣ бахшидааст.

Инҳисори қудрати сиёсӣ рушди иҷтимоӣ ва андешаи миллиро ақиб партофта, мушкилоти қавмҳои маҳкумро афзоиш дода, сабаби ноумедии раванӣ-сиёсии онҳо шудааст. Инҳисори қудрат аз ҷониби як қавм боиси нафрат ва бадғумонию бегонагии дигар халқу миллатҳо нисбат ба низоми сиёсӣ ва тарсу ваҳм аз сиёсатгарону ҳукуматдорон гардида, дар зехн ва зақовати таърихии мардуми Афғонистон танидааст.

Низоми федеративӣ метавонад яке аз имкониятҳои асосие ба шумор равад, ки дастоварди он барои мардуми Афғонистон дар ду омили муҳим таҷассум ёбад: шикастани инҳисори қудрат ва тақсими одилонаи он дар миёни марказ ва маҳал бар асоси усулҳои муҳитӣ, фарҳангӣ, хусусиятҳои

кавмӣ ва иҷтимоӣ. Таксими қудрати сиёсӣ, ғайр аз он ки аз фасоди сиёсии ҳукумат ҷилавгирӣ мекунад, зулм, таъбиз, ҷудоии иҷтимоии кавмҳои кишварро низ монест шуда, ба дустии халқҳо, беҳтарсозии вазъи иҷтимоӣ, фарҳангӣ имкони рушд медиҳад¹.

Таҷрибаи таърихии ҳукуматҳои марказӣ дар Афғонистон ба ҳувияти миллӣ, мазҳабӣ ва фарҳангии кавмҳо таъсири манфӣ расонидааст. Таҳқир ва тарси ҳувиятҳо, ҷараёни дурусти ташаккули миллатро ҳалалдор кардааст, навъи равонӣ ва парешонрафториҳо дар шахсиятҳои иҷтимоӣ ва хотираи таърихии ин кавмҳо падидор сохтааст².

Асосҳои илмӣ-назариявии андешаи федерализм, таҷрибаи ҷаҳонии ин низом ва дарки онро дар воқеияти Афғонистони муосир омӯхта метавон ба чунин натиҷагирӣ расид:

- дар маҷмӯъ намунаи ноқомии демократияи федеративӣ дар ҷаҳон вучуд надорад. Балки баръакс, таҷриба нишон медиҳад, ки демократияи федеративӣ ба таври фазоянда ба як низомии сиёсии ҷаҳонӣ табдил гардида, кишварҳои пешрафта барои идораи умури худ ин низомро пазируфтаанд;

- федерализм аз нигоҳи назариявӣ ва фалсафӣ «ваҳдат дар гуногунӣ» мебошад. Дар пояи ин бардошти умумӣ, федерализм низомии одилона ба ҳисоб рафта, ҳадафи он таъмини ваҳдат дар ҷомеа бо роҳи эҳтиром ба фарқиятҳо ва ихтилофҳо, на бо роҳи фишор ва зӯроварӣ аст. Андешаи федерализм маҷмӯи усулҳои дар бар мегирад, ки ҳамбастагӣ ва мувозинати байни ваҳдат ва гуногунӣ, худмухторӣ ва тобеият, миллӣ ва минтақавиро таъмин менамояд;

- федерализм назарияи сиёсӣ ва низоме аст, ки бо назорати қудрат ва истифодаи имкониятҳои ҷойдошта амалӣ мегардад. Ин низом аз тариқи муайян намудани ҳудуди қудрат ва тарзи истифодаи мувозинати байни

1. (حمزه واعظی. نظام فدرالی در افغانستان: استراتژی سزوار فدرالیزم: ویژگیها و کارکرد ها. کابل، 2004. – ص 20-21).

2. Ниг.: Abderhalden, Ursula, Möglichkeiten und Grenzen der interkantonalen Zusammenarbeit, Diss. Freiburg 1999.

хуқуқ ва озодиҳои гурӯҳҳои гуногуни этникӣ, динӣ, сиёсӣ ва ғайра амалӣ мегардад. Федерализм на танҳо мактаби назариявӣ, балки амалияи сиёсӣ ва идораи давлатии кишварҳои мебошад, ки дар онҳо гуногунии қавмӣ, забонӣ, фарҳангӣ ва минтақавӣ вучуд доранд;

- дар робита ба масъалаи баҳси федерализм дар Афғонистон бояд таъкид намуд, ки демократияи федеративӣ аз ду бархӯрди ҷудогона маншаъ мегардад: аз як сӯ аз воқуниши касоне, ки тарҳи ин масъаларо дар Афғонистон ҳатто «хиёнат ва ватанфурушӣ эълон мекунанд» ва аз сӯи дигар, шумораи зиёди афғонҳои, ки бо демократияи федеративӣ муҳолифанд, равшанфикрон ва сиёсатмадоронанд, ки бо ҷонибҳои амалии ин низом дар Афғонистон мулоҳизаҳои нигарониҳои содиқона доранд.

2.2. Воқеияти миллию этникӣ дар Афғонистон ва таъсири он ба низоми сиёсии кишвар

Дар мавзӯи воқеияти этникӣ, қавмӣ – қабилавии Афғонистон ва таъсири он ба низоми сиёсии кишвар миёни донишмандони Афғонистон ва хориҷӣ назарҳои гуногун вучуд дорад. Бархе аз коршиносони Афғонистон ҷой доштани ихтилофҳои қавмиро дар кишвар рад карда, даъво мекунанд, ки зарурати эҷоди низоми дигари давлатдорӣ нест, чунки метавонад ихтилофотро эҷод кунад ва қавмҳои дар муқобили ҳам қарор диҳад. Аз нигоҳи гурӯҳи дуввуми коршиносон чунин муносибат на ба воқеиятҳои таърихӣ созгор аст ва на ба он чи, ки имрӯз дар Афғонистон ҷой дорад.

Афғонистон кишваре ҳаст, ки дар он қавмҳо, забонҳо, фарҳангҳо ва мазҳабҳои гуногун дар канори ҳам умр ба сар мебаранд. Робитаҳои ин гурӯҳҳо ва нақшу мавқеияти онҳо дар сохтори қудрати сиёсӣ яке аз масъалаҳои асосии ҷомеаи Афғонистон ба шумор меравад.

Тарафи дигари воқеият он аст, ки давлатдорӣ ва сиёсат дар Афғонистон ҳамеша ҳислати қавмӣ дошт ва дорад. Таърихан ва маъмулан

қудрати сиёсӣ дар дасти ҳокимони пашту қарор дошт, салтанат низ як ниҳоди қавмӣ ба ҳисоб меомад¹.

Саҳмгирии мутаносиби намояндагон ва роҳбарони дигар қавмҳо дар идораи умури кишвар воқеияти усулӣ буда, масъалаи қавмии Афғонистонро ташкил медиҳад.

Дар солҳои охир ин мавзӯ, ки ҳама худро афғон меноманд ё не, ба иллати таҳкими сиёсати қавмӣ аз сӯйи ҳалқҳои муайян мавриди шубҳа қарор гирифтааст. Иддае аз равшанфикрон ва фаъолони сиёсии мутааллиқ ба қавмҳои дигар бо калимаи Афғонистон ва афғон муҳолифанд. Ҳифзи ҳуввияти қавмҳоро фаъолияти миллатпарастӣ ба нафъи як қавми хос медонанд.

Ба ҳамин далел, гурӯҳҳои сиёсии Афғонистон низ аз оғози пайдоиши худ, хусусияти қавмӣ доштаанд. Ҳизбҳо, танзимҳо ва созмонҳои асосии сиёсӣ дар ҳарду тараф - чапу рости сиёсат аз дидгоҳи қавмӣ таъсис мешудаанд. Ҳузур ва таъсири фаъоли ин гурӯҳҳо дар саҳнаи сиёсии Афғонистон қатъи назар аз иддаҳои сиёсӣ ва самтгириҳои идеологӣ, ҳеҷ кадом натавонистааст амалан ҳамчун як созмони фароқавмӣ арзи вучуд кунанд².

Дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ марзбандиҳои қавмӣ мушаххастару густурдатар гардида, қувваҳои сиёсӣ ба таври ошкор ба гурӯҳҳои паштун, тоҷик, ҳазора, ўзбек ва ғайра тақсим шуданд. Аз лиҳози мазҳабӣ низ хати возеҳи фосилавӣ, гурӯҳҳои суннӣ ва шиаро аз ҳам ҷудо мекунад. Ин гурӯҳҳои қавмӣ ва мазҳабӣ ҳам аз набудани як нерӯи сиёсии миллӣ, ки аз манфиатҳои тамоми мардуми Афғонистон намояндагӣ кунад, суйистифода намуда, кишварро байни худ тақсим кардаанд. Дар ҳама асноди муътабари сиёсӣ, аз ҷумла мувофиқатномаи Бонн барои саҳмгирии ҳамаи қавмҳо дар низоми сиёсии ояндаи кишвар таъкид бар амал омадааст. Ин нишонаи он аст, ки танзими мушкилоти ҷорӣ

1. (قبول م. دموکراسی فدرالی. نکته چند در باره فدرالیسم. - کابل، 2003. - ص 46-47).

2. (ناصر ایرونیور. فدرالیسم نوین: پاسخ صحیح به تنوع ملی و فرهنگی. در کتاب پنج مقاله در باره فدرالیسم. کابل، 1379. - ص 41-42).

Афғонистон бо масъалаи қавмӣ пайвандии ногусастани тарҳи «ҳукумат бар пояҳои васеъ» чизи дигаре ҷуз эътирофи воқеиятҳои қавмӣ дар ин кишвар нест. Гурӯҳҳои қавмӣ дар Афғонистон аз рӯи чунин мушаххасҳо - табор, забон, фарҳанг ва дар баъзе мавридҳо бо мазҳаб, аз ҳам ҷудо мешаванд. Онҳо аз нигоҳи риояи суннатҳо ва анъанаҳои фарқкунандаи қавмӣ, симо ва зоҳирҳои табиӣ ва ҳатто аз рӯи тарзи либос пӯшидан, хуввияти қавмӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Нишонае аз омехтагии қавмӣ дар Афғонистон вучуд надорад ва издивоҷ байни хонаводаҳои вобаста ба қавми ҷудогона як амри нодир ва ғайриоддӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳамчунон бо дарназардошти вазъи ҷуғрофии кишвар ҳар як аз гурӯҳҳои қавмӣ дар минтақаҳои муайян зиндагӣ менамоянд. Умумияти этникии паштунҳо асосан дар минтақаҳои шарқӣ ва ҷанубии кишвар ҷойгир буда, тоҷикон бештар дар шимолу шарқ, туркон (узбекон, туркманон ва ғайра) дар шимол ва ҳазораҳо дар минтақаҳои марказии Афғонистон умр ба сар мебаранд. Танҳо дар бахшҳои ғарбии кишвар ягон гурӯҳи қавмӣ хос аз лиҳози теъдод бартарӣ надоранд ва қавмҳои паштун, тоҷик, аймоқ, балуч ва ғайра дар канори ҳам зиндагӣ мекунанд¹.

Ҷойгиршавии қавмҳо дар минтақаҳои ҷудогонаи кишвар робитаи хоси байни гурӯҳҳои қавмӣ ва манотиқи ҷуғрофиро эҷод кардааст. Ба ҳамин далел гурӯҳҳои мусаллаҳ низ дар ҳамон минтақаҳо ҷойгиранд, ки пойгоҳҳои қавмӣ онҳо қарор доранд. Мушкилоти қавмӣ ва минтақавӣ дар Афғонистон кашфи тоза нест. Гуногӯнии этникӣ ва минтақавӣ дар воқеият шиносномае аст, ки доимо хуввияти ин кишварро чун маҷмӯи гурӯҳҳои мухталифи қавмӣ ва минтақаҳои ҷудогонаи ҷуғрофӣ мушаххас сохтааст.

Равандҳо ва рӯйдодҳои таърихӣ ва сиёсӣ низ ин фаъолиятро инъикос намудаанд. Қиноҳҳои «Халқ» ва «Парчам» – ро бештар тамоюлоти қавмӣ аз ҳам ҷудо мекард на ихтилофҳои сиёсӣ ё идеологӣ. Марзбандӣ байни

1. 43-44.ص - (اوروز الله عبدالاهل دين. همگرایی و همکاری در نظام فدرالی. در کتاب پنج مقاله در باره فدرالیزم. کابل، 1379. - ص 46).

гурӯҳҳои «Ҳафтгона» - и дар шаҳри Пешовари Ҷумҳурии Исломии Покистон ва «Ҳаштгона» - и дар шаҳри Қуми Ҷумҳурии Исломии Эрон ҷойгиршуда бо тафовутҳои қавмӣ, мазҳабӣ ва мантиқӣ мушаххас мешуд. Ин воқеиятҳо дар робитаҳои дохилии ин гурӯҳҳо низ як омили таъинкунанда ба ҳисоб меомад. Аз сӯйи дигар бархӯрдҳои, ки ба дунболи сукути низоми доктор М. Начибулло дар Кобул оғоз шуд, дар воқеият ҷанг байни гурӯҳҳои қавмӣ буд, ки дунболаи он ҷанӯз ҳам идома дорад. Дар ин ҷангҳо гурӯҳҳои паштун, тоҷик, ҳазора ва ўзбек ба таври ошкоро дар муқобили ҳам қарор доштанд¹.

Ҷунбиши «Толибон» ҳам бо як ҳуввияти қавмӣ ба майдон омада, ҷанӯз ҳам бо ҳамин ҳуввият шинохта мешавад. Дар ҳоли ҳозир тақрибан тамоми гурӯҳҳо ва созиҳои сиёсӣ бо марзбандиҳои қавмӣ аз ҳам ҷудо мешаванд. Бинобар ин дар низоми сиёсии ояндаи кишвар омили қавмиро наметавон нодида гирифт.

Баъзе коршиносон чунин далел меоваранд, ки ин ҷангҳо ва гурӯҳбандиҳои сиёсӣ ба оммаи мардум иртиботе надорад ва бинобар ин ҳеҷ зарурати тағйири низоми давлатдорӣ дар Афғонистон нест. Ба ақидаи онон агар чанд роҳбар ва ҷангсолор, ки аз тааллуқҳои қавмии худ сӯйистифода мекунанд, аз миён бардошта шаванд, ҳеҷ мушкиле боқӣ нахоҳад монд ва робитаҳои қавмӣ ба ҳамон ҷойе, ки пеш аз ҷанг қарор дошт, бархоҳад гашт.

Ба андешаи гурӯҳи дигари коршиносон масъалаи қавмӣ дар Афғонистон асосан аз воқеиятҳои таърихӣ, иҷтимоӣ, забонӣ, фарҳангӣ, мазҳабӣ ва ҷуғрофӣ сарчашма мегирад, на аз мавзӯи гириши ин ё он роҳбар ё фармондеҳ. Шакле нест, ки гузор аз ҷанг ба сулҳ ва аз хушунат ба сиёсат роҳро барои ҳалли демократии масъалаи қавмӣ ҳамвора месозад. Аммо ҳалли доимии ин масъала танҳо дар доираи як низоми сиёсии муносиб имконпазир аст².

1. (قبول م. دموکراسی فدرالی. نکته چند در باره فدرانیسم. - کابل، 2003. - ص 50-51).

2. (اوروز الله عبدالاهل دين. همگرایی و همکاری در نظام فدرالی. در کتاب پنج مقاله در باره فدرالیسم. کابل، 1379. - ص 46).

Замоне ки «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» талош кард то низоми суннати ро дар ҳам бишканад ва аз тариқи густариши ниҳодҳои ҳизбӣ ва давлатӣ дар ғушаву канори кишвар ба худидораи суннатӣ поён диҳад, бо муқовимат рӯ ба рӯ шуд, ки паёмадҳои он ҳанӯз ҳам идома дорад.

Бинобарин, агар масъала бар сари роия ва ҳифзи арзишҳо ва суннатҳои таърихӣ бошад, худидораи маҳаллӣ пояи низоми суннати ро дар Афғонистон ташкил медиҳад, на марказияти сиёсӣ. Худидораи маҳаллӣ мувозинати этниро дар Афғонистон таъмин намуда, ба аққалиятҳои қавмӣ имкон фароҳам сохт, ки бидуни он ки ҳам дар пешбурди корҳои рӯзмарраи худ аз озодии муайяне бархӯрдор бошанд ва ҳам тавонанд забон, фарҳанг ва мазҳаби худро ҳифз кунанд. Анъанаи Чирғаҳо, ки ба шаклҳо ва номҳои гуногун, аз суннатҳои муштараки ҳама қавму қабилҳои сокини Афғонистон ба ҳисоб меравад, яке аз олитарин шаклҳои худидораи маҳаллӣ дар Афғонистон аст. Аммо дар ин миён, як тазоди умда вучуд дошт: тазод байни инҳисори қудрати сиёсӣ ва хуввияти мустақилии этникӣ, ки боис шуд қавмҳо натавонанд дар баробари масъалаҳои муштарак мавзегииро воҳид дошта бошанд¹.

Низоми суннатӣ ба гурӯҳҳои қавмӣ иҷозат дод, то ба таври куллӣ дар як фазои сулҳ ва оромиш дар канори ҳам зиндагӣ кунанд, аммо ҳукуматдорон талош наварзиданд то ба тақсими қудрати сиёсӣ ба аксари қавмҳо ваҳдати миллии воқеӣ ва пайдореро дар кишвар таъмин кунанд. Дар натиҷа замоне ки ҷомеа бо як ҷолиши густурда ва таърихӣ рӯ ба рӯ шуд ҳар гурӯҳи қавмӣ роҳи ҷудоғонаи худро интиҳоб кард. Кишварҳои ҳамсоя низ аз ин вазъият барои таҳмили сиёсатҳои худ истифода карданд ва дар натиҷа, ҷанг алайҳи қувваҳои Советӣ ва низоми тахти ҳимояти он ба ҷанг байни фармондеҳон ва гурӯҳҳои мусаллаҳи қавмӣ табдил шуд.

¹. Дар Афғонистон ҳеҷ қавме ба танҳои аксарият нест. Ҳеҷ қавме беш аз 50 фисадро ташкил намедиҳад. Бинобар ин Афғонистон кишвари аққалиятҳои қавмӣ аст. Ниг. «Дар бораи федерализм». Кобул, 2003. - С.52. (дар Афғонистон ҳеҷ қом бе тенهایی акثريت نيست. هيج قوم بيش از 50 فيصد را تشكيل نمي دهد. بنابر اين افغانستان کشور اقلیت های قومی است. نگريد: «در باره فدراليزم». کابل، 2003. - ص 52).

Дар шароити имрӯза, ки бозсозӣ ва навсозии Афғонистон дар дастури рӯз қарор дорад ба як дастгоҳи азими давлатӣ ниёз аст, ки қодир бошад ҳам мувозинати қавмӣ – сиёсиро нигоҳ дорад ва ҳам раванди азими бозсозиро дар саросари Афғонистон раҳбарӣ ва идора кунад. Иштибоҳи бузурге хоҳад буд, агар дар таъйини низоми сиёсии ояндаи кишвар таҷрибаи таърихӣ ва суннатҳои деринаи миллӣ нодида гирифта шавад. Ҳамон иштибоҳе, ки «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» роҳ дода буд, бояд дубора тақрор нашавад. Афғонистон ба чунон сохтори низоми давлатӣ ниёз дорад, ки битавонад ҳамоҳангии байни демократия ва суннатҳои таърихиро таъмин кунад. Ин низом бояд ҳам муассир бошад ва ҳам ҳуввият, ҳуқуқ ва озодиҳои ҳар гурӯҳи қавмӣ ва иҷтимоиро дар Афғонистон таъмин кунад¹.

Демократияи федеративӣ ягона низоме аст, ки таъмини мувозинатро дар ҷомеаҳо, ки гуногунии қавмӣ, забонӣ, фарҳангӣ ва минтақавӣ доранд, таъмин менамояд. Аз ин рӯ танҳо дар демократияи федеративӣ афғонҳо метавонанд низоми сиёсиашонро бар пояи таҷриба ва суннатҳои таърихӣ навсозӣ карда, бо тақсими қудрат байни давлати марказӣ ва воҳидҳои худидораи маҳаллӣ, саҳмгирии гурӯҳҳои қавмиро дар идораи кишвар таъмин кунанд².

Дар робита бо «хатари таҷзия» муболиғаи фаровоне аз сӯйи муҳолифони демократияи федеративии Афғонистон сурат гирифтааст. Ин афрод ва гурӯҳҳо талош меварзанд федерализмро чунон вонамуд кунанд, ки ин низом ба тақсими кишвар ба воҳидҳои ҷудоғона оварда, метавонад ба парокандагии Афғонистон бианҷомад.

Аммо то он ҷое, ки таҷрибаи Афғонистон нишон медиҳад ваҳдат ва тамомияти арзии он ҳеҷ гоҳ пас аз истиқлоли кишвар (дар соли 1919) мавриди шакку шубҳа қарор нагирифтааст. Дар тайи ин солҳо ҳеҷ чунбиши таҷзияталабонае дар Афғонистон зухур накардааст ва даъвоҳои

رودالف هيريك. فدراليزم و درست بودن ديموکراسی // پنج مقاله در باره فدراليزم. ; کابل. 1390. ص. 73-177
(قبول م. ديموکراسی فدرالی. نکته چند در باره فدراليزم. – کابل، 2003. – ص 54-55).

арзӣ аз суйӣ кишварҳои ҳамсоя нисбат ба ин кишвар дар баробари он матраҳ нашудааст. Шакке нест, ки солҳои ҷанг бадтарин даврони ҳаёти Афғонистон буд. Ҳатто дар ин солҳо ҳеҷ нерӯи дохилӣ ва ё қудрати хориҷӣ талош накард Афғонистонро пароканда ё тақсим кунад.

Афғонистон кишваре ҳаст, ки ҳар як аз баҳши он бо яке аз ҳамсоягон умумияти қавмӣ ё мазҳабӣ дорад. Чунин сохтори қавмӣ –ҷуғрофӣ ба баъзе кишварҳои ҳамсоя имкон дод, ки ба қорҳои дохилии Афғонистон мудохила намуда мавқеи худро мустаҳкам кунанд. Аммо ба назар намерасад, ки ҳамсоягон дар ҷудо кардани ин ё он минтақаи қавмӣ аз Афғонистон манфиат дошта бошанд ва далеле нест, ки барои ҷой доштани чунин сиёсат ё тамоюле дар кишварҳои ҳамсоя далолат кунад. Гузашта аз ин он давроне, ки кишварҳо сарзаминҳои ҳамсояи заифро ишғол ё байни худ тақсим мекарданд, сипарӣ шудааст.

Ҳамин тариқ, назария ва таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки демократияи федеративӣ қавмҳо ва сарзаминҳоро аз ҳам ҷудо намекунад, балки ба таъмини баробарии қавмӣ ва минтақавӣ, гурӯҳҳо ва роҳбарони қавмиро аз тақия бар ҳимояти хориҷӣ бениёз месозад.

Бархе бар он ақидаанд, ки ақибмондагии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва набудани фарҳанги созиш ва таҳаммул дар Афғонистон ба он мусоидат мекунад, ки кишвар аз як маркази неруманд идора шавад. Ба ақидаи ин гурӯҳ, Афғонистон пояҳои лозими моддӣ барои таҳаққуқи демократияи федеративиро надорад ва ҷомеа ҳануз омодаи пазириши чунин низом нест. Дуруст аст, ки дар ҷомеаи ақибмондаи Афғонистон душворихо ва монетаҳои фаровоне бар сари роҳи демократияи федеративӣ вучуд дорад. Аммо чунин душворихо ва монетаҳо наметавонанд далели ҷашмпӯшӣ бар ниёзҳои бошад, ки ин низоми сиёсиро ба зарурати ҳаёти барои Афғонистон табдил кардааст.

Бар хилофи андешаи зикргардида, демократияи федеративӣ низоми сиёсии махсуси ҷомеаҳои пешрафта нест. Ҳеҷ як аз намунаҳои анъанавии

ин низом, аз ҷумла Иёлоти Муттаҳидаи Америка ҳангоми пайрезии федерализм кишварҳои пешрафта набуданд.

Ниёзе нест ки афғонҳо барои бозсозӣ ва навсозии низоми сиёсии кишвар интизор шаванд то аз лиҳози моддӣ ва фарҳангӣ ба давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон бирасанд ва баъд ба эҷоди демократияи федеративӣ оғоз кунанд. Онон метавонанд бо таъриб бар таҷрибаҳо, дастовардҳо ва ҳимояти ҷомеаи байналмилалӣ низоми сиёсии худро бар асоси ниёзҳои дохилӣ аз нав пайрезӣ кунанд.

Шакке нест, ки барои расидан ба ин ҳадаф азми сиёсии ҳадафмандона зарур аст, то афкори омма қатъи назар аз тааллуқоти қавмӣ ва сиёсӣ аз демократияи федеративӣ ба сифати ягона интихоби муносиб барои Афғонистон ҳимоя намояд. Дар сурати ба ҳам омадани шароити мусоиди байналмилалӣ ва иродаи густурдаи миллӣ, далеле вучуд надорад, ки ин низом натавонад дар Афғонистон амалӣ гардад.

Федерализм дар Ҷумҳурии Ҳиндустон, Ҷумҳурии Бразилия ва Ҷумҳурии Малайзия дар шароите пайрезӣ шуд ки ин миллатҳо бо ақибмондагиҳои густурдаи таърихӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ даст ба гиребон буданд. Аммо федерализм ба ин кишварҳо имкон дод, ки на танҳо ваҳдати миллӣ ва арзии худро ҳифз кунанд, балки ба муваффақиятҳои бузурги иқтисодӣ ва иҷтимоӣ даст ёбанд¹.

Демократияи федеративӣ низоми сиёсӣ ва шеваи давлатдорӣ аст. Ин низом шароит ва сохтореро фароҳам меоварад, ки ваҳдати кишварҳо ва рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии онҳоро таъмин месозад.

Дар Афғонистон демократияи федеративӣ як зарурати сиёсӣ аст, ки ҳадаф аз он ҳалли масъалаҳои ҳаст, ки боиси ваҳдати пойдори миллӣ ва рушди инкишофи босуръати иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар гарданд. Бархе аз он бим доранд, ки федерализм боиси нобаробарии иқтисодӣ байни воҳидҳои ҷуғрофӣи Афғонистон хоҳад шуд. Ин нигаронӣ низ ҳеч

(قبول م. دموکراسی فدرالی. نکته چند در باره فدرانیزم. - کابل، 2003. - ص 60).¹

поѳи таѳрибавѳ ва воѳей надорад. Федерализм ба маънои таѳсими кишвар ба воѳидѳои мустаѳил ва ѳудоии иѳтисодѳ нест. Дар ѳама демократияѳои федеративѳи иѳтисоди неруманди марказѳи вучуд дорад, ки аз сѳѳи давлати марказѳи танзим ва роѳбарѳи мешавад. Баѳши бузурги молиѳт ва даромади давлатѳи дар ѳама сатѳѳои давлатѳи ва маѳаллѳи ба бучаи марказѳи ворид мегардад. Ин маблагѳо на танѳо барои таъмини хароѳоти давлати марказѳи ва барномаѳову тарѳѳои миллѳи, балки хамѳунон барои баровардани ниѳзѳои иѳлот ва таъмини рушди тавозуни баѳшѳои муѳталиѳи кишвар ба масраѳ мерасанд¹.

Дар бораи миллат – давлатсозѳи дар Афѳонистон миѳни коршиносон ва донишмандони мактабѳои илмии минтаѳа ва ѳаѳон андешаѳои гуногун ѳой доранд. Аксари онѳо маъмулан дар ин робита аз таѳрибаи миллат – давлатсозѳи дар ѳумѳурии Федеративии Олмон ва Япония пас аз ѳанги ѳаѳонии дуѳом ва аз «плани Маршалл» ѳдовар мешаванд. Ба андешаи мо Афѳонистон на ѳумѳурии Федеративии Олмон ва на Японияи пас аз ѳанги ѳаѳонии дуѳом аст. ѳумѳурии Федеративии Олмон ва Япония комилан аз ѳомеаи Афѳонистон ѳам баъд аз ѳанги ѳаѳонии дуѳум ва ѳам имрѳз низ фарѳ мекунанд. ѳумѳурии Федеративии Олмон ва Япония ѳама ваѳт ду кишвари пешраѳтаи ѳаѳон ба ѳисоб меомаданд, ки аз имѳонот ва таѳрибаѳои васеи инсонѳи, илмѳи ва иѳтисодѳи барѳѳурдор буданд. Дар ѳоле ки Афѳонистон пеш аз ѳанги ѳаѳонии дуѳом ва баъд аз он ѳам дар саѳи аѳибмондатарин кишварѳои ѳаѳон ѳарор дошт. Ин воѳеият таѳозо менамояд, ки дар робита бо бозсозии ин кишвар барѳѳурди мушаѳхас сурат гирад.

Ба аѳидаи бисѳре аз коршиносон ва сиѳсатмадорон, Афѳонистон дар ѳарнѳои XIX ва XX як «давлати ноѳом» буд ва ѳамин ноѳомѳи боиси муѳоѳилаи ѳомеаи байналмилалѳи ба корѳои доѳилии он гардид. Бинобар ин давлат – миллатсозѳи дар Афѳонистон аз давлатсозѳи оѳоз мешавад. То

¹. (قبول م. دموكراسى فدرالى. نكته چند در باره فدرانيزم. – كابل، 2003. – ص 62).

замоне, ки як низоми муносиби сиёсӣ ва як идораи бокифояти давлатӣ эҷод нашавад, бозгашти кишвар ба суботу оромиши пойдор ва таъмини рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ имконнопазир аст. Ҳалли масалаи қудрат ва тақсими қудрати сиёсӣ дар Афғонистон ба сифати шартӣ асосии дигаргунӣ ва таҳаввули ин кишвар низ ба омили муваффақият дар эҷоди чунин низом вобастагӣ дорад. Ё ба ибораи дигар, то замоне ки масъалаи эҳёи давлат ба маънои воқеии он ҳал нашавад, аз ҳалли масалаи Афғонистон наметавон сухан гуфт¹.

Эҳёи давлат дар Афғонистон танҳо ба маънои бозсозии ниҳодҳо ва сохторҳои давлатӣ бар пояи Конститутсияи нав набуда, он ба навсозии низоми сиёсии худ ниёз дорад. Афғонистон ва ҷаҳон дигаргуниҳои бесобиқаеро аз сар мегузаронанд, ки дар назди он вазифаҳо ва талаботҳои навро ба миён мегузоранд. Яъне, дар Афғонистон бояд чунин низоми давлатие эҷод шавад, ки посухгӯи ҳамин ниёзҳо бошад ва тавонад рушди табиӣ ва пойдории ҷомеаро таъмин кунад.

Аммо навсозии низоми сиёсӣ ба маънии гусастан, даст кашидан, рад кардани гузашта нест. Баръакс дар сохтори ояндаи давлатӣ бояд шароити таърихӣ ва суннатҳои ҷомеаи афғонӣ ҳам дар назар гирифта шаванд. Чунин навсозие зарур аст, ки худидораи суннатӣ ва анъанави ҷирғаҳо бо сохторҳо ва тарзуламалҳои асрии идора ва сиёсат мутобиқат намояд то ба ин тартиб ҷомеаи суннатгарои афғонӣ аз гузаштаи худ ҷудо нашавад. Низоми сиёсӣ, ки дар он озодиҳои маҳаллӣ ва қавмӣ нодида гирифта шавад, метавонад боз ҳам воқуниши манфӣ ва харобиовареро дар маҳаллот дар пай дошта бошанд.

Ба ҳамин далел, демократияи федеративӣ низоми муносибе барои Афғонистон ба ҳисоб меояд, чунки дар ин низом салоҳияти идорӣ дар маҳаллот ба худӣ онон супорида мешавад ва назму иқтисодии давлатӣ, ки

(قبول م. دموکراسی فدرالی. نکته چند در باره فدرانیزم. – کابل، 2003. – ص 64-65).¹

асоси бозсозӣ ва рушди баъдии кишвар аст, ба дуртарин маҳалҳо густариш меёбад¹.

Муҳимтарин дастоварди солҳои охир гуногунондешии сиёсӣ дар ҷомеаи афғонӣ аст. Ҳизбҳо ва гурӯҳҳои сиёсӣ ва низомии сершумор ва гуногун ба сахнаи сиёсат ворид ва даргири муборизаи шадид ба хотири расидан ба қудратанд. Гарчи ҳизбҳо ва созмонҳои сиёсӣ асосан дар даҳаи демократӣ (солҳои 1964-1974) зухур кардаанд, аммо нақши онҳо ба сифати омили таъинкунандаи равандро ва рӯйдодҳои сиёсии муосир назаррас нест. Ҳеҷ роҳи ҳалле дар Афғонистон бидуни саҳмирии фаъоли ин гурӯҳҳо қобили тасаввур нест. Низоми оянда бояд кодир бошад ҳамаи онҳоро, қатъи назар аз тааллуқоти қавмӣ ва самтгириҳои сиёсии онҳо дар худ ҷой диҳад.

Аз сӯйи дигар дар солҳои ҷанг робитаҳои қавмӣ дар Афғонистон аз қолаби таърихӣ ва суннати худ хорич шуда, ақолиятҳои қавмӣ ба сифати иштирокчиёни асосии мубориза барои қудрат шинохта шудаанд. Ҳизбҳо ва гурӯҳҳои мухталифи сиёсӣ ва низомӣ ба таври ошкоро манфиатҳои қавмии худро ҳимоя менамоянд. Сарфи назар аз он, ки оммаи афғонҳо аз хушунатҳои қавмӣ ва даргириҳои низомӣ ҳимоят намекунанд, огоҳӣ ва ҳисси тааллуқи қавмӣ тақрибан дар байни ҳамаи қавмҳои кишвар густариш ва тақвият ёфтааст. Барои мисол агар паштунҳо дар ҳоли ҳозир аз коҳиши нақши худ дар ҳаёти сиёсии Афғонистон норозианд, дигар қавмҳо аз болоравии нақш, ҳуқуқ ва озодиҳои худ ҳарф мезананд.

Тақягоҳ ва тааллуқоти қавмӣ боиси он гардид, ки гурӯҳҳои неруманди сиёсӣ ва низомӣ дар он маҳалҳое, ки бартарии қавмӣ доранд, мутамаказ шаванд. Чунин падида вилоятро ба сахнаи аслии мубориза барои қудрат табдил додааст. Ин дигаргуниҳо баёнгари он аст, ки Афғонистонро дигар наметавон ба шеваи гузашта идора кард. Аз ин рӯ навсозии низомии давлатӣ на як хости сиёсӣ балки тақозои замон аст.

¹ (هدايت سلطان زاده. فدراليزم چيست؟ در كتاب پنج مقاله در باره فدراليزم. كابل، 1379. - ص 17-18).

Афғонистон дар асари чанги тӯлонӣ ба бозсозии бунёди ниёз дорад. Бозсозии кишвар танҳо бо эҳёи ниҳодҳо ва сохторҳои вайроншуда имконпазир нест. Афғонистон дар солҳои чанг на танҳо аз раванди шитобандаи тамаддуни ҷаҳонӣ ақиб монд, балки бо меъёрҳои дохилӣ ва минтақавӣ низ даҳҳо сол ба ақиб ронда шудааст. Танҳо низоми сиёсии нав, ки қодир бошад бозсозӣ ва рушди босуръати кишварро дар ҳама бахшҳо таъмин кунад, метавонад Афғонистонро ба суи оянда хидоят кунад¹.

Таҷрибаи солҳои чанг нишон дод, ки масъалаи қавмӣ ягона нуқтаи заифи ҷомеаи Афғонистон мебошад, ки ишғолгарон барои дарҳам шикастани ин кишвар ва таҳмили сиёсатҳои худ аз ин нуқтаи заиф ба таври васеъ истифода карданд. Давоми чанг, хунрезӣҳо ва вайронҳои густурда ба ҳамин масъала иртибот мегирад. Дар ҳоли ҳозир низ ихтилофоти қавмӣ ягона таҳдиди умдае аст, ки дурнамои раванди ҷориро зери савол қарор медиҳад. Бинобар ин ҳалли ин масъала аз аҳамияти ҳаёти барои Афғонистон бархӯрдор аст. Афғонҳо ногузиранд то аз тариқи эҷоди низоми муносиби сиёсӣ, аз такрори он чӣ дар ин робита рӯй додааст, ҷилавгирӣ кунанд.

Аммо демократияи федеративӣ танҳо барои ҳалли масъалаи қавмӣ нест. Ниёзҳои ҳаётии дигаре низ дар баробари ҷомеа қарор доранд, ки баровардани он танҳо дар демократияи федеративӣ имконпазир аст. Тавре ки таъкид гардид, агар масъалаи қавмӣ як қутби масъалаи Афғонистонро ташкил диҳад, масъалаи қудрат қутби дигари он аст. Сулҳ ва бозсозӣ дар ин кишвар аз омилҳои вобаста ба чигунагии тақсими қудрат байни гурӯҳҳои этникӣ аст. Танҳо низоми сиёсӣ, ки битавонад ин масъаларо дар тамоми сатҳҳои миллӣ ва маҳаллӣ ҳал ва саҳмгирии ҳамаи гурӯҳҳо ва роҳбарони сиёсӣ ва иҷтимоиро дар идораи кишвар таъмин кунад, чизи нав барои вазъ хоҳад буд. Берун кашидани Афғонистон аз ҳарачу марач ва таъмини қонуниятро амният дар он низ ниёзи мубраме аст,

1. (قبول م. دموکراسی فدرالی. نکته چند در باره فدرانیسم. – کابل، 2003. – ص 67-68).

ки баровардани он аҳамияти камтаре аз ҳалли масалаи қавмӣ надорад. Афғонистон дар давраҳои муайяни таърихӣ ба таври эълмношуда як кишвари «федеративӣ» буд, ки дар ҳар баҳши он фармондеҳ ва гурӯҳи мусаллаҳи ҷудоғонае фармон меронад. Аммо ин федерализм бар ҳеҷ назм ё қонуне устувор набуд¹.

Дар шароити кишваре чун Афғонистон, демократия ҳар қадар ҳам неруманд бошад, маҳдуд ба пойтахт аст ва сарнавишти он дар гавари давлати марказӣ ва гурӯҳи мусаллаҳ қарор хоҳад дошт. Бинобар ин чанд афсари табаддулотгар, як раиси ҷумҳури худхоҳ ва як ё чанд дастаи ифротӣ ва зидди демократӣ метавонанд ба он поён диҳанд ва кишварро ба ҳамон ҷое баргардонанд, ки қарор дошт².

Бадин тартиб масъалаи воқеиятҳои этникӣ - қавмӣ ва таъсири он ба низоми сиёсии Афғонистонро дар доираи меъёрҳои демократияи федеративӣ таҳқиқ намуда, метавон чунин хулоса кард, ки:

- дар низоми федеративӣ иқтисоди ҳар вилоят ҷузъе аз иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меояд ва дар ҳоле, ки вилоят аз ихтиёри васеи барои танзим ва пешбурди умури молӣ ва иқтисодии худ бархӯрдоранд, дар он бахшҳои, ки ба сиёсатҳои молӣ ва иқтисоди миллӣ иртибот мегирад, тобеи давлати марказӣ ҳастанд. Албатта, ҳудуди ин тобеият ва густурдагии ихтиёри дохили вилоят дар ҳар як кишвар фарқ мекунад;

- дар тақсими федеративӣ кишвар ба манотике тақсим мешавад, ки ҳар кадоми он дорои имконот, манбаъҳо ва хусусияти табиӣ ва башарии хоси худ аст. Ин тақсимбандӣ кумак мекунад то ҳар минтақа бар пояи имконият ва хусусиятҳои худ инкишоф кунад ва аз манбаъҳои табиӣ ва башарии он истифода намояд;

- бо дарназардошти умқи ва вусъати вайрониҳо, Афғонистон ба як низоми сиёсӣ ва идораи давлатии бокифояте ниёз дорад, ки қодир бошад

1. (قبول م. دموکراسی فدرالی. نکته چند در باره فدرانیسم. - کابل، 2003. - ص 70).

2. (قبول م. دموکراسی فدرالی. نکته چند در باره فدرانیسم. - کابل، 2003. - ص 71).

раванди сулҳ, демократия ва бозсозиро дар тамоми қаламрави он идора ва роҳбарӣ карда, тамоми ҷомеаро дар ин раванд муттаҳид кунад;

- зарурат ба як дастгоҳи азими давлатӣ мавҷуд аст, ки ҳам ҳувиётҳои қавмӣ ва озодиҳои суннатиро таҳдид накунад ва ҳам идора ва иқтисоди давлатиро ба ҳар бахш густариш диҳад. Танҳо демократияи федеративӣ ба иҷрои чунин вазифа қодир аст. Дар ин низом шабакаи густурдае аз ниҳодҳои интиҳобӣ, муташаккил аз намояндагон ва роҳбарони ҳамаи гурӯҳҳои қавмӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ, умури кишвар бозсозӣ ва навсозиро назорат ва роҳбарӣ хоҳанд кард;

- яке аз масъалаҳои асосӣ дар робита ба демократияи федеративӣ дар Афғонистон таъини ҳудуди вилоят аст. Дар ҳоле ки ҳавзаи нуфузи фармондеҳон ва танзимҳо метавонад меъёри тақсимои ҷадидаи мулкӣ бошад, аҳамияти меъёрҳои қавмӣ ва ҷуғрофӣ набояд нодида гирифта шаванд. Таъини ҳудуди вилоят бар пояи ин меъёрҳо асоси мустақамро барои тақсимои федеративии кишвар эҷод карда, аз суйтафоҳумоти баъдӣ ҷилавгирӣ хоҳад кард. Дар ин тақсимои дар ҳоле, ки меъёри гурӯҳӣ – танзимӣ роҳро барои ҳалли сулҳомези масъалаи қудрат ҳамвор месозад, меъёри қавмӣ дар воқеият асоси ташкилоти федеративӣ дар Афғонистон ба ҳисоб меояд. Зарурат нест, ки барои ҳар гурӯҳи қавмӣ як вилояти воҳид дар назар гирифта шавад. Балки лозим аст сохтори ҷуғрофӣ низ дар таъини ҳудуди вилоят ва таркиби қавмӣ онҳо ба эътибор гирифта шаванд.

2.3. Федераликунонии Афғонистон дар доираи дархостҳои кишварҳои манфиатдор

Баррасии масъалаи низоми ояндаи давлатдорӣ Афғонистон дар доираҳои илмӣ ва сиёсӣ ҳам Қобул ва ҳам марказҳои дигари илмӣ тайи солҳои охир идома дорад. Андешаи федерализмро барои Афғонистон ҳануз сафири собиқи Иёлоти Муттаҳидаи Америка дар Ҳиндустон Р. Блэквелл пешниҳод карда буд. Ба андешаи ӯ, Афғонистон танҳо бо ҳамин

роҳ метавонад аз хатарҳое, ки аз ҷануби кишвар бармеоянд, раҳо шавад. Бояд қайд кард, ки ин лоиҳа бори аввал аз ҷониби пешвои Ҳизби либерал-демократии Британияи Кабир Н. Клинг ва сиёсатмадори ин кишвар П. Ишдован ханӯз моҳи сентябри соли 2009 дар рӯзномаи Guardian пешниҳод шуда буд. Р. Блэквейл пешниҳод намуда буд, ки Афғонистон ба ду қисм – шимол ва ҷануб тақсим карда шавад¹.

Ба ақдаи вазир – мушовири Президенти собиқи Афғонистон А. Ғанӣ оид ба масъалаҳои ҳуқуқӣ - А. Расули барои эҷоди низоми федеративӣ омодагии ҳамаҷониба ва дарозмуддат лозим аст, ки Афғонистон ба ин гузариш омода бошад. Монеаи аввал - Конститутсияи Афғонистон аст. Он дар бораи низоми федеративӣ чизе намегӯяд, аммо дар бораи низоми давлат - марказӣ бисёр гуфта мешавад. Аз ин рӯ, барои ҷорӣ намудани федерализм бояд ҳадди аққал ба Конститутсияи Афғонистон тағйирот ворид кард. Конститутсияи Афғонистонро тағйир додан он қадар осон нест – талаботҳои қатъӣ нисбати ин амал вучуд доранд. Масалан, Луйя Чиргаро даъват кардан лозим аст, ки дар шароити муракабӣ имрӯза он мушқил аст.

Сабаби дуввум ин аст, ки бисёре аз минтақаҳои Афғонистон бо давлатҳое ҳамсарҳаданд, ки забон ва фарҳанги муштарақ доранд. Хатари он, ки ҳамсояҳо мехоҳанд Афғонистонро тақсим кунанд, ҷой дорад. Дар хотир бояд дошт, вақте ки дар сари кудрат муҷоҳидон буданд ва дар бунёди давлат таҷриба надоштанд, дар ҳар як минтақаи кишвар якчанд давлатҳо таъсис дода шуданд. Тақсимот на танҳо аз нигоҳи миллӣ, балки аз рӯи мазҳаб низ сурат гирифта буд. Ин ҳолат метавонад дар сурати федеративӣ гаштани Афғонистон такрор шавад².

¹ Ниг.: Блэквейл Р. План «Б» в Афганистане //Россия в глобальной политике, январь/февраль. – 2011. - № 1 [http://www.globalaffairs.ru/number/Plan-B-v-Afganistane-15103], 8 июня 2013.

² Ниг.: Пак М. Федерализация Афганистана может привести к его расчленению: интервью советника Хамида Карзая [Электронный ресурс]. URL: <https://regnum.ru/news/1425365.html> (дата обращения: 21.01.2021).

Муноқишаи низомӣ байни қувваҳои сиёсии Афғонистон – ҳукумати марказии Кобул, ҳизбҳои сиёсии расман эътирофшуда, роҳбарони минтақавӣ, ҷунбиши «Толибон», гурӯҳҳои байналмилалӣ экстремистӣ ва террористӣ, мутаассифона то имрӯз идома дорад, ки мавзӯи федерализмро дар шуури гурӯҳҳои муайян тақвият мебахшад.

Ҳамзамон бояд қайд кард, ки ҳалли низои Афғонистон, ки бо гуногунсатҳӣ ва гуногунсохторӣ худ аз дигар низоҳои минтақавӣ фарқ менамояд, танҳо бо роҳи низомӣ ва ё музокирот наметавонад нооромии кишварро бартараф кунад. Низои Афғонистон бо омилҳои гуногун – таърихӣ, геополитикӣ, геоиқтисодӣ, тамаддунӣ, фарҳангӣ, мазҳабӣ, ҷонибҳои манфиатдори зиёд, ки ҳар кадом роҳу воситаҳои худро пешниҳод менамоянд, пайванд буда, танзими амалии онро ғайриимкон месозад.

Низоҳои конститусионӣ ва сиёсии Афғонистон, ки зоҳиран дар номутобиқатии низоми сиёсии мавҷуда бо Конститутсияи амалкунанда, мувофиқаи А. Ғанӣ ва А. Абдулло, ки дар сояи идораи хориҷӣ ва миёнаравии бевоситаи намояндагони Америка сурат гирифта буд, таърихи тулонӣ дорад. Низоми мавҷудаи сиёсӣ, ба ақидаи мо намунаи классикии «қонунии» дуҳокимиятӣ ба шумор меравад. Вазъияти бавучудомада барои тамоми қувваҳои муҳолифи иттиҳоди А. Ғанӣ - А. Абдулло заминаи қонунии эълон ва оғози ҷангро меғузорад. Ба мисли тамоми шаклҳои дуҳокимиятӣ, вазъияти мавҷуда мушкилиҳои зиёдеро, бахусус бо дарназардошти он ки қувваҳои зиёди сиёсӣ ба созиши А. Ғанӣ - А. Абдулло напайвастанд, ба миён меорад.

Дар Кобул ин ҳолатро пинҳон накарданд, ки дар тӯли моҳҳои музокироти наздик танҳо тавофуқи миёни ду гурӯҳи этникӣ-сиёсии элитаи афғон имконпазир шуд, ки тавонистанд дар ҷараёни маъракаи интиҳоботӣ нисбат ба дигарон бартарӣ пайдо намоянд, иттифоқҳои иловагӣ созмон диҳанд ва ду қувваи асосии ҷараёни сиёсиро ташкил кунанд. Бо вучуди ин, ҳамкориҳои А. Ғанӣ - А. Абдулло, ки аз ҷониби элитаи

афгон шартан эътироф карда шуд, шаффофияти муайянро дар сохтор ва самаранокии идоракунӣ ба вучуд овард, аммо давлати воҳидро ба вучуд наовард¹.

Омилҳои асосии ба татбиқи ин имконият халалрасонанда, ки дорои миқёс ва аҳамияти гуногун мебошанд, чунинанд:

- набудани боварӣ миёни ду гурӯҳи элитаи афгон дар бораи тақсими вазифаҳои идоракунӣ ва захираҳои мавҷуда, мақсадҳои стратегӣ барои рушди босамар ва созанда. Барномаҳои ҳам А.Ғанӣ ва ҳам А. Абдулло аз ибтидо манфиатҳои кӯтоҳмуддат дошта, мустақиман аз марказҳои беруна вобастаанд;

- манфиатдор набудани нерӯҳои таъсиррасони хориҷӣ – Иёлоти Муттаҳидаи Америка, Ҷумҳурии Исломии Покистон, Давлати Қатар, Ҷумҳурии Туркия, Ҷумҳурии Исломии Эрон ва ғайра ба танзими низои Афғонистон ва боварӣ надоштани онҳо ба самаранокии ниҳодҳои давлатии Афғонистон. Илова бар ин дар идомаи низои Афғонистон бисёр марказҳои беруна мустақиман манфиатдоранд;

- парокандагии элитаи сиёсии Афғонистон, гуногунии манфиатҳои элита ва гуногунсамтии онҳо чун натиҷаи таъҷиббахш ба қувваҳои мухталифи хориҷӣ;

- вобастагии қувваҳои сиёсии Афғонистон аз манбаъҳои берунаи захираҳо (пеш аз ҳама молиявӣ) ва нокифоя будани онҳо;

- дараҷаи баланди фассоддии ҷонибҳои раванди сиёсии Афғонистон;

- то ба охир ташаккул наёфтани ва парокандагии элитаи сиёсӣ, ки ба рушди мусбӣ ва ҳалли низоъҳои мавҷуда манфиатдор бошад;

- омода набудани элитаи сиёсии ҳукмрон барои даст кашидан аз низоми мутамаркази идоракунии давлатӣ ва додани ваколатҳои қонунӣ ба минтақаҳо, ки боиси истиқлолият аз Қобул ва беназорат мондани бисёр

1. Ниг.: Князев А.А. Некоторые конфликтные узлы афганской ситуации [Электронный ресурс]. URL: <http://af.gumilev-center.ru/archives/3722> (дата обращения: 21.01.2021).

минтақаҳои кишвар гардидааст. Яке аз оқибатҳои ин, заифии бисёр минтақаҳо дар амалиёти зиддитеррористӣ мебошад;

- масъалаҳои ҳалношудаи низоҳои этникӣ, суйистиғода аз низоҳои этникӣ ба манфиатҳои маҳдуди гурӯҳҳои алоҳидаи этникӣ – сиёсӣ;

- мавҷуд набудани стратегияи сиёсати хориҷӣ барои ҳавасманд гардонидани шарикони созандаи танзими мусолимадомези низои Афғонистон аз ҳисоби Ҷумҳурии Исломии Эрон, Ҷумҳурии Халқии Хитой, Федератсияи Россия, давлатҳои Осиёи Марказӣ¹.

Муқовимати байни паштунҳо ва ғайрипаштунҳо дар муносибатҳои байни ҳизбҳои сиёсии тоҷикон – «Ҷамъияти Исломи» ва теъдоди зиёди ҳизбҳо, ки манфиатҳои гурӯҳҳои мухталифи кишварро аз умумияти этникии паштун ҳимоя мекунанд, зоҳир мешавад. Парокандагии гурӯҳи этникии паштун дар далели воқеии мавҷудияти ҷунбиши «Толибон» ва ҳузури ҷунин сохторҳо ба монанди «Ҷизби исломии Афғонистон» - и Г. Ҷикматёр инъикос ёфтааст. Созишномаи ба имзо расидаи байни «Ҷизби Исломии Афғонистон»-и Г. Ҷикматёр ва ҳукумати Кобул возеҳан омили афзоиши рақобати дохили паштунӣ хоҳад шуд.

Вазъи ҳазораҳои Афғонистон ва бисёр гурӯҳҳои этникии дигар низ гувоҳи ҷой доштани ҷунин масъалаи мураккаб – масъалаи миллӣ мебошад.

Яке аз мушкилоти ҷиддии иҷтимоӣ – сиёсии Кобул ин масъалаи мазҳабӣ - идеологии ҷомеаи Афғонистон мебошад. Ҷомеаи Афғонистон ба ду ҷиноҳ - ҷонибдорони роҳи динӣ ва ҷонибдорони роҳи дунявии рушд тақсим гардидааст. Минтақаҳои кишвар аз ҷиҳати диндорӣ аз якдигар хело фарқ мекунанд ва бо назардошти ворид шудани анъанаҳои исломӣ

1. Ниг.: Ситуация в Афганистане. Последняя надежда раскромленной страны. [Текст] // "Коммерсантъ". - 1995. №206, 4 ноя.

ба тамоми соҳаҳои ҷомеа, ин омил ноғузир ба равандҳои сиёсии Афғонистон таъсири назаррас мерасонад.

Парокандагии этникӣ ва минтақавии Афғонистон ноғузир ҷомеаро ба ҷонибдорони низоми федеративӣ ва тарафдорони низоми давлат-марказӣ тақсим мекунад.

Бояд таъкид намуд, ки андешаи федераликунонӣ қардани Афғонистон барои Ҳ. Амин низ бегона набуд, ки орзуи таъсиси як қатор ҷумҳуриҳоро дар ин кишвар ба мисли Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ – Ҷумҳурии Паштунистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Балучистон ва ғайраро дошт¹. Ҳамзамон, ба андешаи як қатор муҳаққиқон, тавозуни этникӣ ва сиёсии Афғонистон, ки дар асрҳои XIX ва XX ташаккул ёфта буд, тавассути истифодаи шакли давлатдорӣ бартарияти қавмӣ ва механизмҳои таърихӣ муттаҳидсозии дигар қавму қабилаҳо таъмин карда шуд. Ин барои тадриҷан бартараф қардани ихтилофҳои қавмӣ ва қабилавӣ дар раванди навсозии давлати миллии Афғонистон дар ҳудуди марзҳои эътирофшудаи он шароит фароҳам овард. Масъалаи хати Дюранд гарчанде мавзӯи таҳлили рисолаи мазкур ба шумор намеравад, ба руҳияи федерализми ҷомеаи Афғонистон таъсири азим мерасонад.

Соҳтори этникӣ – сиёсӣ, ки баъд аз таъсиси давлати Афғонистон аз ҷониби А. Дӯронӣ ташаккул ёфта буд, пас аз табаддулоти ҳарбии М. Довуд дар соли 1973 ва дар тамоми давраҳои минбаъдаи таърихи муосири Афғонистон аз байн бурда шуд. Раванҳои нави идеологӣ ва сиёсӣ соҳтори анъанавии иҷтимоию сиёсии Афғонистонро, ки ханӯз пурра ташаккул наёфта буд, халалдор намуд. Аз як тараф, раванди муттаҳидсозии ақаллиятҳои қавмӣ тақони нав гирифт, соҳторҳо ва ҷунбишҳои сиёсӣ тибқи усулҳои ҳудудӣ дар атрофи пешвои этникӣ ва қудрати беруна бо мақсади муқовимат ба таҳдиди муайян ташаккул ёфтанд. Аз ҷониби

1. اتحاد ملت افغانستان و راه های رسیدن به آن , مجموعه مقالات سیمینار دوم افغانستان-تهران, 1991, صص. 629.

дигар, раванди пошхӯрии низоми анъанавии иҷтимоӣ ва пайдоиши шаклҳои нави ҳамгирӣ боиси ташаккул ёфтани муқовимати тавони гурӯҳҳои этникии «ҳоким» гардид, ки пайдоиши чунбиши «Толибон» таҷассуми он буд.

Аз ин рӯ, чунин ба назар мерасад, ки ҳалли мушкилоти Афғонистон дар масъалаи федерализунонӣ он асос ёфтааст, аммо на бар усулҳои ҷудошавии маъмурӣ тибқи меъёрҳои қавмӣ, балки ба тақсимооти табиӣ минтақавии Афғонистон бо назардошти хусусиятҳои этникӣ асос ёфтааст.

Дар бораи вазъи демографӣ ва этникии Афғонистони имрӯза маълумотҳои аниқ мавҷуд нест. Тибқи маълумотҳои омории соли 1977 дар кишвар тақрибан 17,5 миллион нафар зиндагӣ мекарданд, ки онҳо ба 21 гурӯҳҳои этникӣ шартан тақсим гардида буданд. Тибқи ин маълумотҳо калонтарин гурӯҳҳои этникии Афғонистон паштунҳо (тақрибан 60%), тоҷикон (33%), узбекҳо (5%), туркменҳо, қирғизҳо, нуристонӣҳо, балучҳо ва дигарон буданд¹.

Дар тайи 250 соли охир дар доираҳои илмӣ ва сиёсии кишвар ва берун аз он гурӯҳи этникии ҳукмрони Афғонистон паштунҳо ҳисобида мешуданд. Паштунҳо лаҳҷаи худро ба забони давлатӣ («паштунӣ») табдил дода, онро ба дигарон таҳмил намуда, то имрӯз даъвои якахукмронии ин давлатро доранд. Аммо бояд иқрор гашт, ки аз асри XI - қабл аз пайдоиши давлати Афғонистон - то ба имрӯз забони форсӣ – тоҷикӣ дар ин сарзамин хеле маъмул аст. Забони дарӣ – тоҷикӣ барои 33% аҳоли (пеш аз ҳама тоҷикон ва ҳазораҳо) забони модарӣ буда, он чун анъана забони фарҳанг ва тичорати байналмилалӣ ҳисобида мешавад. Дар маҷмӯъ, беш аз 50% аҳолии Афғонистон ба забони форсӣ сӯҳбат мекунанд².

Яке аз тамоюлҳои хатарноки рушди рӯйдодҳо дар Афғонистон ин якбора шиддат ёфтани ихтилофи қавмӣ ва хатари тақсимооти кишвар аз

2. Ситуация в Афганистане. Последняя надежда раскромленной страны. [Текст] // "Коммерсантъ". – 1995. -№206. 4 ноя.

3. Ниг.: Князев А.А. Некоторые конфликтные узлы афганской ситуации. [Текст] / А.А. Князев. [Электронный ресурс]. URL: <http://af.gumilev-center.ru/archives/3722> (дата обращения: 21.01.2021).

чумла зери таъсири омилҳои берунӣ мебошад. Барои мисол, Лоихаи «Осиёи Наздики Бузург», ки таъсиси «Паштунистони Бузург»-ро пешбинӣ мекунад, аз ҷониби як қисми элитаи паштун дастгирӣ мешавад. Ташаббус ва татбиқи сиёсати «пуштунсозии» сохторҳои давлатӣ, ки дар давраи ҳукмронии Ҳ. Карзай ба сатҳи баландтар расонида шуд, аксуламали манфии аҳолии ғайрипаштунро ба вучуд овард. Дар натиҷа дар интихоботи парламенти соли 2010 паштунҳо аксариятро дар парламент аз даст доданд. Паштунсозии минбаъдаи сохторҳои давлатии Афғонистон метавонад низои қавмиро боз ҳам мураккабтар созад.

Таҳлили масъалаи миллӣ аз нигоҳи баррасии сарнавишти хати «Дюранд» низ ҷолиби диққат аст. Кушиши маъмурияти Ҳ. Карзай барои эътирофи «хати Дюранд» ҳамчун сарҳади расмии Афғонистон ва Ҷумҳурии Исломии Покистон воқуниши манфии доираҳои миллатгарои паштун ва пуштибонии элитаи ғайрипаштунро ба вучуд овард. Моҳияти чунин бархӯрд дар он нуҳуфта аст, ки рад кардани даъвоҳо дар минтақаи қабоил ва баҳснок боиси аз даст додани овози интихобкунандагони эҳтимолии паштунҳое, ки дар шарқи «Дюрандлайн» зиндагӣ менамоянд, мегардад. Чунин вазъият ба нафъи гуруҳҳои этникии ғайрипаштун дар интихоботҳо хоҳад буд¹.

Мавқеи қатъии элитаи ғайрипаштун дар раванди музокирот бо чунбиши «Толибон» дар навбати худ аз он иборат аст, ки намехоҳанд он қисми пешвоёни паштун, ки имрӯз дар паҳлӯи чунбиши «Толибон» хастанд, ба раванди сиёсӣ дохил шаванд. Ҳамаи ин бори дигар гувоҳи он аст, ки сохтори этникӣ - сиёсии ҷомеаи афғон, ки дар охири асри XX ҷой дошт, тағйир ёфта, нақши ғайрипаштунҳо дар раванди сиёсии Афғонистон якбора баланд гардидааст. Гузашта аз ин ҳама кӯшишҳои ҳукумати Ҳ. Карзай ва А. Ғанӣ дар гуфтушунидҳо ноком мегарданд, агар

1. Ниг.: Князев А.А. Афғанистан в контексте «Большого Ближнего Востока». [Текст] / А.А. Князев. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.fondsk.ru/news/2011/07/05/afganistan-v-kontekste-bolshogo-blizhnego-vostoka.html> (дата обращения: 21.01.2021).

ба ин раванд пешвоёни гурӯҳҳои ғайрипаштун ворид нагарданд ва манфиатҳои аҳолии минтақаҳои сукувати онҳо ба инобат гирифта нашаванд.

Дар баробари лоиҳаи «Паштунистони Бузург», лоиҳаи «Балучистони мустақил» мавҷуд аст, ки ҳадафи он муттаҳид кардани балучҳои Афғонистон, Ҷумҳурии Исломии Покистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон ва таъсиси минтақаи худмухтор мебошад. Ин омил аз он гувоҳӣ медиҳад, ки барои аввалин бор дар таърихи Афғонистон балучҳои Афғонистон худро чун як нерӯи мустақили сиёсӣ эълон мекунанд. Ба андешаи гурӯҳи коршиносон лоиҳаи «Балучистони мустақил» пеш аз ҳама ба эҷоди бесарусомонӣ дар Ҷумҳурии Исломии Покистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон нигаронида шудааст¹.

Тақрибан як миллион балучҳо дар музофотҳои Сиистон ва Балучистони Ҷумҳурии Исломии Эрон зич зиндагӣ мекунанд ва ин вилоятҳо дар маҷмӯъ он қадар пешрафта набуда, қисми зиёди қаламрави онҳоро биёбонҳо ва нимбиёбонҳо ташкил менамоянд ва аксари аҳоли бо чорводорӣ ва кишоварзӣ машғуланд. Ба ақидаи А. А. Князев “сарфи назар аз фаъолияти нерӯҳои зиддидавлатӣ – ташкилотҳои «Мучоҳиддини халқ» ва «Фидоӣҳои халқ», ки худро инқилобиён ва ҳатто марксист меномиданд, дар Ҷумҳурии Исломии Эрон масъалаи балучҳо вучуд надорад. Ҷумҳурии Исломии Эрон барои ба эътидол овардани вазъ дар минтақаҳои истиқомати балучҳо корҳои муайянеро дар ин самт амалӣ менамояд. Ба андешаи коршиносони эронӣ ҳар дуи ин созмонро метавон ба гурӯҳҳои ифротӣ ва террористӣ мансуб донист, чунки онҳо бо Раёсати Марказии Иктишофии ИМА ва Агентии иктишофии Ҷумҳурии Ироқ – «Мухобирот» иртибот доранд”².

¹ اتحاد ملی افغانستان و راه های نایل شدن به آن // مجموعه مقالات دومین سمینار افغانستان. تهران، 1991. – ص 629).

² Князев А.А. Афганистан в контексте «Большого Ближнего Востока». [Текст] / А.А. Князев. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.fondsk.ru/news/2011/07/05/afghanistan-v-kontekste-bolshogo-blizhnego-vostoka.html> (дата обращения: 21.01.2021).

Гояҳои миллатгарой ва чудоихоҳӣ бештар дар Балучистони Шарқӣ (ЧИП), ки дар он ҷо чор миллион балучҳо зиндагӣ мекунанд, маъмуланд. Ташкилотҳои иҷтимоӣ сиёсии Балучистон дар хориҷа асосан аз ҷониби балучҳо - муҳоҷрони покистонӣ таъсис дода шудаанд ва маҳз онҳо дар Балучистони Ҷумҳурии Исломии Эрон эътирозҳо ба вучуд меоранд. Дар Афғонистон таъсири балучҳо камтар ба назар мерасад, ки ин аҳамияти ин масъаларо баргараф намекунад.

Нақшаҳои гуногуни тақсмоти Афғонистон ба Паштунистон, Туркистон, Афғонистони шимолӣ ва ғайра вучуд доранд. Ин андешаҳо миёни қисми зиёди аҳолии ғайрипаштун, гурӯҳҳои бузурги этникии тоҷикон ва ҳазораҳо ҷой доранд. Дар даҳсолаҳои охир ҳар вақте, ки паштунҳо инҳисори худро дар идоракунии кишвар аз даст медиҳанд, масъалаи федералӣ намудани сохтори давлатдории Афғонистон мубрамияти нав пайдо менамояд.

Ҳамлаҳои ИМА ва Созмони Аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ ба Афғонистон (соли 2001) ва Ироқ (соли 2003) марҳилаҳои татбиқи лоиҳаи «Шарқи Наздики Бузург» буда, рӯйдодҳои «Баҳори араб» ба азнав тақсим намудани нуфуз бо роҳи ноором сохтани қисми ғарбии ин минтақаи васеъ равона гардида буд.

Ба андешаи гурӯҳи муайяни коршиносон – асосан таҳлилгарони Осиеи Марказӣ - федераликунони Афғонистон барои тамоми минтақа “таъсири домино”¹ хоҳад овард. Онҳо таҳлили масъаларо аз он шуруъ менамоянд, ки сабабҳои рад кардани баррасии ҳодисаҳо дар Афғонистон ва минтақаҳои ҳамсоя дар доираи лоиҳаи машҳури «Шарқи Наздики Бузург» вучуд надорад. Таърих ба тарроҳӣ, лоиҳабандӣ табдил ёфтааст. Лоиҳабандон ҳамон кишварҳои абаркудрате мебошанд, ки дар қаламрави кишварҳои заиф ва ақибмонда бо ҳам рақобат намуда, ҳадафҳои

¹ Ниг.: Князев А. А. Раздел Афганистана вызовет "эффект домино" для всей Средней Азии. [Текст] / А.А. Князев. [Электронный ресурс]. URL: <http://regnum.ru/news/polit/1525282.html> (дата обращения: 21.01.2021).

ғаразноки худро амалӣ месозанд. Аз ин рӯ, бе ягон шакку шубҳа метавон изҳор намуд, ки Афғонистон низ як лоиҳа аст. Лоиҳаи Афғонистон яке аз лоиҳаҳои қадимтарин буда, таърих, анъана ва қонунмандиҳои татбиқи худро дошта, танҳо шева ва усулҳои амалӣ намуданаш тағйирпазиранд. Он дар аввал дар шакли бозии машҳури «Бузург» таҳия шуд ва аз оғози солҳои 2000 ба кулӣ тағйир ёфта, тамоили нав гирифт. Дар кишварҳои гуногун ин лоиҳаҳо дар асоси омилҳои мухталиф амалӣ мегарданд. Дар Афғонистон лоиҳаи «таҷзияи Афғонистон» бо суйистифода аз мураккаб гардидани зиддиятҳои этникӣ таҳия гардидааст.

Яке аз тамоюлҳои ҳушдордиҳанда дар Афғонистон шиддат гирифтани ихтилофоти қавмӣ ва тақсимои ин кишвар дар доираи лоиҳаи «Тақсими Афғонистон» мебошад.

Дар замонҳои гуногун кӯшиши гузаронидани саршумори аҳоли барои ба тартиб даровардани даромадҳои андоз дар Афғонистон гузаронида шуд. Аммо ин маълумотҳо бо сабаби ҳамроҳ намудани халқҳои ғайрипаштун ба «миллати муттаҳидшудаи афгон» наметавонад барои эҷоди тасвири этникии гузашта ва алахусус, Афғонистони муосир манбаи айнӣ гардад¹. Равандҳои оммавии муҳочирати солҳои 1980-1990 тасвири этниқиро ба таври қиддӣ таҳриф кард. Дар бораи теъдоди муайяни паштунҳо сухан гуфтан хеле душвор аст, зеро муҳочирати қабилҳои паштун ба Покистон, Ҳиндустон ва минтақаҳои қанубу ғарбии Афғонистон ҳеҷ гоҳ ва аз қониби касе назорат карда нашудааст.

Ишғоли минтақаҳои ғайрипаштун ба он оварда расонд, ки тадричан дар маҷмӯи мураккаби ихтилофҳои дохилии Афғонистон омили этникӣ торафт аҳамияти бештар пайдо намуд. Пас аз муайян намудани хати Дюранд як қатор қабилҳои паштун дар Ҳиндустони Британия, баъзе қабилҳои дигари паштунҳо дар қаламрави Афғонистон монданд. Дар

1. Ниг.: Арунов М.Р. Этнический фактор во внутриафганском конфликте. [Текст] / М.Р. Арунов. //Мусульманские страны у границ СНГ. - М.: КРАФТ, 2002. – С.210.

давоми асрҳои XIX ва XX танҳо қаламрави ҳазораҳо дар Осиёи Марказӣ ва шимолии Афғонистон, дар натиҷаи кӯчонидани паштунҳо аз Ҳиндустони Британӣ аз 150 ҳазор километри квадратӣ то 100 ҳазор километри квадратӣ кам карда шуд. Охири асри XIX – ибтидои асри XX замони муҳоҷирати шадидтари қабिलाҳои паштун ба қисматҳои шимолӣ ва марказии кишвар ба шумор меравад. Дар соли 1884 3000 оила аз Кобул ба вилояти Маймана кӯчонида шуда, 1300 оилаи кӯчманчии Исоқзоӣ паштунҳо дар минтақаҳои наздисарҳадии Бадғис ҷойгир буданд. Соли 1885 ба вилояти Балх 800 оила кӯчонида шуданд. Ба заминҳои Чораймоқҳо дар шимолу ғарб ба минтақаҳои Андхой, Ахҷӣ, Шибирғон, Сарипул 62 ҳазор оилаи паштуннаҷод кӯчонида шуданд. Дар солҳои 1930 бисёре аз деҳоти минтақаҳои Қундуз ва Хонаобод, ки дар онҳо тоҷикон ва ўзбекҳо зиндагӣ мекарданд пур аз паштунҳо буданд. Ҳамин гуна ваъ дар Каттағон, Тошқурғон, Айбек, Хоча Наҳру мушоҳида шудааст. Шумораи зиёди оилаҳои паштун дар Бадахшон – дар минтақаҳои Русток ва Чаҳи Об пайдо шуданд. Ҳамин тавр, дар шимоли Ҳинду Куш, Қундуз, Форёб, Бадғис, Ҷузҷон, Ҳирот, Мазори Шариф ва Бадахшон қаламравҳои паштуннишин пайдо шуданд¹.

Қабिलाҳои Аҳмадзай, Муҳманд ва баъзе қабिलाҳои дигари паштун ба Ҳазораҷот кӯчонида шуданд. Дар Нуристон то ин давра шумораи муҳоҷи Эрони паштун ночиз буд. Муносибати аҳолии таҳҷой нисбат ба қабिलाҳои кӯчманчии паштун аз ҷануб ба маҳали сукунати минтақаҳои шимолӣ хушунатомез буданд. Дар солҳои 1939-1951 зиёда аз 6 ҳазор оила аз қабिलाҳои паштунҳои Шинварӣ, Сафӣ, Бразийёр, Саларзай, Ҷоҷӣ, Читрал, Турӣ, Афридӣ ба вилоятҳои Қаттаған, Мазори Шариф ва Маймана кӯчонида шуданд. Дар натиҷа паштунҳо то 65% аҳолии вилояти

1. Ниг.: Князев А.А. Афганистан в контексте «Большого Ближнего Востока». [Текст] / А.А. Князев. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.fondsk.ru/news/2011/07/05/afganistan-v-kontekste-bolshogo-blizhnego-vostoka.html> (дата обращения: 21.01.2021).

Ҳиротро ташкил намудаанд. Дар Бадахшон паштунҳо ҳатто ба чунин минтақаҳои дурдасти кӯхистон ба монанди Дарвоз кучонида шуданд¹.

Сиёсати кӯчонидани аҳоли ду ҳадафро пайгирӣ менамуд:

- ҳадафи аввал – таъмини гузариши қабилаҳои кӯчманчӣ пеш аз ҳама пуштунҳо ба ҳаёти муқимӣ буд. Ин ҳадаф барои барқарорсозии умумии иқтисодӣ ва афзун шудани даромадҳои андоз ба буча мусоидат мекард. Қузъи сиёсии ин раванд орзӯи амЭрони Кобул барои мустаҳкам намудани пояҳои мустамлика кардани қаламравҳои ғайрипаштуни ба Кобул ҳамроҳшуда буд. Ҳукумат аз муҳочирати паштунҳо имтиёзҳои чиддии андозгирӣ дошт – ба онҳо аз ҳисоби аҳолии ғайрипаштун ба Афғонистон заминҳои обёрикунӣ чӯдо карда, кӯмаки молиявӣ мерасонид.

- ҳадафи дувуми сиёсати кӯчонидани аҳоли омезиши аҳолии ғайрипаштун буд. Ҳамин тавр, масалан намояндагони қавмҳои дигар тадричан забони худро гум карда, номи қабилаҳои ҳамшафатро гирифтанд.

Омилҳои иловагии мушкилкунандаи тасвири мураккаби қавмӣ (ва мутаносибан, омили сиёсӣ) ин ҷудокунии қариб тамоми халқҳои бузурги Афғонистон мебошад.

Тасвири этникӣ ва демографии халқҳои, ки дар Афғонистон ва кишварҳои ҳамсоя зиндагӣ мекунанд, дар ибтидои асри ХХI чунин ба назар мерасад:

- паштунҳо: дар Афғонистон – 8 - 9 миллион нафар, дар Покистон – 13-14 миллион;

- тоҷикон: дар Афғонистон – тақрибан 4 миллион, дар Тоҷикистон – беш аз 9 миллион;

- ўзбекҳо: дар Афғонистон – 1,7 миллион, дар Ўзбекистон – 35 миллион;

2. Ниг.: Исфандиёров Д. Таджики Афганистана. [Текст] / Д. Исфандиёров. //Голос Таджикистана. 1992. 9 июнь.

- туркманҳо: дар Афғонистон – 0,5 миллион, дар Туркменистон – 2 миллион, дар Эрон – 0,7 миллион;

- балучҳо: дар Афғонистон – 170,000, дар Покистон – 3,1 миллион, дар Эрон – 1 миллион¹.

Тамоюлҳои асосии рушди вазъ дар Афғонистон инҳо буданд:

- тақвияти нерӯҳои зиддидавлатӣ ва муқовимат ба ҳузури низомии хориҷӣ;

- тамоюли камшавии ҳузури низомии ISAF ва “Амалиёти озодии пойдор”;

- нокифоягии қувваҳои амнияти миллии Афғонистон;

- дар кӯтоҳмуддат ва миёнамӯҳлат мавҷуд набудани тавозуни минтақавӣ-этники дар элитаи сиёсии Афғонистон;

- якбора зиёд шудани ихтилофоти қавмӣ ва ҷудоиандозии этно-минтақавӣ;

- душвориҳо дар муносибатҳои Афғонистону Покистон, алахусус дар масъалаҳои фаромарзӣ, ки омезиши низои Афғонистон бо вазъ дар вилоятҳои Шимолу Ғарб – Вазиристон ва Вазиристони Ҷанубӣ;

- эҳёи созмонҳои ҷудоиталаби Балучҳо дар ҷануби Афғонистон.

Ҳамин тариқ, ғояи федераликунонии Афғонистонро аз мавқеи кишварҳои манфиатдор баррасӣ намуда, ба чунин хулосаҳо расидем, ки:

- лоиҳаи америкоӣ барои Афғонистон аз нуқтаи назари манфиатҳои миллии Қобул ҳамчун як давлати воҳид таъсири манфӣ дорад. Барои мисол, сабаби эҳёи лоиҳаи «Паштунистони бузург» аз он иборат аст, ки Иёлоти Муттаҳидаи Америка ва Созмони Аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ дигар қобилияти ҳузури мустақимро дар ҷануби Афғонистон надоранд.

- масъалаи федерализми Афғонистон аз ҷониби роҳбарияти Иттифоқи Советӣ ҳамчун роҳи ҳалли мушкилоти қавмӣ, этники, сиёсӣ ва

¹ Ниг.: Пуштуны, таджики, узбеки и другие. // Вечерный Душанбе. - 2002. - №12 (224). 21 март.

мӯътадил сохтани вазъ дар кишвар пас аз хуручи нерӯҳои советӣ баррасӣ шуда буд. Аз ҷумла, онҳо «дар доираи Афғонистони ягона имкони таъсиси минтақаи мустақили тоҷиконро дар заминаи маҳалҳои зисти онҳо - каламрави Бадахшон, Тахор, Бағлон, қисмати Парвон ва Каписо омӯхта буданд. Онҳо инчунин масъалаҳои ворид намудани намоёндагони тоҷиконро дар мақомоти баландпояи кишвар ва ҷалби ҷангиёни «Ҷамъияти исломии Афғонистон» - ро ҳамчун қӯшунҳои минтақаи худмухтори Тоҷикистони Афғонистон дар таркиби Қувваҳои Мусаллаҳи миллӣ баррасӣ намуда буданд. Чунин нақшаи ислоҳоти Афғонистон аз ҷониби ҳукумати паштунӣ ва атрофиёни Президенти онвақтаи кишвар М. Начибуллоҳ бо дарки эҳтимолияти парокандашавии кишвар, ғайри воқеӣ будани таъсиси минтақаҳои этникӣ, аз даст додани идораи минтақаҳои худмухтор, хатари паҳн шудани ҷудоихоҳӣ дар байни қавмҳои дигар, рад карда шуд;

- лоиҳаи Федератсияи Россия (Иттифоқи Советӣ) барои Афғонистон соли 1988 бо имзои Созишномаҳои Женева ба итмом расид. Мутаассифона, шуруъ аз он вақт Афғонистон дар сиёсати хориҷии Федератсияи Россия ба як мавзӯи дувумдараҷа табдил ёфтааст. Федератсияи Россия ба масъалаи Афғонистон аз нуқтаи назари танзими масъалаҳои амнияти минтақавӣ тавачҷуҳ менамояд. Бо назардошти мавҷуд набудани шароити воқеӣ барои бозгашти Федератсияи Россия ба минтақа бо лоиҳаи махсуси худ (масалан, ворид шудани Империяи Россия ба минтақа дар асри XIX), сиёсати ҷорӣ минтақавӣ Федератсияи Россияро метавон бо роҳи эҷоди «минтақаи буферӣ» дар шимоли Афғонистон бо иштироки Ҷумҳурии Узбекистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Қазоқистон, беҳтар кард Аммо муносибатҳои Москва бо ҳукуматҳои расмӣ Қобул таи солҳои охир маҳдуд аст. Қор бо роҳбарони минтақаҳо, ки воқеан дорои қудрати зарурӣ ҳастанд (ба хусус минтақаҳои шимоли Афғонистон), як қатор таҳдидҳоро аз самти Афғонистон барои кишварҳои ҳамсарҳад ва барои худӣ Россия ба вуҷуд меорад. Қор бо

минтақаҳо ва шахсиятҳои бонуфузи онҳо набояд ба муносибатҳои дуҷониба таъсири манфӣ расонида, боиси даҳлат ба қорҳои дохилии Афғонистон гардад. Чунки кишварҳои Осиёи Марказӣ қонибдори сиёсати дӯстона бо Афғонистон буда, хоҳони сулҳу суботи ин давлатанд;

- муносибатҳо бо Ҷумҳурии Ислонии Эрон, ки аз як қониб ба суботи Афғонистон манфиатдор аст ва аз қониби дигар бо «Ҳизби Ваҳдат», ки бузургтарин нерӯи низомӣ-сиёсии қомеаи шиамазҳаб мебошад, ҳамкориҳои зич дорад, барои Қобул хислати бунёди дорад;

- мавзӯи Афғонистон барои Ҷумҳурии Халқии Хитой, ки дорои иқтисодии муайян мебошад, ҳам бозори Афғонистон ва ҳам роҳҳои транзитии он барои интиқоли борҳо чун давлати орому босубот қолиб аст;

- нақши муҳим ҳамчун ба шарикӣ минтақавии Афғонистон - Ҷумҳурии Ислонии Покистон тааллуқ дорад. Ин кишвар дар ҳолати хеле мураккаби геосиёсӣ қарор дошт ва дар афзалиятҳои сиёсати хориҷии худ дар самтҳои анъанавӣ ва суннатӣ ба давлатҳои Ғарб, шоҳигарии арабӣ, Ҷумҳурии Туркия ва сармоягузориҳои Ҷумҳурии Халқии Хитой ниёз дорад;

- фаъолияти сиёсати хориҷии Федератсияи Россия дар самти Ҷумҳурии Ислонии Покистон метавонад як қисмати равандҳои сиёсии минтақавии ин кишвар бошад ва ба манфиатҳои Федератсияи Россия дар ҳалли масъалаҳои эътидоли вазъи Афғонистон кӯмак кунад.

БОБИ Ш. МАСЪАЛАҲО ВА ДУРНАМОИ ТАНЗИМИ МУНОСИБАТҲОИ МИЛЛИЮ ЭТНИКӢ ДАР АФҶОНИСТОН

3.1. Нақши тоҷикон дар раванди сиёсӣ этникии Афғонистон

Тоҷикон ҳамчун мардуми дорои таърихи бостонӣ ва маҳорати баланди идораи давлатӣ дар ҳаёти сиёсӣ - иҷтимоии Афғонистони имрӯза нақши арзанда доранд. Ин ақида бе ҳеҷ вачҳ бар маънии чашмпӯшӣ дар баробари ҷой ва мақоми мардуми даризабон дар дигар арсаҳои зиндагии кунунии ин кишвар намебошад. Барои ҳама равшан аст, ки тоҷикон дар ҳаёти иқтисодӣ, техникӣ ва фарҳангии Афғонистон низ саҳми чашмгир доранд.

Ба ғайр аз даризабонон тақрибан тамоми мардумони ин кишвари қадимӣ зиндагии кӯчиро касб намуда, дар он арсаҳои ҳаёти иҷтимоӣ саҳми арзанда доранд, ки ба ин шеваи зиндагӣ пайванданд. Масалан, мардуми паштунзабон дар маҷмӯъ ба зироат ва боғдории ғайримуқимӣ машғуланд. Вобаста ба пухта расидани ҳосили ин ё он навъи зироат ё мевачот паштунҳо ба мисли дигар кучманчиён ҷойи истиқомат ва фаъолияти худро тағйир медиханд. Барои онҳо сарҳади байни Афғонистон ва Покистон, ки дар таърих бо номи «Хати Дюранд» ёд мешаванд, он қадар аҳамияти сиёсӣ чуғрофӣ надорад. Имконпазир аст, иллати ин дар он нухуфта бошад, ки сарҳади байни ду кишвари ҳамсоя мутобиқи андешаи бузургдавлатии Британияи Кабир «таксим куну ҳукмфармоӣ намо» ба таври сунъӣ чун «ҷарроҳӣ дар бадани инсонӣ зинда» гузаронида шудаанд ва як халқро, яъне мардуми паштунро бо зурӣ ба ду бахш тақсим намудаанд. Аз тақрибан 17 миллион пуштунҳо 9 миллион дар Покистон ва 7 миллион дар Афғонистон умр ба сар мебаранд»¹.

Аз ҷониби дигар дар шароити ба поён нарасидани ҷараёни ташаккули табақот ва ноустувории «деворҳои табақотӣ» аксарияти

1. ش. نور الدين اف. وضعى ملي در افغانستان. حقيقت ازبیکستان. -1991. 30- جنوری: ننگ.

«коргарони» корхонаҳои кӯчак ва хурдарезаи Афғонистонро даризабонон ташкил медиҳанд. Мо мафҳуми коргарро дар ноҳунак ба хотири он гирифтём, ки дар кишварҳои ақибмонда ва зироатӣ он маънии нисбӣ дорад. Аввалан, бояд гуфт, ки Афғонистон корхонаҳои бузурги муосир надорад ва дар корхонаҳои кӯчак деҳқонони дирӯза, аз нигоҳи равонӣ коргар шуда наметавонанд. Яъне онҳо шеваи зиндагии деҳқонони худро тарк кардаву аз замин, ки бо «риштаҳои мустаҳкамаи «ичтимоӣ ва равонӣ» баста шуданд, дил қанда наметавонанд. Аз ин хотир онҳо «коргарони муваққатӣ» боқӣ мемонанд.

Иллати дар саросари Афғонистон парешон гардидани тоҷикон аз ҷӣ иборат аст? Донишмандон бо ин савол ҷавобҳои гуногун медиҳанд. Ба ақидаи мо, сабаби асосии парешон гардидани ҳамзабонони мо дар Афғонистон аз он иборат аст, ки роҳбарони собиқи Афғонистон аз охири қарни XVIII шурӯъ намуда, даризабонро ба дигар минтақаҳои кишвар муҳолифи манфиат ва хости онҳо мекӯчонанд. Боз саволи дигар ба миён меояд, ки чаро роҳбарони собиқи кишвар намехостанд, тоҷикон дар минтақаҳои муқимии хеш зиндагӣ кунанд? Дар ин ҷо чанд сабабро номбар карда метавонем:

- яқум, ки намояндагии заминдорони бузурги паштузабон, ба мақсади соҳиб шудани заминҳои ҳосилхези минтақаҳои шимолу шарқ ва шимолу ғарб бо зӯрӣ мардумони маскунӣ ин ҷоро ба марказ ва ҷануби кишвар мукӯчонданд. Аз нигоҳи зироатӣ ҷануби Афғонистон барои зиндагӣ он қадар мусоид нест, чунки бештар заминҳоро регзор ташкил медиҳанд;

-дувум, онҳо аз тариқи қашида гирифтани заминҳои серҳосил ва кӯчондани тоҷикон ба дигар вилоятҳо, ба назари мо, вазифаи асосии сиёсии худро амалӣ мекарданд. Яъне онҳо доиман дар баробари муттаҳид шудани тоҷикон ва дар атрофи онҳо дигар миллатҳои хурдарезаи кишвар биму таҳдид доштанд, ки рӯзе фаро мерасаду мардуми даризабон бар

муқобили онҳо ба муборизаи «одилона» бармехезанд. Аз ин хотир доимо сиёсати кӯчонидани ин мардумонро такрор мекарданд¹.

Тақрибан нисфи аҳолии Афғонистони бостонӣ ба забони тоҷикон харф мезананд. Забони онҳо василаи муоширати ўзбекон, туркманҳо, қирғизҳо, хазораҳо, чораймоқҳо, арабҳо, ҳиндуҳо ва дигар мардумони ин сарзамин мебошанд. Забони дарӣ дар зиндагии сиёсӣ, иқтисодӣ, тичоратӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоии Афғонистон бештар истифода мешавад. Тасодуфӣ нест, ки ҳанӯз дар ибтидои қарни XX афғоншиносони маъруф Бунич дар ин бора чунин гуфтааст: «Афғонистон – ин кишвари мардумони кӯчак аст ва нақши асосиро дар ин давлат мардумони даризабон иҷро мекунанд»².

Барои ҳама возеҳу равшан аст, ки масъалаи миллӣ дар зиндагии кишварҳои гуногунмиллат, яке аз «ҷонсаҳтгарин» ва муҳимтарин омилҳо ба шумор меравад. Инро мо аз таҷрибаи талхи солҳои охири кишвари шӯравиямон, ки дар таи солҳои тўлонӣ, дар бораи «ҳаллу фасли бебозгашти масъалаи миллӣ» ба тамоми ҷаҳон доду фарёд мезадем, дарк менамоем.

Яке аз хусусияти хоси вазъи миллии Афғонистон аз он иборат аст, ки ҳар кадом миллат кӯшиш менамояд, созмони сиёсии худро ташкил намуда, ба воситаи он дар қорҳои иҷтимоӣ ва давлатӣ саҳм гирад. Тоҷикон низ дар талоши эҷоди ҳизби сиёсии худ буданд ва шароити мусоид барои ташкил намудани созмони сиёсӣ дар соли 1968 ба вучуд омад. Ин шароит иборат аз он буд, ки баъд аз се соли эҷоди «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» дар натиҷаи тазодҳои даруниҳизбӣ, он ба ду бахш «Халқ» ва «Парчам» тақсим шуд ва аз ҳисоби онҳо созмонҳои гуногуни хурд ба вучуд омаданд. Яке аз онҳо таҳти номи «Ситами миллӣ»

¹ Ниг.: Робертсон Дж. Кафири Гиндукуша (Извлечение). [Текст] / Пер. с англ. - Ташкент, 1906. – С.201; Национальные процессы в странах Ближнего и Среднего Востока. - М., 1970. – С. 194-210; Давыдов А.Д. Аграрный строй Афганистана (Основные этапы развития). [Текст] / А.Д. Давыдов. – М., 1967. - С. 34-38; 1062-جلد.3-ص.1914.كابل،—التواريخ. ال-سیراج- ال-تواريخ. كابل،1914.جلد.3-ص.1062-ص.34-38; Назаров Х. Мақоми тоҷикон дар таърихи Афғонистон. [Матн] / Х.Назаров. - Душанбе, 1998. – С. 268, 281, 301.

² Ниг.: Саидов Ҳ. С. Афганистан в поисках путей национально-государственного развития. [Текст] С.Саидов. - М.: РАГС, 2010. – С. 66-69; Лалетин Ю.П. Этнополитические процессы в истории Афганистана: XVIII – XIX вв. Дисс. канд ист. наук. - М.,2003. – С. 76 -78, 102, 115.

ташаккул ёфт. Нахустин раҳбар ва созмондеҳи он – тоҷики бадахшонӣ М.Т. Бадахшӣ буд. Ӯ аз зумраи бунёдгузори «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» низ буд. Аммо дар натиҷаи ба вучуд омадани ихтилофот бо Ҳ. Амин – М. Т. Бадахшӣ ва як гурӯҳ тарафдоронаш дар соли 1968 «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» - ро тарк гуфтанд ва дар пайи ташкили созмони мустақили хеш шуданд¹.

Афғоншиносоне, ки иллати пароканда гардидани «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» - ро ҷустуҷӯ менамоянд, сабабҳои гуногунро нишон медиҳанд. Ба ақидаи мо, таъсири масъалаи миллӣ ба ин парокандагӣ то имрӯз арзёбии воқеии худро пайдо накардааст. Чунки тазоди байни Ҳ. Амин ва М.Т. Бадахшӣ як пардаи хеле нозуки миллӣ ва шахсӣ дошт. Мутобиқи маълумотҳои рӯзномаи «Меҳан» (Нашриёти «Созмони инқилобии заҳматкашони Афғонистон») М.Т. Бадахшӣ доимо аз мавзеи миллиятҳои кӯчак ҳарф мезад ва таносуби намояндагони онҳоро дар органҳои роҳбарикунандаи ҳизбӣ тақозо мекард. Аммо Ҳ. Амин намехост, ки намояндагони миллатҳои дигар дар ҳизб бартарӣ пайдо намоянд. Ҳамин тавр, назари гуногуни ду симои сиёсӣ дар баробари масъалаи миллӣ боиси на танҳо ҷудоии шахсии онҳо, балки парокандагии қувваҳои чапи демократӣ гардид².

Бояд таъкид кард, ки созмонҳои сиёсии Афғонистон бар хилофи ҳизбҳои навъи европоӣ на бар асоси мансубияти табақотӣ, балки дар заминаи мансубияти миллӣ ё мазҳабӣ эҷод мешаванд. Яъне намояндагони ин ё он миллат, ин ё он равияи мазҳабӣ дар атрофи шахсиятҳои барҷастаи миллӣ ё динии худ муттаҳид мешаванд ва ҳизби худро эҷод менамоянд. Таври мисол, тақрибан 90 фоизи аъзоёни «Ситами миллӣ»-ро тоҷикон

¹ Ниг.: Пластун В.Н. Эволюция деятельности экстремистских организаций в странах Востока. [Текст] / В.Н. Пластун. - Новосибирск, 2002. - С. 363 – 365; Искандаров К. Политические партии и движения афганистана во второй половине XX века. [Текст] / К. Искандаров - Душанбе: Ирфон, 2004. – С. 306-310

ش.ر نورالدين اف. وضعى ملي در افغانستان. حقيقت ازبكيستان جنوری 30-209-1991-ص.30;

² Ниг.: Нуриддинов Р.Ш. Иде́йная борьба лево-демократических и право-исламистских сил в Афганистане во второй половине XX века. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. - Душанбе: Ватанпарвар, 2003. – С.155-161.

ташкил меоданд. Аммо дар байни аъзои ин созмон намояндагони мардуми паштузабон низ, ки бо сиёсати Ҳ. Амин розӣ набуданд, вучуд доштанд.

Аъзои «Ситами миллӣ» худро дар байни мардум «Ситамиён» меномиданд. Ба ақидаи онҳо тоҷикон миллати ҷабрдида ва ситамдидаанд ва ин номро тасодуфӣ интихоб накардаанд. Нахустин шиорҳои онҳо низ иборат аз «озод ва раҳо» намудани миллатҳои хурди Афғонистон аз ҷабру ситами рӯҳии «бародарони бузургашон» (паштунҳо – И.С.) буданд. Мазмуни шиорҳои нахустини онҳо барои баъзе афғоншиносони советӣ баҳона гардид, ки дар солҳои қарахтӣ ин созмонро чун созмони миллатпарастон арзёбӣ кунанд¹. Аммо ошноии наздик бо аъзоёни ин созмон ва ба барномаву асосномаи онҳо барои мо имкон медиҳад, ки аз воқеият дур будани ақидаи баъзе аз донишмандонро рад намоем. Аз тарафи дигар дар шароити зиндагии имрӯза, ки бо ҷашми дигар ба таърихи миллати худ менигарем метавонем бигуем: – гунаҳгор сохтани ин ё он миллат ба миллатгароӣ, ки манфиати миллии худро ҳифз менамояд ва аз номи мардуми худ ҳарф мезанад, хориҷ аз адолати таърихӣ ва иҷтимоӣ аст².

«Ситамиён» дар солҳои 1960-1970 дар сафи пеши мубориза ба хоҳири беҳтар намудани шароити зиндагии мардумони заҳматкаши Афғонистон буданд. Онҳо аз «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» дар масофаи на он қадар дур қарор доштанд. Роҳбарони «Ситами миллӣ» то пирӯзии қиёми мусаллаҳонаи моҳи саври соли 1978 дар ҷустуҷӯи эҷоди иттиҳод бо «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» буданд. Аммо чунин иттиҳод бо гуноҳи баъзе роҳбарони собиқи «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» ба вучуд наомад. Раҳбарони «Ситами миллӣ» мехостанд, ки иттиҳоди байни ду созмони сиёсиро ба иттиҳоди ду ҳизби мустақил

¹ Ниг.: Искандаров Қ. Политические партии и движения афганистана во второй половине XX века. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. -Душанбе: Ирфон, 2004. – С. 306- 310.

² Ниг.: Нуриддинов Р.Ш. Вазъи миллӣ дар Афғонистон. [Матн] / Р.Ш. Нуриддинов. //Ҳақиқати Узбекистон. -1991. - № 209. 30 янв.

табдил диҳанд. Аммо роҳбарони собиқи «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» намехостанд, ки дар паҳлуи онҳо боз як созмони сиёсии дигар амал кунад ва талаб мекарданд, ки «Ситамиён» дубора аъзои «Ҳизби демократики халқи Афғонистон» шаванд. Ин талаби онҳоро «Ситамиён» қабул карда наметавонистанд¹.

Миёни донишмандон ва коршиносон дар бораи номи «Ситами миллӣ» якфикрӣ вучуд надорад. Аз ин рӯ мо дар назди хеш савол гузоштем, ки оё «Созмони инқилобии заҳматкашони Афғонистон» идомадиҳандаи кори «Ситами миллӣ» аст? Нахуст аз ҳама бояд таъкид намуд, ки дар байни донишмандони афғоншиноси советӣ ва журналистони Афғонистон дар мавзӯи номи воқеии созмони сиёсии тоҷикон як фикру ақида вучуд надорад. Мафҳуми «Ситами миллӣ»-ро бештар донишмандони советӣ истифода менамоянд. Барои мисол дар китоби «Таърихи Афғонистон» ин созмон бо номи «Ситами миллӣ» ёд мешавад². Ҳамзамон коршинсони афғон низ ин созмонро бо номи «Ситамиён» ёд намудаанд, ки имкон дод, муаллиф аз ин мафҳум истифода намояд

Аз ҷониби дигар рӯзномаи «Меҳан» ба таърихи 22 октябри соли 1988 мақолаеро бо номи Таърихи «Созмони инқилобии заҳматкашони Афғонистон» ба нашр расонд, ки дар он гуфта мешавад, ки М.Т. Бадахшӣ асосгузори гурӯҳи «Маҳфили интизор» аст³. Дар мақолаи мазкур дар бораи созмони «Ситами миллӣ» чизе гуфта нашудааст. Ба назари мо ин мавзӯ таҳқиқи баъдии худро талаб мекунад. Барои мо он матлаб зарур аст, ки роҳбарони «Созмони инқилобии заҳматкашони Афғонистон» ва М. Т. Бадахшӣ дар байни афғоншиносони советӣ ва афғонони вилоятҳои

¹ Ниг.: Нуриддинов Р.Ш. Идейная борьба лево-демократических и право-исламистских сил в Афганистане во второй половине XX века. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. - Душанбе: Ватанпарвар, 2003. - С. 155-161.

² Ниг: История Афганистана. [Текст]. - М., «Мысль», 1982. - С. 306; Пластун В.Н. Эволюция деятельности экстремистских организаций в странах Востока. [Текст] / В.Н. Пластун. - Новосибирск, 2002. - С. 363 – 365.

³ Ниг.: Таърихи «Созмони инқилобии заҳматкашони Афғонистон». //Меҳан. – 1988. 22 ноя.; Нуриддинов Р.Ш. Вазъи миллӣ дар Афғонистон. [Матн] / Р.Ш. Нуриддинов. //Ҳақиқати Ўзбекистон. -1991. - № 209. 30 янв.

шимолӣ ва Кобул чун бунёдгузори нахустин созмони сиёсии тоҷикон – «Ситами миллӣ» шинохта шудааст. Дар ин бора котиби аввали «Созмони инқилобии заҳматкашони Афғонистон» М. Кӯшонӣ борҳо таъкид намудааст.

Олимони мардумшинос, ки масъалаҳои қавмии Афғонистонро таҳлил намудаанд, мавҷудияти 55-57 гурӯҳҳои этникиро таъкид мекунанд, ки бо 33 забон гуфтугӯ менамоянд. Ба ин далел аст, ки Афғонистонро баъзе мутахассисон осорхонаи қавмҳо, забонҳо, мазҳабҳо, расму суннатҳои гуногун меноманд¹.

Аз миёни ин ҳама қавмҳо тоҷикон ва паштунҳо сернуфузтарин қавмҳо дар ин кишвар мебошанд. Дар Афғонистон ҳеч гоҳ барӯйхаттирии пурраи аҳолии гузаронида нашудааст ва таносуби дақиқи байни қавмҳо маълум нест. Бо вуҷуди ин, дар маълумотномаҳои ба нашррасида паштунҳо аксарияти аҳолии пиндошта мешаванд ва ин назарияи «аксарияти қавмӣ», «қавми давлатсоз» то имрӯз дар байни нухбагони паштун устувор аст ва бар пояи ҳамин назария паштунҳо роҳбарии давлатро дар Афғонистон ҳаққи инкорнопазири паштунҳо медонанд. Аммо воқеият ин аст, ки мувофиқи маълумотҳои мавҷуда имрӯз ҳеч қавме аксарияти аҳолии мамлакат, яъне беш аз нисфи онро ташкил намекунад ва Афғонистонро коршиносон кишвари ақаллиятҳои қавмӣ меноманд.

Тоҷикони Афғонистон қадимтарин мардуми бумии ин минтақа мебошанд ва ягона миллате ҳастанд, ки сохтори қабилавӣ надоранд. Онҳо назарияи «аксарияти қавмӣ» - ро наметозанд ва аз пешинаи таърихӣ ва тамаддуни борвару ғановати фарҳангии тоҷикон сухан мегуянд. Онҳо бовар доранд, ки маҳз тоҷикон бояд аз имтиёзот бархӯрдор бошанд. Зеро кишваре, ки имрӯз бо номи Афғонистон ёд мешавад, қисмати муҳими

¹ Ниг.: Саидов Х.С. Афғанистан в поисках путей национально-государственного развития. [Текст] / Х.С.Саидов. - М.: РАГС, 2010. – С. 66-69; Искандаров Қ. Афғонистон: ҳеч ҳукумате бе иштироки тоҷикон пайдор наметозад. [Матн] / Қ. Искандаров. [Сарчашмаи электронӣ] URL: <http://www.millat.tj/articles/musohiba/4218-qosimshoh-iskandarov-be-tojikho-hich-hukumate-dar-afghoniston-poydor-namemonad-4218.html> (санаи мурочиат: 31.01.2021).

Хуросони таърихист. Тоҷикон, эҷодгарони аслии тамаддуни дурахшони минтақа, низоми пешрафтаи кишоварзӣ, молдорӣ, фарҳанги шахрсозӣ ва шахрдорӣ, низоми давлатдорӣ, асосгузори илмҳои гуногун ва фарҳанги беназир мебошанд.

Таърихи чанд даҳаи Афғонистон нишон дод, ки тоҷикон на танҳо дар рушди фарҳангу забон, илм, эҷоди ашъори баланд, дабирию мирзоӣ Афғонистонро ба дунё муаррифӣ намудаанд, балки бо намоиши нубуғи сиёсӣ ва низомии худ озодӣ ва истиклолияти кишварро ҳифз карданд.

Имрӯз ҳам тоҷикон дар ҳама ҷабҳаҳои мубориза бо ҷунбиши «Толибон» дар Қувваҳои Мусаллаҳ дар ҳатти муқаддам қарор доранд ва аз истиклолияти Афғонистон дифоъ менамоянд. Тибқи оморҳо танҳо дар соли гузашта дар ҷабҳаҳои ҷанг бар зидди ҷунбиши «Толибон» ва гуруҳҳои террористӣ як ҳазор сарбози бадахшонӣ дар саросари Афғонистон кушта ва захмӣ шудаанд, ки куллан тоҷик мебошанд. Тибқи оморҳо танҳо аз Бадахшон дар ҳудуди 24 ҳазор сарбози тоҷиктабор дар артиш ва мақомоти амниятӣ хизмат мекунанд ва дар чанд соли охир дар ҳудуди 8 ҳазор бадахшонӣ дар ҷангҳои зидди ҷунбиши «Толибон» кушта шудаанд.

Бо вучуди ин, баҳси «аксарият» ва «ақаллият» ва ҳаққи имтиёзии паштунҳо дар қудрати сиёсӣ давом дорад. Аммо қавмҳои дигари сокини кишвар ҳам акнун барои худ ифтихорот ва ривоятҳои тасдиқкунандаи хувият месозанд. Дар бораи шумораи қавми худ рақамҳои баланд пешниҳод менамоянд. Масалан, баъзе нависандагони қавми ҳазора иддао доранд, ки ҳазораҳо 30% аҳолии Афғонистонро ташкил мекунанд. Гузашта аз он, ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ-этники хеле фаъол шудаанд¹.

Дар даҳсолаҳои охир вазъияти сиёсӣ низомӣ ва фарҳангии ҷамъияти тоҷикони Афғонистон бо таҳаввулоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ шудааст.

¹ Ниг.: Исқандаров Қ. Афғонистон: ҳеч ҳукумате бе иштироки тоҷикон пайдор наместонад. [Матн] / Қ. Исқандаров. // [Сарчашмаи электронӣ] URL: <http://www.millat.tj/articles/musohiba/4218-qosimshoh-iskandarov-be-tojikho-hich-hukumate-dar-afghoniston-poydor-namemonad-4218.html> (санаи мурочиат: 31.01.2021).

Ин таҳаввул боис гаштааст, ки ҷойгоҳ ва мақоми тоҷикон дар тавозуни қудрат ва дар радабандиҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ҷомеаи Афғонистон то ҳаде тағйир ёбад.

Давраи муқовимат бо нерӯҳои Иттиҳоди Шӯравӣ (солҳои 1979-1992), солҳои дар ихтиёр доштани ҳукумати марказии Афғонистон (солҳои 1992-1996) ва давраи муқовимат бо ҷунбиши «Толибон» боис гашт, ки тоҷикони Афғонистон аз нигоҳи низомӣ нисбат ба даҳсолаҳои пешин қавитар гарданд. Хусусан, давраи тӯлонии ҷангу муқовимат боиси ташаккули як насли ҷангандагон, кумондонҳои саҳроӣ ва афсарони касбии тоҷик шуд, ки онҳо дорои дониш ва таҷрибаи ҷиддӣ ва арзишманди низомӣ мебошанд¹.

Дар маҷмуъ раванди ҷиҳоди мардуми Афғонистон барои аввалин бор ва ба таври қуллӣ дар таърихи ин кишвар муносибатҳои қавмиро тағйир дод. Тамоми қавмҳои Афғонистон ба таври баробар имконият пайдо намуданд, ки мусаллаҳ шуда, бо таҷовузгарон мубориза намоянд. Ин воқеият зарфиятҳои онҳоро барои дифоъ аз ҳуқуқҳои онҳо боло бурдааст. Дар раванди барқарор намудани ҳукумати нави Афғонистон (аз соли 2001) низ нирӯҳои мусаллаҳе, ки аз ҳисоби тоҷикони Афғонистон шакл гирифта буданд, саҳми асосӣ гузоштанд.

Албатта, бо ташаккули ҳукумати нав, аз тарафи доираҳои муайяни дохилӣ ва хориҷӣ сиёсатҳои ҷиддие барои коҳиши нақши таъйинкунандаи тоҷикон дар ниҳодҳои қудратии Афғонистон амалӣ шуданд, ки муҳимтарини онҳо қабули муқаррарот дар бораи «барқарории тавозуни қавмӣ дар нирӯҳои мусаллаҳ» мебошад. Мувофиқи ин қарор, дар сафҳои нирӯҳои мусаллаҳи Афғонистон бояд паштунҳо ҳудуди 40%, тоҷикон 25%, ўзбекҳо 15% , ҳазораҳо 10% ва қавмҳои дигар 10% саҳм дошта бошанд. Ҷун дар солҳои аввали ташаккули нирӯҳои мусаллаҳи пас аз ҷунбиши «Толибон» тоҷикони Афғонистон тақрибан 80% аз тамоми нирӯҳои

¹ Ниг.: Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурномаи таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Раҳнамо. - Душанбе, 2014. - С. 212.

мусаллаҳи давлатиро ташкил мекарданд, раванди «барқарории тавозуни қавмӣ» маънои аз сафи нирӯҳои мусаллаҳ берун кардани аксари тоҷиконро гирифт¹. Ин ҳолат на танҳо ба вазъияти тоҷикон дар Афғонистон, балки умуман, ба коршоямӣ ва тавони ҷангии нирӯҳои мусаллаҳи Афғонистон зарбаи ҷиддитарин ворид намуд. Зеро дар ин раванд ҳазорон афсару сарбози дорои таҷрибаи ҷиддии ҷангӣ аз нирӯҳои мусаллаҳ хориҷ карда шуда, ба хотири «тавозуни қавмӣ» ҳазорон афроди аз ҳар назар омода набуда ба ин нирӯҳо ҷалб шуданд. Дар ин самт иқдомҳои мушаххаси дигар, аз ҷумла «халғи силоҳи аҳолии минатқаҳои амн», дар фазои иттилоотӣ беобурӯ сохтани қумандонҳои бонуфузи ҷангӣ ва ғайра низ анҷом ёфтаанд.

Имрӯз низ тоҷикони Афғонистон аз назари низомӣ ва нуфӯз бар сиёсат ва амнияти ин кишвар ҷойгоҳи қавӣ дошта, яке аз нирӯҳои таъйинкунадаи вазъияти Афғонистон ҳисоб мешаванд. Таҷриба ва нирӯ яке аз сабабҳои дар низоми сиёсию қудратии Афғонистон ба таври устувор боқӣ мондани тоҷикони ин кишвар мебошад.

Дар даҳсолаҳои охир ҷойгоҳи иқтисодии тоҷикони Афғонистон низ боло рафтааст. Онҳо дар муқосиба бо даврони то бӯҳрон бар равишҳои иқтисодии Афғонистон нуфӯзи бештар дошта, дар бахши тиҷорат, молия ва соҳибкорӣ вазъи худро хеле беҳбуд бахшидаанд. Имрӯз дар Кобул, Балх, Ҳирот, Қундуз, Файзобод ва дигар шаҳрҳои Афғонистон даҳҳо корхонаҳои бузург, марказҳои бузурги тиҷорӣ, шабакаи фурӯши маводи суخت, банкҳои калонтарин, амволи ғайриманқул, саҳмия ва мудирияти лоиҳаҳои калони сохтумонӣ, роҳсозӣ, энергетикӣ ва ғайра ба намояндагони тоҷикон тааллуқ дорад. Бахше аз сармоя ва тиҷорати онҳо хориҷ аз Афғонистон, хусусан дар кишварҳои арабии Халиҷи Форс, Ҳиндустон, кишварҳои Шӯравии собиқ, кишварҳои европавӣ ва ғайра ҷойгир шудааст.

¹ Ниг.: Искандаров К. Политические партии и движения афганистана во второй половине XX века. [Текст] / К. Искандаров.- Душанбе: Ирфон, 2004. – С. 306- 310.

Дар шароити имрӯзи Афғонистон, ки доштани сармояи калон илова бар чанбаи иқтисодӣ, аҳаммияти ҷиддии сиёсӣ ва қудратӣ низ дорад, вазъи хуби иқтисодии тоҷикони Афғонистон яке аз омилҳои танзимкунандаи вазъият ва ҷойгоҳи сиёсии онҳо низ ба ҳисоб меравад. Албатта, тоҷикони Афғонистон ҳанӯз таҷрибаи хуби анҷоми фаъолиятҳои ҳамоҳангшуда ва аз ҷумла, таҷрибаи зарурии равона сохтани имкониятҳои иқтисодӣ барои ҳифзи ҷойгоҳи сиёсии худро надоранд, аммо бешубҳа, вазъияти муносиби иқтисодии онҳо яке аз шохисҳои бисёр ҷиддӣ дар шинохти вазъияти умумии онҳо дар низоми сиёсию қудратии Афғонистон ба ҳисоб меравад¹.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар даҳсолаи охир, тоҷикони Афғонистон ба тадриҷ шарикони сиёсии анъанавии худро аз даст дода, аз назари сиёсӣ то ҳаде мунзавӣ ва танҳо шуда истодаанд. Пеш омадани чунин вазъият аз як тараф, то ҷое ба баъзе яккатозию зиёдаавиҳои худӣ тоҷикони Афғонистон дар солҳои ҳокимияти чандсола бар Кобул вобаста бошад, аз тарафи дигар, ба сиёсатҳои ҳисобшудаи баъзе доираҳои қавмгарои дохилӣ ва хориҷӣ иртибот дорад. Муҳимтарин нишондиҳандаи чунин раванд ин аст, ки дар саҳнаи муомилоти байниқавмӣ Афғонистон қолаби машҳури «этилофи ақаллиятҳои миллӣ дар баробари ҳокимияти паштунҳо» моҳияти худро асосан аз даст додааст. Дар даҳсолаҳои гузашта чунин этилоф маъмулан тоҷикҳо, ўзбекҳо ва ҳазораҳо дар баробари паштунҳо чун як нирӯи баробарвазн ҳифз менамуд, ки намунаи охирини он ташкили «Иттиҳоди шимол» дар баробари таҳдиди чунбиши «Толибон» буд.

Аммо ҳукумати президент Ҳ. Карзай дар давраи фаъолияти худ талош намуд, ки бо ҳар яке аз гурӯҳҳои қавмӣ ба таври алоҳида муомила намуда, намояндагони ҳар яки онро ба таври алоҳида ба қудрат ҷалб намояд. Дар натиҷа, ўзбекҳо ва ҳазораҳо ба ивази гирифтани баъзе

¹ Ниг.: Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Раҳнамо. - Душанбе, 2014. - С. 214

вазифаҳои калидӣ дар таркиби ҳукумат, бо ҳукумати марказӣ эътилофи мустақим баста, аз эътилофи анъанавии худ бо тоҷикон асосан берун шуданд. Ҳамин тавр, Гарчи тоҷикони Афғонистон ба таври таърихӣ дар ташаккулёбии сиёсии ин ду ақаллияти қавмӣ дар Афғонистон саҳми бузург доштаанд, вале дар масъалаҳои қудратӣ дигар ҳампаймонони воқеии тоҷикҳо набуданд¹.

Қобили зикр аст, ки дар ин раванд нақши доираҳои хориҷӣ низ бисёр ҷиддӣ буд. Масалан, баъзе давлатҳои ҳамсои Афғонистон ба мавқеъгирии лидерҳои ўзбекҳои ин кишвар таъсири ҷиддӣ гузошта, эътилофи онҳо бо тоҷикҳо ва қавишавии тоҷикҳо дар ин кишварро ба нафъи худ намедонад. Бинобар ин, масъалаи эътилофи тоҷикону ўзбекҳо дар Афғонистон зери таъсири омили хориҷӣ қарор гирифта, ба мушикли усулитар рӯ ба рӯ гардид.

Дар натиҷаи ин таҳаввулоти ҷиддӣ, тоҷикон дар масъалаҳои асосии сиёсӣ қудратӣ шарикони анъанавии худ, яъне ўзбекҳо ва ҳазораҳоро амалан аз даст дода, танҳо монданд. Баръакси ин, паштунҳо бо пеш гирифтани сиёсати ҷалб ва имтиёз, ҳузури намояндагони ўзбекҳо ва ҳазораҳоро дар канори худ таъмин намуда, ҳолати «эътилофи аксарият»-ро ба вучуд оварданд, ки бе иштироки тоҷикон низ ҳосил мешавад. Ин ҳолат ба мавқеъ ва вазни сиёсии тоҷикон дар сохтори қудрат ва ҷомеаи Афғонистон зарбаи ҷиддӣ ворид намуд. Гарчи ихтилофҳои пешомада дар давраи дуоми ҳукумати Ҳ.Карзай тамоюли баъзе лидерони ўзбек ва ҳазораро ба эътилоф бо тоҷикон эҳё намуда буд, вале дар кулл, ҳукумати марказӣ низ талош намуд, ки «эътилофи ақаллиятҳои миллӣ дар баробари паштунҳо» дубора эҳё нагардад.

Хусусан, маъракаи пешбарии номзадҳо ба мақоми президентии Афғонистон бори дигар нишон дод, ки акнун ташкили эътилофҳои «бе тоҷикон» дар сахнаи сиёсии Афғонистон ба як падидаи маъмул табдил меёбад. Барои мисол, аз панҷ «номзади асосӣ»-и паштун, ки довталаби

¹ Ниг.: Нуриддинов Р.Ш. Вазъи миллӣ дар Афғонистон. [Матн] / Р.Ш. Нуриддинов. //Ҳақиқати Ўзбекистон. -1991. - № 209. 30 янв.

мақоми президентии Афғонистон дар интихоботи соли 2014 буданд, се нафарашон муовинони худро на аз намояндагони тоҷикон, балки аз намояндагони ўзбекҳо ва ҳазораҳо интихоб намудаанд. Чунин раддабандии нирӯҳои сиёсӣ барои Афғонистон то ҳоле бесобиқа мебошад¹.

Бо даргузашти шахсиятҳои муттаҳидкунандае чун Б. Раббонӣ ва А. Масъуд, ҳомаи тоҷикони Афғонистон низ вориди як марҳилаи парокандагӣ ва дучори бухрони пешвои умумикавмӣ ва умумимиллӣ гаштааст. Насли шахсиятҳои, ки чун шогирдон ва ҷойнишинони ин ду шахсияти рамзӣ дар сахна боқӣ мондаанд, аз бисёр ҷиҳат худро ҳамсатҳи ҳамдигар дониста, солҳо боз наметавонанд дар атрофи як шахсияти қавии ягона ҷамъ оянд. Ба ин доира метавон чехраҳои чун А. Абдулло, М. Қонунӣ, А. Нур, М. Исмоилхон, А. Масъуд, С. Раббонӣ, А. Салим, А. Солеҳ ва ғайраро шомил донист, ки ҳар яке дар минтақа ва доираҳои муайяне нуфӯз доранд, вале ҳеҷ кадоме ҳамчун роҳбари ягона ва барои ҳамагон бонуфӯзи тоҷикон эътироф намешаванд.

Ин ҳолат боис гаштааст, ки тоҷикони Афғонистон дар даҳсолаи охир натавонанд ҳамчун нирӯи ягонаи сиёсӣ баромад карда, дар ҳукумат ва ҳома мавқеи заруриро ҳифз намоянд. Ҳукумати президент Ҳ. Карзай низ аз ин фурсати муносиб истифода намуда, бо шахсиятҳои алоҳидаи бонуфӯзи тоҷикон ба таври мустақим муомилаҳои сиёсӣ намуда, дар марҳилаҳои гуногун ба ин ё он нафари онҳо имтиёзҳо дода, онро аз тоҷикони дигар ҷудо карда, ба ҷониби худ кашида, ба ин восита «ҳузури тоҷикон дар ҳукумати марказӣ» - ро таъмин намояд. Ҳамзамон бо ин, шахсиятҳои дигари тоҷик дар муҳолифат бо ҳукумати Ҳ. Карзай боқӣ мемонанд ва чунин тақсим, имкони дар атрофи шахсияти ягона ҷамъ омадани тоҷиконро боз ҳам камтар менамояд. Масалан, дар давраи аввали ҳукумати Ҳ. Карзай (ташкили идораи муваққатӣ дар конфронси Бонн) А. Абдуллоҳ, Ю. Қонунӣ ва М. Фаҳим амалан ба барканории Б.

¹ Ниг.: Искандаров Қ. Афғонистон: ҳеҷ ҳукумате бе иштироки тоҷикон пайдор намемонад. [Сарчашмаи электронӣ] URL: <http://www.millat.tj/articles/musohiba/4218-qosimshoh-iskandarov-be-tojikho-hich-hukumate-dar-afghoniston-poydor-namemonad-4218.html> (санаи мурочиат: 31.01.2021).

Раббонӣ аз мақоми расмии президенти Афғонистон розӣ шуда, дар командаи Ҳ. Карзай қарор гирифтанд. Б. Раббонӣ ва А. Масъуд дар муҳолифат бо Ҳ. Карзай қарор доштанд. Дар давраи дуюм, ки Ҳ.Карзай ҳамчун президент интихоб гашт, Б. Раббонӣ ва А. Масъуд бо ӯ эътилоф карда, А. Масъуд мақоми муовини аввали президентро соҳиб шуд, вале М. Қонунӣ ва А. Абдуллоҳ дар сафи муҳолифини асосӣ қарор гирифтанд.

Дар чунин вазъият, яъне муяссар нашудани иттиҳод дар атрофи як шахсияти роҳбар, барои тоҷикони Афғонистон пеш гирифтани «кори дастай», яъне фаъолият дар доираи як даста ё созмон аҳаммияти ҷиддӣ пайдо мекунад. Аммо таҳлил нишон медиҳад, ки илова бар бӯҳрони лидерӣ, тоҷикони Афғонистон имрӯз бо бӯҳрони ҷиддии созмонӣ низ рӯба рӯ мебошанд. Онҳо дар атрофи ҳизбу созмонҳо ва ташкилотҳои гуногуни ҷамъиятӣ ва сиёсӣ ҷамъ омада, ҳар бахше ба таври алоҳида фаъолияти сиёсӣ мебаранд.

Ҷиддитарин нирӯҳои сиёсӣ, ки шахсиятҳои тоҷик онро ташкил додаанд, «Эътилофи миллии Афғонистон» бо раҳбарии доктор А. Абдуллоҳ ва «Ҷабҳаи миллии Афғонистон» бо раҳбарии А. Масъуд буд. Аммо як силсила ҳизбҳои дигари сиёсӣ мисли ҳизби «Конгураи милли» (Л. Пидром), ҳизби «Афғонистони навин» (Ю. Қонунӣ) ва ғайра низ аз тарафи тоҷикон роҳбарӣ мешуд. Дар кулл, мувофиқи маълумотҳои боэътимод, аз ҳудуди 50 ҳизби сиёсӣ, ки дар Афғонистон расман номнавис шуда буданд, ҳудуди 40 ҳизби он «ҳизбҳои тоҷикон» буданд. Ин ҳолат то ҷӣ дараҷа дар парокандагии сиёсӣ ва созмонӣ қарор доштани тоҷикони Афғонистонро нишон медиҳад¹.

Ихтилофу парокандагии созмони тоҷикони Афғонистон хусусан, дар масъалаи эҳёи «Ҷамъияти исломии Афғонистон» ба рӯшанӣ мушоҳида гардид. «Ҷамъият» калонтарин ташаккули ҷамъиятию сиёсӣ Афғонистон буда, солҳои тӯлонӣ аз тарафи профессор Б. Раббонӣ

¹ Ниг.: Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Раҳнамо. - Душанбе, 2014. - С. 216-217.

роҳбарӣ мешуд. Албатта, ин ташкилот хусусияти қавмӣ надошта, ҳамчун ташкилоти исломии муқовимат мақоми умумимиллӣ гирифта буд ва дар саросари кишвар аз намояндагони қавмҳои гуногуни Афғонистон аъзо дошт. Вале пас аз ба марҳилаи қавмӣ гузаштани низои Афғонистон, «Ҷамъияти исломӣ» низ бештар ҳамчун ҳаракат ва ҷунбиши тоҷикон шинохта шуда, роҳбарият ва фаъолони онро асосан тоҷикон ташкил медоданд. Аз ин рӯ, бинобар собиқа ва нуфӯзу эътибори васеи ин ташкилот, фаъол будани он метавонист аз ҳар ҷиҳат ба нафъи тоҷикони Афғонистон бошад.

Аммо, акнун бо вучуди даргузашти роҳбари «Ҷамъияти исломӣ» Б. Раббонӣ ин ташкилот ҳатто натавонистааст, ки анҷумани навбатии худро баргузор намуда, раиси нави худро интихоб намояд. Зарурати ташкили анҷуман (кунгура), интихоби роҳбарияти нав ва қабули барномаи нави ин созмон ҳанӯз дар замони зиндагии Б. Раббонӣ ба миён омада буд. Ӯ бо дасти худ рӯйхати беш аз сад нафар шахсиятҳоеро аз саросари Афғонистон тартиб дода буд, ки бояд дар охири соли 2010 (худудан, дар моҳи ноябри ҳамон сол) кунгураи «Ҷамъият»-ро доир карда, дар мавриди ояндаи ин ташкилоти пурсобиқа ва бонуфӯзи сиёсӣ динии Афғонистон тасмим мегирифтанд. Рӯзномаи ин кунгура низ тақрибан мушаххас шуда буд, ки он пеш аз ҳама, се масъалаи асосӣ, яъне интихоби роҳбарияти нав, табдили «Ҷамъияти исломӣ» ба ҳизби сиёсии муосир ва қабули барномаи нави фаъолияти онро дар бар мегирифт.

Масъалаи муносибати тоҷикони Афғонистон бо паштунҳо ва бо доираҳои сиёсии Иёлоти Муттаҳидаи Америка низ хусусият ва ҳассосияти нав пайдо намудааст. Ҳукумати феълии Афғонистон бо ҳимояти мустақими Иёлоти Муттаҳидаи Америка таъсис ёфта, шарикони асосии ин кишвар дар минтақа ба ҳисоб меравад ва табиист, ки Иёлоти Муттаҳидаи Америка барои ҳифзу тақвияти ин ҳукумат тамоми талоши сиёсӣ, иқтисодӣ ва низомиро ба ҳарҷ медиҳад. Дар ин раванд, муҳолифат бо мавҷудияту сиёсатҳои ин ҳукумат навъе маъноӣ муҳолифат бо Иёлоти Муттаҳидаи Америкаро низ касб менамоянд. Бинобар ин, муҳолифати

қавмӣ бо паштунҳо ва муҳолифати сиёсӣ бо ҳукумати феълии мавҷуда, нирӯҳои сиёсии тоҷикони Афғонистонро хоставу нохоста дар муқобили Ғарб ва Иёлоти Муттаҳидаи Америка низ қарор додааст. Дар айни замон, роҳбарони паштунҳо талош доранд, ки худро дар мавқеи дӯстон ва шарикони Иёлоти Муттаҳидаи Америка қарор дода, аз тамоми имтиёзҳои бузурги сиёсӣ, иқтисодӣ ва низомии амниятии он барои тақвияти ҳукумат ва нуфӯзи худ дар Афғонистон истифода баранд. Аммо баръакси ин, дар мавқеи «миллигароии зиддипаштунӣ» ва ё гоҳо дар мавқеи «ғояи зиддиамерикой» қарор гирифтани баъзе доираҳои сиёсии тоҷикони Афғонистон боис шудааст, ки онҳо на танҳо аз ин имтиёзҳои Иёлоти Муттаҳидаи Америка истифода бурда натавонанд, балки гоҳо аз тарафи Иёлоти Муттаҳидаи Америка ҳамчун муҳолифон мавриди заифсозӣ низ қарор гиранд.

Табиист, ки аз назари манфиатҳои амалии сиёсӣ, қарор гирифтани дар чунин вазъият ҳаргиз ба нафъи ҳуди тоҷикони Афғонистон нест. Дар чунин сурат, агар тоҷикони Афғонистон бо Иёлоти Муттаҳидаи Америка забон наёбанд, аз як тараф, масъалаи сахмгирии ҷиддии онҳо дар қудрат ҳамеша зери савол буда, аз тарафи дигар мавқеи сиёсӣ ва ҷамъиятии онҳо рӯз аз рӯз маҳдудтар хоҳад шуд, зеро бо эҳтимоли зиёд, дар солҳои наздик нуфӯзи таъйинкунандаи Иёлоти Муттаҳидаи Америка дар Афғонистон ҳифз мешавад.

Бо шиддат ёфтани равандҳои қавмӣ ва миллӣ дар Афғонистон, «миллигароии тоҷикӣ» низ дар ин кишвар ба марҳилаи нави худ ворид шудааст. Албатта, ин авҷи нави миллигароии тоҷикиро навъе аксуламали табиӣ ба фаъолшавии миллигароии толибонӣ дар нимаи дуюми солҳои 90-ум доништан мумкин аст, аммо ба ҳар ҳол, ҷойи шак нест, ки имрӯз миллигароии тоҷикӣ низ шакли бисёр бориз мегирад. Яке аз хусусиятҳои асосии ин марҳилаи рушди миллигароии тоҷикӣ дар Афғонистон арзишӣ ва созмонӣ шудани он аст. Яъне, имрӯз ин равияи фикрию сиёсӣ дорои рамзҳо, шиорҳо, сомонаҳо, расонаҳо, анҷуману маҳфилҳо, ҳизбҳо ва вакилони худ мебошад, ки бисёр фаъолона амал мекунанд.

Аммо аз сабаби набудани таҷрибаи ҷиддии давлатдорӣ ва дар назар нагирифтани воқеиятҳои як ҷомеаи чандмиллиятӣ, миллигароии тоҷикони Афғонистон гоҳо хусусияти бисёр эҳсосӣ ва канорагирӣ касб мекунад. Баъзе намояндагони он гоҳо барои исботи як «ҳақиқат» чандин «манфиат»-ро аз даст медиҳанд. Дар баъзе мавридҳои дигар, онҳо ба ҷои гирифтани мавқеи устувори соҳибватанӣ, андешаҳои ҷудоихоҳӣ ё эҳёи воқеиятҳои дури таърихи матраҳ мекунанд. Ин ҳолатро метавон дар мисоли тарҳи «Хуросони Бузург» дид, ки аз як тараф заминаҳои ҷиддии таърихӣ дорад, вале аз назари воқеънигарии сиёсӣ ба миён гузоштани он як андешаи тахайюлӣ ва комилан ба зарари мавқеи имрӯзаи тоҷикон дар Афғонистон мебошад.

Хуросон номи таърихии сарзамини васеи аҷдодони мардумони Эронитабор буда, бахшҳои васеи аз сарзаминҳои имрӯзаи Тоҷикистон, Туркменистон, Эрон ва Афғонистонро дар бар мегирифт ва имрӯз ҳам дар доираҳои илмӣ ва фарҳангӣ «Хуросон» ҳамчун ҳавзаи тамаддунӣ ва фарҳангӣ маънои таърихии худро ҳифз кардааст. Вале баъзе доираҳои миллигароии тоҷикони Афғонистон «Хуросон»-ро имрӯз ҳамчун мафҳуми ҷуғрофию сиёсӣ ба қор бурда, эҳёи онро яке аз ҳадафҳои худ медонанд. Онҳо ҳатто ҳаракатеро бо номи «Хуросон» ташкил дода, пешниҳод доранд, ки номи Афғонистон бояд ба «Хуросон» ё ба «Ориёно» иваз шавад. Табиист, ки ин тарҳ боиси муҳолифати шадиди доираҳои сиёсии паштунии Афғонистон мебошад. Ҳамин тавр, гоҳо мушоҳида мешавад, ки тафаккури арзишӣ ва илмӣ бар тафаккури сиёсӣ ва воқеъбинона ғолиб меояд, ки дар ниҳоят, ба зарари манфиатаҳои воқеии тоҷикони Афғонистон мешавад.

Идома ва вусъат ёфтани чунин мавқеъ метавонад бахшҳои арзишӣ ва қудратиро дар Афғонистон боз ҳам шиддат бахшида, боиси аз баданаи қудрати давлатӣ ҳарчӣ дуртар қарор гирифтани тоҷикон гардад. Дар чунин сурат, масъалаи тоҷикон бештар расонаӣ ва матраҳ мешавад ва зоҳиран, гӯё манфиатҳои онҳо ошкоро таъриф ва зикр мешавад. Вале дар амал, вақте аз давлатдорӣ дур мемонанд, манфиатҳои воқеии онҳо зарар

мебинад ва корҳои амалӣ ба нафъи дигарон анҷом меёбад. Масалан, бо вучуди садҳо бор изҳороти расмӣ расонаӣ додани баъзе доираҳои миллигароӣ тоҷики Афғонистон, дар ниҳоят матнӣ суруди миллии Афғонистон, ки ҳамеша ба забони дарӣ буд, ба забони пашту қабул карда шуд¹.

Ҳамин тариқ, масъалаи нақши тоҷиконро дар равандҳои этникии Афғонистон таҳлил намуда, метавон ба чунин хулосаҳо расид, ки:

- баррасии таҳаввулотӣ зикршуда нишон медиҳад, ки тоҷикони Афғонистон дар шароити имрӯза аз назари низомӣ, қудратӣ ва иқтисодӣ дар маҷмаи муносиб қарор дошта, маҷмӯи қувваи низомӣ ва нуфӯзи қудратии онҳо аз тамоми қавмҳои дигари Афғонистон бештар аст;

- дар айни замон, тоҷикон аз назари сиёсӣ ва созмонӣ дар ҳолати парокандагӣ қарор дошта, бо бӯҳрони роҳбарӣ ва ташкилотӣ рӯ ба рӯ мебошанд. Ин ҳолат онҳоро дар вазъияти таназзули сиёсӣ қарор дода, боиси рӯз аз рӯз коҳиш ёфтани мақом ва нуфӯзи воқеии онҳо дар сатҳи низомии сиёсӣ ва ҷомеаи кишвар мегардад;

- фаъол будани тоҷикон дар бахши ҳизбҳои сиёсӣ, порлумон, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, доираҳои илмию фарҳангӣ ва расонаҳои умумӣ ҳаргиз нишондиҳандаи соҳиби қудрати воқеӣ будани онҳо нест, балки қудрати воқеӣ дар ихтиёри қасонест, ки ҳангоми ҳалли масъалаҳои усулӣ қарори амалӣ қабул мекунанд;

- Шурои ҷиҳодии танзимҳои Афғонистон дар Равалпиндии Ҷумҳурии Исломии Покистон моҳи апрели соли 1992 қарор намуд, то баъд аз ҳукмронии думоҳаи С. Муҷаддадӣ зимомии ҳукумати интиқолиро дар Афғонистон роҳбари ҳизби Ҷамъияти исломии Афғонистон, профессор Б. Раббонӣ ба уҳда бигирад. Ин нишонаи пуштибонии васеи тамоми қавмҳои Афғонистон аз профессор Б. Раббонӣ, эътирофи қудрати сиёсӣ ва низомии тоҷикон ва саҳми онҳо дар муборизаи озодихонаи мардуми

¹ Ниг.: Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурномаи таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Раҳнамо. - Душанбе, 2014. - С. 221-222.

Афғонистон буд. Ба қавли худи устод, Б. Раббонӣ ӯ ва ҳизби Чамъияти исломии Афғонистон аз хама бештар нуфуз ва обрӯ дар миёни паштунҳои Қандаҳор доштанд. Устод Б. Раббонӣ дар хошияи яке аз конфронсҳо гуфт, ки ришсафедони қабिलाҳои қандаҳорӣ дар чараёни шиддат гирифтани ҷангҳо назди ӯ омада, изҳор доштанд, ки ҳеч муҳолифате бо роҳбарии тоҷик дар Афғонистон надоранд ва илова намуданд, ки Пешвои мазҳаби онҳо – Имоми Аъзам тоҷик буд;

- нокомӣ дар сарнагунии давлати Б. Раббонӣ боиси зуҳури ҷунбиши «Толибон» гардид, ки дар соли 1996 ҳукумати Б. Раббониро маҷбур сохт, то аз Кобул ақибнишинӣ намояд. Ҷунбиши «Толибон» зоҳиран як гурӯҳи ифротии исломӣ аст, аммо дар айни замон аз таассуби қавмӣ низ холи нест. Аз ин рӯ, баъзе гурӯҳҳои сиёсӣ, аз либерал-демократҳо то коммунисту сотсиал-демократҳо бо умеди барқарории қудрати сиёсии паштунҳо аз ин гурӯҳ пуштибонӣ намуда, баъзеҳо дар сафи онҳо вориди ҷанг шуданд, дигарон дар кишварҳои европой ва Америка ба манфиати ҷунбиши «Толибон» пуштибонӣ мекарданд;

- намояндагони ин гурӯҳҳо Б. Раббонӣ ва А. Масъудро «Сақавии дувум» хонданд (Сақавии аввал Ҳабибуллоҳи Калаконино меномиданд) ва дар китобе, ки бо номи «Сақавии дувум» дар соли 1998 ба нашр расид, ба таври возеҳ нақшаи дар инзиво қарор додани тоҷикон, кӯч додани онҳо аз минтақаҳои истиқомати доимӣ, махсусан аз сарҳадҳои шимол ва атрофи Кобул ба минтақаҳои дигарро таҳия намуданд;

- бо вучуди ин, ҷанги ҷунбиши «Толибон» бо давлати Б. Раббонӣ нишон дод, ки замони ташкили давлати якқавмӣ гузаштааст. Ҳеч қавме дигар қодир ба таҳмили ҳукумати якқавмӣ худ ба дигарон нест. Бинобар ин, дар Ҷабҳаи муттаҳид ва ё ба истилоҳ «Иттиҳоди шимол» бар зидди ҷунбиши «Толибон» дар соли 1997 гурӯҳ ва ҳизбҳои сиёсӣ-низомии вобаста тамоми гурӯҳҳои этникӣ, аз ҷумла паштунҳо, муттаҳид шуданд;

- баъд аз сарнагунии ҷунбиши «Толибон», дар конфронсияи Бонн, дар ҳоле ки масъалаи тақсими қудрат байни гурӯҳҳои этникӣ сурат

гирифт, вале боз ҳам масъалаи асосӣ масъалаи ба паштунҳо баргардонидани роҳбарии сиёсии давлат буд. Дар шароити набуди А. Масъуд ва дар инзиво қарор гирифтани Б. Раббонӣ, роҳбарони тоҷик М.Қ. Фаҳим, Ю. Қонунӣ, А. Абдулло ва дигарон аз роҳбарии сиёсии давлат ба ивази гарифтани мақомҳои муҳим дар ҳукумат даст кашиданд. Ин дар ҳоле буд, ки Афғонистон амалан дар ихтиёри нерӯҳои вобаста ба давлати устод Б. Раббонӣ қарор дошт;

- баъд аз конфронсияи Бонн нухбагони сиёсии паштун барномаи тадричан маҳдуд кардани маҷеи намояндагони ақвоми дигарро зери шиори мубориза бо «чангсолорон» рӯйи даст гирифтанд. Дар чараёни таҳия ва қабули Қонуни асосии Афғонистон тавонистанд муқарраротеро дохил намоянд, ки манфиати онҳоро дар давраи дарозмуддат ҳифз мекунад. Аз ҷумла, новобаста ба муҳолифати гурӯҳҳои ғайрипаштун, низоми сиёсии Афғонистон низоми раёсатӣ эътироф гардид, Суруди миллӣ танҳо ба забони пашту қабул шуд, истифодаи истилоҳоти расмӣ танҳо ба забони пашту ҳифз шуд; барои кӯчиён, ки ҳама паштунанд, 10 ҷой дар Шурои намояндагон (палатаи поёнии парламент) ҷудо карда шуд ва ғайра;

- баъд аз интихоботи президентии соли 2014 ихтилофҳои қавмӣ шиддати бештареро касб намудаанд. Ба ин ҷанҷолҳои интихоботӣ ва тақаллуби густурдаи натиҷаи интихобот таъсир гузошт, ки ин маъракаи муҳими сиёсиро то ҷое ранги қавмӣ бахшид. Умуман, ҳаракатҳои демократӣ, озодии баён ва расонаҳои озод ба раванди интихобот таъсири зиёд гузоштанд ва мардум тақаллуб ва қонуншиканиҳоро дар чараёни интихобот дигар таҳаммул накард. Аввалин бор буд, ки натиҷаи интихоботи президентии соли 2014 эътароф нагардид ва ниҳоят бо миёнаравии Котиби давлати Иёлоти Муттаҳидаи Аменрика Ч. Керрӣ Ҳукумати ваҳдати миллӣ ташкил шуд;

- бешубҳа, ихтилофҳои қавмӣ ва сиёсати бартаричӯии қавмии баъзе аз гурӯҳҳои сиёсӣ дар муборизаи давлат бо муҳолифини мусаллаҳ-

чунбиши «Толибон» таъсири амиқ мегузорад. Имрӯз ҳатто як таърифи умумӣ аз толиб вучуд надорад. Агар гурӯҳҳои сиёсии қавмҳои ғайрипаштун, чунбиши «Толибон»-ро террорист донанд, собиқ Президенти он кишвар Ҳ. Карзай онҳоро бародар ва Президенти имрӯза А. Ғанӣ – мухолифони сиёсӣ мехонанд. Ҳамин омил сабаб шудааст, ки рӯз то рӯз нуфузи чунбиши «Толибон» афзоиш меёбад;

- дар ташдиди ихтилофҳои қавмӣ дар Афғонистон нақши бозигарони геополитикии сатҳи ҷаҳонӣ ва минтақавӣ низ кам нест. Ин кишварҳо аз гурӯҳҳои хоси қавмӣ дар Афғонистон пуштибонӣ менамоянд, аз онҳо барои амалӣ шудани манфиатҳои геополитикии худ истифода мебаранд, ки бешубҳа мудохила дар қорҳои дохилии давлати мустақил аст. Бисёре аз ин бозигарон ҷонибдори созиши байни қавмӣ нестанд. Барои мардуми хушманд ва сарбаланди афғон сулҳ, ваҳдат, муттаҳидӣ, истиклолият зарур аст. Аз он ки дар ҳақиқат А. Абдулло дар интихоботи президентӣ пирӯз гашт, шубҳае нест. Мардуми одии афғон ба сӯйи қавм не, ба ояндаи кишвар самтгирӣ карданд. Онҳо на ба қавму миллат, балки барои оромиву осудагӣ раъй доданд. Байни тоҷику паштун фарқ нагузоштанд. Аммо абарқудратҳо чӣ? Шиори забонзадаи «тафриқаандоз ва ҳукумат кун»-ро истифода карданд. Ҳар нафаре, ки дар Афғонистон, байни тоҷику паштун тафриқа меандозад, тафовуте надорад вазир аст ё сафир, кабир ва ё сағир, душмани сулҳу оромии ин кишвар аст;

- Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он нигарон аст, ки дар вилоятҳои ҳамсарҳад бо Афғонистон ва дар маҷмӯъ дар шимол садҳо мадрасаҳои динӣ ташкил шудааст ва сохтани ин гуна таълимгоҳҳои тарбиятӣ террористҳои оянда идома дорад. Дар оянда шимолу шарқи Афғонистон метавонад ба Вазиристони дувум ва ба манбаи таҳдиду хатар, на танҳо барои кишварҳои минтақа, балки бештар барои Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Халқии Хитой шавад. Дар ин шароит шиддат гирифтани ихтилофҳои қавмӣ, аз ҷумла кӯшиши ба ҳошияи қудрат рондани тоҷикон

давлатро ба ҳоли завол ва Афғонистонро ба хатари фурӯпошӣ рӯ ба рӯ мекунад;

- бидуни ҳузури фаъоли тоҷикони Афғонистон ҳеҷ ҳукумате дар ин кишвар пойдор намест, ҳеҷ мушкили таърихӣ ин кишвар бе иштироки онҳо ҳал нашудааст. Тоҷикон дар меҳвари тамоми таҳаввулоти ин сарзамин қарор доштаанд. Ҳодисаҳои чанд даҳаи охир нишон медиҳад, ки тоҷикон дорои таҷрибаи сиёсӣ, низомӣ ва ҳукуматдорӣ мебошанд. Дар солҳои охир тағйироти куллие дар рӯҳияи онҳо ба вучуд омадааст ва бовар доранд, ки дар ватани аслии худ онҳо на танҳо миллати тамаддунофар, балки миллати давлатсоз мебошанд;

- дар ин вазъият пуштибонии якҷонибаи кишварҳо аз ин ё он гурӯҳ, баръакс ба ташдиди ихтилофҳои қавмӣ мусоидат мекунад. Таҷриба нишон медиҳад, ки доман задани ихтилофҳои қавмӣ ба манфиати ҳеҷ кавме нест. Барои бақои давлат ва миллат, хатми ҷанги 40 – сола бояд баробарҳуқуқии воқеии қавмҳо таъмин шавад, ба ҳама қавмҳо имконияти ширкати баробар дар идораи давлат муҳайё гардад, намояндагони тамоми қавмҳо бояд дар мавриди интихоби низоми сиёсии муносиби оянда гуфтугӯ намоянд, ки он ифодакунандаи манфиатҳои ҳама қавмҳо бошад. Гузариш аз давлати қавмӣ ба давлати милли аз тариқи ҳамкорӣҳои васеи сиёсӣ, фарҳангӣ, таҳкими дӯстӣ ва қабули қонунҳои одилона имконпазир аст.

3.2. МАСЪАЛАҲО ВА ДУРНАМОИ ҲУКУМРОНИИ ПАШТУНҲО ДАР АФҒОНИСТОН ВА ПАЁМАДҲОИ ОН

Масъалаи бартарияти паштунҳо дар ҳаёти сиёсӣ ва сохтори давлатии Афғонистон дар ним асри охир мавзӯи баҳси шадиди олимони ва сиёсатмадорон буд. Гап дар сари он аст, ки аз лаҳзаи ба вучуд омадани давлати Афғонистон дар соли 1747 то имрӯз қудрати олий дар дасти намояндагони чанд қабилҳои паштун буд. Истисно ин кӯтоҳмуддат ба

қудрат расидани Ҳ. Калақонӣ (соли 1929) ва Б. Раббонӣ (солҳои 1992-2002) буд, ки яке шох ва дигаре президенти Афғонистон буданд.

Пеш аз суқути салтанати подшоҳӣ дар соли 1973, амЭрон ва подшоҳони Афғонистон аз элитаи сиёсии пуштун буданд. Паштунҳо дар сатҳи олии қудрат нақши ҳукмрон доштанд. Ин мавқеъ бар он ақида буд, ки қабिलाҳои паштун созандагони давлати А. Дурронӣ мебошанд. Дарвоқеъ, гурӯҳҳо ва иттифокҳои қабилавии асосии паштунҳо давлати Афғонистонро ташкил медоданд ва тақягоҳи қудрати олий буданд. Таваҷҷуби милитсияҳои қабилавӣ ва бартарии ҳарбӣ омилҳои асосии таҳкими ҳокимияти амир (подшоҳӣ) ва муҳимтарин унсурҳои сохтори қувваҳои мусаллаҳи давлат гардиданд.

Ғояи ҳукмронии сиёсии паштунҳо яке аз дастурҳои асосии ғояи миллатгароёна ва миллатгароии мақомоти расмӣ Афғонистон дар солҳои 30-юм шуд. Дар асарҳои ба таърихи Афғонистон бахшидашуда, муаллифгон кӯшиш карданд, ки дурустии таърихии мавқеи бартарияти паштунҳоро дар тамоми соҳаҳои ҳаёт исбот кунанд ва ҳаққи иштироки баробари халқҳои дигарро дар идораи Афғонистон рад кунанд. Тибқи гуфтаи И.Рейснер, миллатгароёни афғон кӯшиш мекарданд, ки ҳудуди «ватани таърихии афғонҳоро аз ҳисоби заминҳои бегонае, ки дар он ҷо афғонҳо зиндагӣ намекарданд», васеъ кунанд ва «ҳуқуқҳои таърихии» афғонҳоро барои забт ва тобеъ кардани ин қаламравҳо асоснок намоянд»¹.

Дар давраи низоми подшоҳӣ ҳукумати марказӣ сиёсати таъмини нақши бартаридоштаи паштунҳоро дар тамоми соҳаҳои ҳаёти кишвар ҳадафмандона пеш мебард. Дар айни замон, халқҳои ғайрипаштун - тоҷикон, ҳазораҳо, ўзбекҳо, туркманҳо ва дигар ақаллиятҳои этникӣ, ки аксарияти аҳолии кишварро ташкил медиханд, маъмулан ба идораи давлат иҷозат дода намешуданд. Ин хусусияти ҳаёти сиёсии кишварро Ш.

¹ Ниг.: Рейснер И. К вопросу о складывании афганской нации. [Текст] / И.Рейснер. // Вопросы истории. – 1949. - № 7. - С. 82.

Имомов қайд мекунад: «Дар тӯли тамоми давраи мавҷудияти давлати Афғонистон сиёсати огоҳона ва ҳадафнок дар бораи мавҷудияти халқҳои ғайриафғон амалӣ мегашт. Асос ва моҳияти ин сиёсатро арзишҳо ва урфу одатҳои анъанавии як халқ («мардуми асосӣ ва бузург») ташкил менамуд. Азбаски ин арзишҳо дар сатҳи пасти ахлоқӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоии рушд қарор доштанд, нақши бартарӣ ва ҳукмронии онҳо (паштунҳо – И.С.) аҳамияти таърихӣ ва фарҳангии кишварро маҳдуд ва поймол менамуд»¹.

Халқҳои ғайриафғон - тоҷикон, ҳазораҳо, ўзбекҳо, туркманҳо, балучҳо, нуристонӣҳо ва дигар ақаллиятҳои қавмӣ дар Афғонистон хеле пеш аз истилои Афғонистон ва ташкил ёфтани давлати Афғонистон зиндагӣ мекарданд. Табиист, ки ин халқҳо, ба мисли паштунҳо, бояд дар ҳама соҳаҳои ҳомаи Афғонистон аз ҳуқуқҳои баробар истифода баранд.

Нобоварӣ ва хусумати байни халқҳои кишвар бахусус пас аз ба сари қудрат омадани М. Нодиршоҳ шиддат гирифт. Муборизаи шадид ва бераҳмона алайҳи ҷонибдорони М. Амонуллоҳон ва алахусус Ҳ. Калақонӣ, сарқуб қардани амалҳои аҳолии тоҷики Кӯҳистон ва Кӯҳдоман дар ибтидои солҳои 30-юм тадриҷан ба ҷанги бераҳмонаи зидди халқҳои ғайрипаштун табдил ёфт. М.Нодиршоҳ, - қайд менамояд И. Рейснер, «қўшиш қард, ки ҳаракатҳои миллии мардуми ғайриафғонро паҳш қунад ва мубориза бар зидди «душмани дохилӣ» асоси низоми давлатдорӣ ӯ гардид»².

Барои сарқуб намудани муборизаи милли-озодихоҳии халқҳои ғайриафғон, М. Нодиршоҳ тасмим гирифт, ки заминҳо ва моликияти феодалони қалони минтақаҳои марказӣ, шимолӣ ва ғарбиро мусодира қарда, онҳоро дар ҳамдастӣ бо Ҳ.Калақонӣ дар давраи ҷанги шаҳрвандии 1928-1929 айбдор қунад. Дар айни замон, ҳукумат боз ба сиёсати мустақар қардани қabilaҳои паштун дар ин минтақаҳо, ки онро амир М.

¹ Имомов Ш. Дар бораи ҷустуҷӯи арзишҳои таърихӣ – фарҳангии Афғонистон. [Матн] / Ш.Имомов. //Фонус. – 2003. - № 7. - С. 29.

² Рейснер И.М. Реакционные идеи в современной истории Афганистана. [Текст] / И.Рейснер. //Вестник АН СССР. – 1948. -№ 5. - С. 109.

Абдурахмонхон оғоз намуда, шурӯъ кард. Албатта, чунин сиёсат норозигии аҳолиро ба вучуд овард, аммо ҳукумат дар сарқуби шӯришҳо аз гурӯҳҳои мусаллаҳи қabilaҳои паштун ба таври васеъ истифода мебурд. Ин нобоварӣ ва адовати байни халқҳо боз ҳам зиёдтар кард.

Самти муҳими таъмини нақши бартаридоштаи паштунҳо дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсии кишвар чораҳои ҷорӣ намудани забони пашту буд. Соли 1936 қонуне дар бораи забони давлатӣ эълон намудани забони пашту қабул карда шуд. Бешубҳа, ин натиҷаи раванди ногузири ташаккули таърихӣ миллати афғон буд. Аммо, чораҳои ҷорӣ кардани забони пашту бо роҳи маҷбуран афғонсозӣ бо истифода аз тадбирҳои низомӣ – полисӣ амалӣ гардиданд. Халқҳои дигар, имкони рушди фарҳангҳои қадимаи миллии худро аз даст доданд: онҳо маҷбуран афғон ҳисобиданд ва ҳуқуқҳои онҳо барои худро узбек, тоҷик ва туркман номидан поймол карданд¹.

Сиёсати ҷорӣ кардани забони пашту ҳамчун забони давлатӣ барои шаҳрвандони паштузабон дар соҳаҳои маориф, хидмати давлатӣ ва иқтисодӣ имтиёзҳо фароҳам оварда, татбиқи ин барномаи давлатӣ хислати дарозмуддат дошт. Тибқи гуфтаи арбоби машҳури давлатӣ ва муаррихи афғон М. М.С.Фарҳанг, ин барнома ба наздикшавии халқҳо зарари қалон расонида, монеаи асосии ташаккули умумияти иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ ва дар маҷмӯъ, ташаккули миллати ягона гардид². Натиҷаи ин сиёсат тақвияти ихтилофи байни паштунҳо ва дигар халқҳои Афғонистон гардид.

Ҳамзамон, ҳукумат барои таҳким ва таблиғи ғояи миллатгарой чораҳо андешид, ки аз ҷониби роҳбарияти олии кишвар дастгирии васеъ пайдо карданд. Бо тақлид аз назарияи фашистӣ, афғонҳо дар Афғонистон «нажоди пок ва муқаддас» ва забони паштун забони ҳақиқии ориёӣ эълон

¹ Ниг.: Рейснер И. К вопросу о складывании афганской нации. [Текст] / И.Рейснер. // Вестник АН СССР. – 1948. - № 5. - С. 77.

² Фарҳанг М.М. С. Афғонистон дар панҷ қарни охир. [Матн] /М.М.С. Фарҳанг. - Кобул, 1394 (2015). - С. 635.

карда шуд. Инчунин ғояи бартарии миллӣ ва нажодии паштунҳо дастгирӣ ва паҳн карда шуд. Барои мисол, дар назди олимон вазифа гузошта шуд, ки дар асоси ин назария таърихи «дурусти» кишварро таҳия намоянд ва нависандагон дар бораи бартарии нажоди ориёӣ асарҳо эҷод кунанд.

Ҳанӯз дар солҳои 40-уми асри ХХ, шарқшиноси маъруф М.Рейснер ифшоӣ моҳияти аслии идеологияи миллатгароиро қайд карда, таъкид намуда буд, ки «он ҳамчун исботи қулай барои ситами беахлоқонаи миллии халқҳои ғайриафғони Афғонистон хидмат кард: мавҷудияти ин халқҳо ва ҳуқуқи худмуайянкунии онҳоро инкор кард. Ҳамаи ин нишондиҳандаи шиддат ёфтани зиддиятҳои миллӣ ва афзоиши ситами миллӣ буд¹.

Аз солҳои 60-уми асри ХХ дар Афғонистон андешаи аксарияти қавмии паштунҳо барои сафед кардани бартарии сиёсии паштунҳо бар дигар халқҳои кишвар ба таври васеъ истифода мешуд. Дарвоқеъ, чунин даъвоҳо беасосанд, зеро дар гузаштаҳо муайян кардани шумораи аҳоли ва таркиби қавмии он ғайриимкон буд. Далелҳои ҳақиқӣ танҳо дар сурати гузаронидани барӯйхатгирии умумии тамоми кишрҳо ва таркиби этникии аҳоли имконпазиранд, ки ҳеч гоҳ дар таърихи Афғонистон ҷой надошт.

Барӯйхатгирии аҳоли, ки соли 1979 гузаронида шуда буд, дар шароити шиддатноки ҷарбӣ - сиёсии кишвар танҳо қисми ками аҳоли, асосан аҳолии шаҳрҳои кишварро фаро гирифт. Аз ин рӯ, маълумотҳои оморӣ, ки мутахассисон ва олимони гуногун барои муайян кардани шумораи аҳоли ва таркиби қавмии он истифода мебаранд, манзараи воқеиро инъикос намекунад ва хусусияти тахминӣ доранд.

Масъалаи бартарии паштунҳо дар ҳаёти сиёсии Афғонистон бе таҳлили сиёсати давлатии додани имтиёзҳо ба онҳо ғайриимкон аст. Ҳукумат бо мақсади нигоҳ доштани садоқати қабिलाҳои паштун ба онҳо

¹ Ниг.: Рейснер И. К вопросу о складывании афганской нации. [Текст] / И.Рейснер. // Вестник АН СССР. – 1949. - № 7. - С. 82.

имтиёзҳои васеъ дод: қабилҳо аз хидмати ҳарбӣ, пардохти андоз, боҷи гумрукӣ, ва ғайра озод карда шуданд. Қабилҳои Дурронӣ, алалхусус қавми Баракзӣ, ки аввалин ҳокимони Афғонистон намояндагони он буданд, мавқеи махсуси имтиёзнок доштанд. Намояндагони ин қabila, дар баробари имтиёзҳои анъанавӣ, аз таъқиби судӣ озод карда шуданд, онҳо танҳо аз ҷониби суди қабилавӣ ҷазо дода шаванд. Ба ғайр аз имтиёзҳои андоз, мардҳои ин қabila солана кӯмакпулӣ мегирифтанд ва занон ҳангоми издивоҷ аз ҳазина 100 сӯм маҳр мегирифтанд. Ба гуфтаи Ҳ. Назаров, «... сарони ин қabila минтақаҳои Кобул, Қандаҳор ва Ҳиротро ҳамчун мулки шахсӣ идора мекарданд ва ташаббускорони шиддат гирифтани низоъҳои дохилӣ, хусумат ва ҷанги шаҳрвандии феодалӣ буданд»¹.

Қабилҳои паштуни минтақаҳои наздимарзӣ бо Покистон маъмулан вазифаи ҳифзи сарҳади давлатиро иҷро мекарданд. Ин вазъ дар тамоми давраи мавҷудияти давлати Афғонистон вучуд дошт. В.Пластун аҳамияти нақши қабилҳои паштунро дар ҳаёти сиёсии кишвар қайд намуда, менависад: «Муҳим он аст, ки то соли 1978 суботи сиёсиро дар кишвар тавозуни ҳассоси ҳукумати марказӣ ва нерӯҳои мусаллаҳи он ва садоқати сарварони қабилҳои пуштун ба он таъмин мегардид»².

Дар марҳилаҳои гуногуни таърихи давлати Афғонистон вайронгардидани тавозуни мавҷуда боиси таҳаввулоти бузурги сиёсӣ мегардид. Масалан, дар замони Н. М.Таракӣ ва Ҳ. Амин, мансабҳои олиии ҳизбӣ, давлатӣ ва ҳарбӣ намояндагони қабилҳои Гилзай, рақибони суннати дурронӣро, таъин мегардиданд. Дар баробари ин, ҳукумат дар ин давра тасмим гирифт, ки пояҳои иҷтимоии ҳукумати марказиро дар вилоятҳои

¹ Назаров Х. К истории происхождения и расселения племен и народов Центральной Азии. [Текст] / Х. Назаров. - Душанбе: Ирфон, 2004. - С. 86.

² Пластун В. Пуштуны и их роль в политической жизни. [Текст] / В.Пластун. // Азия и Африка сегодня. - 1995. - № 10. - С. 49.

марзии шарқӣ ва чанубӣ тақвият диҳад. Ин қадамҳои ҳукумат қудрати хонҳо ва пешвоёни қабилаҳоро маҳдуд кард¹.

Ба андеша Ҳ.Назаров, вақте ки «давлат ба мушкилоти иқтисодӣ дучор омад ва ният дошт, ки имтиёзҳои мавҷударо бекор кунад ва онҳо (қабилаҳо) ба монанди дигар халқҳои Афғонистон андоз супоранд ва ҷавонони қабилаҳоро ба хидмати дусолаи ҳарбӣ ҷалб кунад, ин нияти ҳукуматро онҳо ҳамчун таҳқир қабул карда, исён бардоштанд»².

Хусусияти муҳими рушди давлатдории Афғонистон иштироки ғаёлонаи қабилаҳои бодиянишини паштун дар ҳаёти сиёсии кишвар буд. Ин вазъият бо хусусиятҳои таҳаввули сохтори анъанавии қабилавӣ, шароити иҷтимоию иқтисодӣ, ҷойгиршавии минтақаҳои сукувати онҳо, анъанаҳои амиқи муборизаи озодихоҳӣ, хусусиятҳои психологияи иҷтимоӣ ва шуури оммавии паштунҳо вобаста буд.

«Маҳз тангназарии қавмӣ ва қабилавӣ, - қайд намудааст Ҳ. Назаров, ки яке аз зиддиятҳои асосии ҷомеаи Афғонистон дар ду асри гузашта ба шумор мерафт, ба ҳокимони собиқи Афғонистон бинобар истиқлолият ва ҳуқуқҳои васеи сарони қабилаҳои афғон ва мавқеи имтиёзноки онҳо имкон надод, ки пояҳои ҳукумати марказиро мустаҳкам кунад»³. Дар натиҷаи чунин сиёсат минтақаи қабилавӣ дар ҳоле ки «худмухторӣ»-и худро нигоҳ медошт, ба минтақаи ақибмондатарин ва аз ҷиҳати сиёсӣ муҳофизакортарин табдил ёфт. Худудҳои қабилавӣ ҳамеша тақягоҳи қувваҳои муҳофизакор ва зиддиҳукуматӣ буданд. Беҳуда нест, ки шахсиятҳои мазҳабии динӣ ва ашрофони феодалӣ, ки бо сиёсати ҳокимон розӣ набуданд, дар ин минтақа паногоҳ меёфтанд. Шахсиятҳои сиёсии муҳолифин дар таърихи навини Афғонистон аз ҷониби аҳолии

¹ Автобиография Абдуррахман-хана эмира Афганистана. // Издано Султаном Магомметханом. В 2-х томах. Т. I. - СПб, 1901. - С. 233.

² Назаров Х.Н. Нақши тоҷикон дар таърихи Афғонистон. [Текст] / Х. Назаров. - Душанбе: Дониш, 1998. - С. 350.

³ Дар ҳамон ҷо. - С. 353.

минтақаҳои шарқӣ ва ҷанубии кишвар, ки қабилаҳои паштун зиндагӣ мекарданд, дастгирӣ пайдо мекарданд.

Хусусияти дигари давлатдорӣ Афғонистон сохтори он мебошад, ки ба манфиати таъмини нақши ҳукмрононаи паштунҳо мувофиқ буд. Тақсимои маъмурию ҳудудии кишвар ба хусусиятҳои қавмӣ, забонӣ, мазҳабӣ ва ғайра мувофиқат намекунад. Ин вазъ аз рӯзи таъсиси давлати Афғонистон то имрӯз вучуд дорад.

Имрӯз, ҳизбҳои, ки манфиатҳои халқҳои ғайриафғонро ҳимоя мекунанд инчунин сиёсатмадорон ва олимони алоҳида масъалаи таҷдиди назар намудани сохтори маъмурию ҳудудии кишварро ба миён гузошта истодаанд. Таъсиси воҳидҳои маъмуриё, ки дар онҳо ин ё он миллат ё қавмият бартарӣ дошта бошад, то андозаи муайян нисбат ба ҳазораҳо, туркманҳо, балучҳо, нуристонӣҳо, пашаиҳо ва дигар гурӯҳҳои этникӣ, имконпазир аст. Дар робита бо паштунҳо ва тоҷикон, ҳалли ин масъала ғайривоқеъ аст, зеро ин халқҳо дар тамоми қаламрави Афғонистон зиндагӣ мекунанд. Гузашта аз ин, тағйири сохтори маъмурӣ ва давлатӣ дар шароити муосир масъалаи кӯчонидани садҳо ҳазор одамони гурӯҳҳои гуногуни этниро аз як минтақа ба минтақаи дигар ба вучуд меорад. Ин дар навбати худ ба мавҷудияти минбаъдаи Афғонистон ҳамчун давлати мустақил таҳдиди воқеъ дорад.

Бояд қайд кард, ки дар таърихи давлати Афғонистон ҳукумати марказӣ заиф боқӣ монда, наметавонист вазъи канораҷоро, бахусус минтақаҳои сукунати қабилаҳои паштунро назорат кунад. Сабаби асосӣ дар он буд, ки қабилаҳои пурқувват ва мусаллаҳ аз истиқлолияти нисбӣ баҳравар буданд ва имтиёзҳои калон доштанд.

Чунин сиёсати давлат нисбат ба қабилаҳои паштун натиҷаи манфӣ дод ва дар баробари дигар омилҳо, ин ҳолат, ба гуфтаи С.М.Акимбеков, «сабаби асосии ақибмондагии Афғонистон ба маънои васеи он гардид»¹.

¹Акимбеков С.М. Афганский узел и проблемы безопасности Центральной Азии. Издание 2-е, испр. и доп. [Текст] / С.М. Акимбеков. - Алматы, 2003. - С. 23.

Давлат маҷбур шуд, ки даҳолати худро ба корҳои қавму қabilaҳо то ҳадди аққал кам кунад. Дар натиҷа, паштунҳо ҳамчун бозигарони асосии ҳаёти сиёсии кишвар боқӣ монда, шуур ва сохтори қабилавии худро нигоҳ доштанд.

А. Ҳ. Аҳадӣ, раҳбари ҳизби «Афғон миллат», ҳизбе, ки барқарорсозии ҳукмронии паштунҳоро дар ҳаёти сиёсии кишвар ҳимоят мекунад, ҳанӯз дар миёнаи солҳои 90-ум таваҷҷӯхро ба омилҳои асосии сукути низоми сиёсӣ, ки бар усули ҳукмронии паштунҳо асос ёфта буд, чалб кард. А. Ҳ. Аҳадӣ инчунин таъкид намуд, ки «Сукути низоми М. Начибуллоҳ дар моҳи апрели соли 1992 на танҳо хотимаи ҳукмронии коммунистҳо дар Афғонистон, балки оғози хотимаи ҳукмронии паштунҳо дар сахнаи сиёсии Афғонистон низ буд». Тибқи гуфтаи А.Ҳ. Аҳадӣ, сабабҳои асосии фурӯпошӣ инҳо буданд:

- вазъи ҳарбӣ - сиёсӣ, вақте ки элитаи сиёсӣ ва пешвоёни халқҳои ғайрипаштун дар тақдири давлат нақши калидӣ пайдо намуданд;

- набудани ваҳдат дар сафҳои созмонҳои ҳарбӣ-сиёсии «ҳафтгона», ки шаштои онро паштунҳо сарварӣ мекарданд;

- паштунҳо пешвоёни созмонҳои ҳарбӣ-сиёсии «ҳафтгона» - ро дастгирӣ намекарданд;

- муносибати манфии Ғарб, алахусус Иёлоти Муттаҳидаи Америка ба Г. Ҳикматёр, раҳбари «Ҳизби исломии Афғонистон» ва таъсири қудратҳои минтақавӣ (Эрон, Тоҷикистон, Туркия, Ўзбекистон) ба гурӯҳҳои қавмии Афғонистон¹.

Бешубҳа, омилҳои дар боло овардашуда ба тағйирёбии низоми сиёсӣ таъсири муайян расониданд, аммо ҳалқунанда набудаанд. Пошхӯрии низоми сиёсии ҳокимияти давлатии Афғонистон натиҷаи мантиқии тамоми раванди рушди кишвар дар нимаи дуҷуми асри XX буд, ки дар чараёни он шуури этникии халқҳои ғайриафғони кишвар тағйир

¹ Ниг.: // <http://www.goftaman.com> (7.06.2013). (احدى ا.خ. زوال پشتون ها در افغانستان //

ёфт, онҳо зарурати ҳимояи манфиатҳои миллии худро дарк карданд. Аз тарафи дигар, ҳукумати марказӣ усулҳои баробарии ҳамаи гурӯҳҳои этникии кишварро дар ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии ҷомеа эълон кард ва кӯшиш кард, ки ин ҳуқуқҳо дар амал таъмин карда шаванд, ки ин ба рӯҳияи сиёсии халқҳои ғайриафғон бетаъсир буда наметавонад.

Дастгирии элитаи анъанавии паштунро надошта ва ба муқовимати шадиди халқҳои ғайрипаштун дучор омада, чунбиши «Толибон» мачбур шуд, ки ба ҷустуҷуи ҳалли вазифаи асосӣ - барқарор намудани бутунии Афғонистон зери назорати худ мусоидат кунанд.

Бо дарназардошти парокандагии давомдори кишвар, афзалияти асосӣ ғояи барқарор кардани ваҳдати давлати Афғонистон бо нақши ҳукмронии паштунҳо буд. Мувофиқи маълумоти муҳаққиқи қазоқ С.М. Акимбеков, диққати худро ба омили қавмӣ ҷалб намуда, чунбиши «Толибон» мехост ду вазифаи бузургро ҳал кунад:

- ба тарафи худ ҷалб кардани паштунҳо;
- заиф гардонидани фаъолияти ташкилотҳои ҳарбӣ-сиёсии ҳимоякунандаи манфиатҳои ақаллиятҳои миллий ва динӣ¹.

Бо вучуди талошҳои зиёд, чунбиши «Толибон» натавонист шумораи зиёди ғайрипаштунҳоро ба сафи худ ҷалб кунад. Гузашта аз ин, миллатгароии паштунии чунбиши «Толибон», зери ғояи «исломи холис», натавонист ҳамбастагии қавмии халқҳои ғайриафғони кишварро, ки ба чунбиши «Толибон» муҳолифат мекарданд, бартараф кунад.

Бояд қайд кард, ки пас аз таъсиси қудрати онҳо дар вилоятҳои шимолу ғарбӣ, шимолӣ ва шимолу шарқии Афғонистон, чунбиши «Толибон» дар ҳама ҷо бо муносибати хасмонаи аҳолии маҳаллӣ рӯ ба рӯ гаштанд. Танҳо аз ҳисоби паштунҳо таъин шудани волии музофотҳо ва пешвоёни ҳарбӣ дар ин қаламравҳо низ ба таҳкими эҳсосоти зидди

¹ Ниг.: Акимбеков С.М. Афганский узел и проблемы безопасности Центральной Азии. Издание 2-е, испр. и доп. [Текст] / С.М. Акимбеков. - Алматы, 2003. - С. 209.

паштунӣ мусоидат кард. «Толибон» мехостанд худро ҳамчун як ҷунбиши исломӣ нишон диҳанд, ки аз монеаҳои қавмӣ болотар меистанд, аммо ин ҷунбиш натавонист эътибори аҳолии ғайрипаштун, бавижа ҷавонон ва зиёиёнро ба даст оварад.

Бо вучуди сукути ҷунбиши «Толибон» аз сахнаи сиёсии Афғонистон, гоյи барқарор кардани нақши ҳукмронии паштунҳо аҳамияти худро гум накардааст. Дар ҷараёни конфронси Бонн ва дар равандҳои гуфтушунидҳо барои ташкили ҳукумати эътилофӣ, ҳизби миллатгарои «Афғон Миллат», ки роҳбарони он дар солҳои ҳузури низомии Советӣ дар Афғонистон ба Ғарб муҳочират карда буданд, ғайришарҳ ширкат варзиданд. Роҳбарони ин ҳизб А. Ғанӣ ва А.Х. Аҳадӣ вазифаҳои калидӣ - вазири молия ва роҳбари Бонки марказии Афғонистонро дар ҳукумати Х. Карзай ишғол мекарданд.

Ҳизбҳо ва ҷунбишҳои сиёсӣ, ки манфиатҳои гурӯҳҳои қавмӣ ғайри паштунро дифоъ мекунанд, мекушанд, то дар оянда роҳи барқарорсозии нақши ҳукмронии паштунҳо дар ҳаёти сиёсии кишвар пешгирӣ карда шавад. Ҳамин тариқ, ҳангоми таҳия ва қабули Конститутсия, маҷлисиҳои Лоя Ҷирга дар моҳи декабри соли 2003 - январи соли 2004, вакилон - намояндагони гурӯҳҳои этникии ғайрипаштун ҷонибдори таъсиси шакли парламонии идоракунӣ дар кишвар буданд. Паштунҳо тарафдори таъсиси низомии президентии ҳукумат ва дар Қонуни асосии кишвар ҷой додани муқаррарот дар бораи шакли президентии идоракунӣ буданд. Дар маҷмӯъ, халқҳои ғайрипаштун аз он хатар огоҳ буданд, ки агар дар Афғонистон шакли идоракунии президентӣ таъсис дода шавад ва президенти паштун, ки тибқи Конститутсия ваколатҳои васеъ дорад, ба қудрат расад, паштунҳо боз дар ҳаёти сиёсии кишвар бартарӣ хоҳанд пайдо кард.

Дар айни замон барои паштунҳо масъалаи тақвияти мавқеи хеш дар сохторҳои ҳукумати нав аз ҳама муҳим аст. Аммо кӯшиши эҳёи ин масъала метавонад ба шиддат гирифтани вазъи сиёсии Афғонистон

оварда расонад. Замина барои ин аллакай имрӯз мавҷуд аст. Ба гуфтаи таҳлилгарони Донишгоҳи Оксфорд «... ҳаёти сиёсии Афғонистон ... минбаъд низ бо муборизаи намояндагони гурӯҳҳои мухталифи қавмӣ ва минтақавӣ муайян хоҳад шуд ...»¹.

Барқарорсозии нақши ҳукмронии паштунҳо дар оянда аз ҳифзи ягонагии Афғонистон ҳамчун давлат вобаста хоҳад буд. Дар сурати тақсим шудани кишвар, чунин бартарият ғайривоқеъ аст. Дар мавриди тақсимоии эҳтимолии кишвар, коршиносони маъруфи америкой нуктаи назари хос доранд. Барои мисол, Р. Блэквилл, қайд мекунад, ки агар вазъ дар Афғонистон тезу тунд шавад ва қудрати «Толибон» барқарор шавад, эҳтимолан кишвар тақсим мешавад. Вай қайд мекунад: «... тасмим дар бораи тақсимоии воқеии Афғонистон натиҷаи ҳаёлии ҷангҳо дар ин кишвар аст, аммо ... аз ҳама бадтаринҳо». Коршинос минбаъд менависад: «Вашингтон бояд эътироф кунад, ки «Толибон» дер ё зуд назорати паштунҳоро дар ҷануб ва шарқ ба даст меоранд ва барои пешгирии чунин натиҷа, бояд нархи ғайри қобили қабулро пардохт кунанд. Албатта, маъмурият набояд музофотҳои паштунро ба «Толибон» диҳад ё ошкоро ба пора кардани Афғонистон даъват кунад. Баръакс, вақти он расидааст, ки фақат қурбонҳои нолозимро дар ҷануб ва шарқ бас карда, бо «тавозуни воқеии қувваҳо» дар вилоятҳои мувофиқ розӣ шавем. Ҳамзамон ... нерӯҳои махсус бояд дар ояндаи наздик дар ин кишвар бимонанд, то артиш ва ҳукумати Афғонистонро дар Кобул дастгирӣ кунанд ва аз забти шимол ва ғарби кишвар ба «Толибон» ҷилавгирӣ кунанд»².

Ҳамин тариқ, дурнамои ҳукмронии паштунҳоро дар ҳаёти сиёсий-иҷтимоии Афғонистон баррасӣ намуда, метавон чунин натиҷагирӣ намуд:

- ташаккул ва рушди давлати Афғонистон дар асоси усулҳои муттаҳидшавии қабилаҳо, аз як тараф, нақши баланди қабилаҳоро дар

¹ Эксперт. - 2003. - № 13. - С. 68

² Блэквилл Р. План «Б» в Афганистане. // Foreign Affairs. - 2011. - № 1. // Россия в глобальной политике» - 2011. - № 1. Янв.-фев. // <http://www.globalaffairs.ru/number/Plan-B-v-Afganistane-15103>. Доступ 8.06.2013.

ҳаёти сиёсии кишвар муайян карда, аз тарафи дигар, мухторияти васеи қabilaҳоро аз ҳукумати марказӣ дар бар мегирад, дар ҳоле ки маъкеи устувори пешвоён ва хонони қabilaҳо дар қаламрави назоратшаванда нигоҳ дошта мешавад. Одатан, ҳукумати заифи марказӣ ба қabilaҳо ё иттиҳодияҳои қабилавӣ таъя мекард, ки ба намояндагони онҳо муҳимтарин мансабҳои ҳукумати таъин карда мешуданд. Ин низом бартарии қabilaҳои паштунро дар ҳаёти сиёсии Афғонистон то соли 1978, пас аз ба қудрат расидани коммунистони афғон, таъмин кард;

- пас аз соли 2001 дар Афғонистон раванди таъсис ва ҷалби ҳизбу ҳаракатҳои гуногуни сиёсӣ, эълон ва фаъолона ҳимоя кардани манфиатҳои тамоми қавмҳои кишвар оғоз ёфта, дар ҳоли афзоиш аст. Баргузориҳои нахустин интихоботи президентӣ дар Афғонистон, ки дар он 18 номзад, намояндагони ҳизбу ҳаракатҳои гуногун, инчунин номзадҳои мустақил ширкат доштанд, гувоҳӣ медиҳанд. Аз тарафи дигар, ҷараёни омодагии лоиҳа ва қабули Конституцияи нави кишвар дар Лоя Ҷирга ва интихоботи президентӣ нишон дод, ки бисёриҳо дар Афғонистон то ҳол орзуи барқарор кардани нақши пешинаи ҳукмронии паштунҳоро дар тамоми соҳаҳои ҳаёти давлатӣ доранд. Далели ин гуна кӯшишҳо он аст, ки матни суруди миллии кишвар танҳо бо забони паштун тасдиқ карда шуд, сарфи назар аз кӯшиши шумораи зиёди вакилон, намояндагони халқҳои дигар, матнро бо забони дарӣ тасдиқ карданд;

- кӯшишҳои барқарор кардани бартарияти паштунҳо дар ҳаёти сиёсии Афғонистон, дар замони ҳозира ва оянда, метавонанд ба муқовимати шадиди халқҳои ғайриафғонӣ дучор оянд. Ин дар навбати худ метавонад ба шиддат гирифтани муқовимати мусаллаҳона байни гурӯҳҳои қавмии кишвар оварда расонад.

3.3. Таҳаввули ҷойгоҳи узбекон, ҳазораҳо ва умумиятҳои дигари миллию этникӣ дар ҳаёти сиёсии Афғонистон

Гарчи саршумори қавмҳои Афғонистон ҳамеша як мавзуи баҳснок буда, феълан дар ин бора маълумоти расмии боэътимод дастрас нест, тибқи маълумоти ахири Раёсати марказии разведкаи ИМА дар ҳолати 29,1 млн. дониستاني аҳолии Афғонистон, теъдоди ўзбекҳо дар ин кишвар 9,2% ё тақрибан 2,7 млн. нафарро ташкил менамояд. Дар сурати ҳамчун рақами шартӣ пазируфтани ин маълумот, ақаллияти ўзбек аз назари теъдод (пас аз ҳазораҳо) чорумин қавми Афғонистони имрӯза ба ҳисоб меояд. Аз назари ҷойгиршавии ҷуғрофӣ дар қаламрави Афғонистон ўзбекҳо ба таври нисбатан зич сукунат дошта, дар чанд вилояти шимол, аз ҷумла, вилоятҳои Форёб, Ҷузҷон, Сари пул ва дар баъзе ноҳияҳои вилоятҳои Балх, Қундуз, Тахор ва Бадахшон зиндагӣ мекунанд.

Дар самти бозёбии хувияти қавмӣ муҳимтарин талош эҳёи ҳисси миллӣ ва ташаккули низоми арзишҳои умумии ўзбекӣ дар дохили ин ақаллият будааст, ки масъалаҳои рушди маориф, фарҳанг, забон, алифбо, эҳсосоти қавмӣ ва ғайраро дар бар мегирад. Дар ин давра, хусусан, дар даҳсолаи охир, дар минтақаҳои сукунати ўзбекҳои Афғонистон шабакаи васеи мактабҳои миёна ба забони ўзбекӣ ба фаъолият оғоз намудаанд, ки аз назари вусъат дар таърихи Афғонистон собиқа надоштааст.

Зарофати ин масъала дар он аст, ки гарчи мардуми баъзе минтақаҳои шимолии Афғонистон аз назари қавми ўзбек ба ҳисоб мераванд ва забони хонаводагии онҳо баъзе лаҳҷаҳои маҳаллии забони ўзбекист, аммо то имрӯз забони муоширати ҷамъиятӣ ва забони адабию таълимии онҳо маҳз забони дарӣ (тоҷикӣ) буда, аксари онҳо дар тақсимооти калони забонии Афғонистон ба гурӯҳи мардуми даризабон шомил мешуданд. Хусусан қишри таҳсилкардаи ўзбекҳои Афғонистон қариб ҳамагӣ ба гурӯҳи мутахассисон ва зиёиёни даризабон дохил будаанд. Ба таври мушаххас, то имрӯз аз ҳудуди 2,7 млн. нафар ўзбектаборони Афғонистон фақат ҳудуди 1 млн. нафари онҳо дар амал ўзбекзабон мебошанд. Аммо акнун кӯдакони мардуми ин вилоятҳо ҳамчун ўзбек ба мактабҳои ўзбекӣ ҷалб шуда, хувияти фарҳангӣ ва таълимии онҳо ҳамчун ўзбек ташаккул дода мешавад.

Қобили зикр аст, ки барои татбиқи ин лоиҳаи васеъ имрӯз дар Афғонистон илова бар мактабҳои ўзбекӣ, теъдоди мактабҳои муштаракӣ афғонӣ туркӣ низ аз 70 адад гузашта, дар бахше аз онҳо бевосита муаллимони турк ба бачаҳо таълим медиҳанд. Ҳазорон ҷавони ўзбеки Афғонистон низ барои таҳсил ба Туркия ҷалб шудаанд, ки садҳо нафари онҳо дар ихтисосҳои динӣ идеологӣ низ таҳсил мекунанд¹.

Илова бар ин, ҳоло бо мусоидати бевоситаи кишварҳои сармоягузори ин раванд, дар шимоли Афғонистон донишгоҳҳои ўзбекӣ забон, факултаҳои ўзбекӣ дар донишгоҳҳо, марказҳои фарҳангии ўзбекӣ ба фаъолият оғоз намудаанд. Бо тақозои ўзбекҳои Афғонистон акнун ҳатто дар Донишгоҳи Кобул кафедраи забони ўзбекӣ таъсис дода шудааст.

Омили дигаре, ки барои эҳёи хувияти забониву фарҳангӣ ва ташаккули фазои муштаракӣ ўзбекҳо дар шимоли Афғонистон мусоидат менамояд, фаъолияти шабакаҳои қавии телевизионӣ ба забони ўзбекӣ мебошад. Илова бар ин, дар ин минтақа шабакаҳои телевизионии Ўзбекистони ҳамсоя низ ба таври васеъ дида мешаванд. Робитаҳои васеи фарҳангии марказҳо ва шахсиятҳои илмӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва тичорӣ ўзбекҳои Афғонистон бо кишварҳои ҳамзабони худ низ барои эҳёи хувият ва ташаккули фазои муштаракӣ туркӣ таъсири ҳудро доранд.

Тавре маълум аст, яке аз монеаҳои асосии робитаҳои ўзбекҳои Афғонистон бо кишварҳои ҳамзабони худ фарқияти алифбои онҳо мебошад. Зеро, ҳоло Ўзбекистон ва Туркия аз ҳатти лотинӣ истифода намуда, ўзбекҳои Афғонистон бо ҳатти форсӣ (арабиасос) таълим мегиранд. Аз ин рӯ, онҳо рӯзномаю маҷаллаҳо, адабиёти методӣ, китобҳои дарсӣ ва адабиёти умумӣ чопи Ўзбекистон ва Туркияро озодона истифода карда наметавонанд. Бо тавачҷуҳ ба ин, ҳоло баъзе аз шахсиятҳои сиёсӣ фарҳангии ду ҷониб масъалаи ба ҳатти лотинӣ гузаштани ўзбекҳои Афғонистонро ба миён мегузоранд. Агар дар ҳақиқат

¹ Ниг.: Хашиббеков С. Узбеки Северного Афганистана. Приложения. [Текст] / С. Хашиббеков. - М., 1994. - С.44.

ӯзбекҳои Афғонистон ба хатти лотинӣ гузаронида шаванд, он дар дарозмуддат боиси аз фазои умумии Афғонистон тадричан бегона шудан ва ба фазои фарҳангии иттилоотии Ўзбекистон ва Туркия наздик гаштани онҳо мешавад.

Яке аз самтҳои зарифи масъалаи хувиятсозӣ дар минтақаҳои ӯзбекнишини шимолӣ Афғонистон дар меҳвари як хувияти умумии ӯзбекӣ чамъ овардани қавму қабилаҳои дигари туркнажоди ин минтақа мебошад. Гарчи ба таври таърихӣ ин қавмҳо бо номҳои мушаххасе чун қизилбошҳо, чораймоқҳо ва ғайра шинохта шуда, худро ҳаргиз ӯзбек намендонистанд, аммо дар лоиҳаи миллатсозии навине, ки ҳоло дар ин минтақаҳо идома дорад, ҳамаи онҳо зери як умумияти ӯзбекӣ фаро гирифта мешаванд. Аз назари сиёсӣ низ ин омил боиси хеле болотар рафтани омили расмии ӯзбекҳо хоҳад шуд, ки дар шароити Афғонистон он ба саҳмгирии онҳо дар қудрати марказӣ ва маҳаллӣ низ таъсири худро дорад.

Сатҳи дигари таҳаввули вазъияти ӯзбекҳо дар Афғонистон талошҳо барои афзоиши қудрати сиёсӣ ва амниятӣ дар ҳокимияти маҳаллӣ ва марказии ин кишвар аст. Аз ҷумла, дар интиҳоботи президентии соли 2009 дӯстони берунии ӯзбекҳои Афғонистон муваффақ шуданд, ки пешвои ӯзбекҳо генерал А.Р.Дустум ва пешвои ҳазораҳо М. Муҳаққиқро муттаҳид намуда, ҳамагӣ чанд рӯз пеш аз интиҳобот дар командаи Ҳомид Карзай ҷой диҳанд. Дар натиҷа, пас аз интиҳобот Дустум баъди зиндагии чандсола дар хориҷа ба Афғонистон баргашта, як муддат мансаби фармондеҳи ситоди нирӯҳои мусаллаҳ ва сипас мушовири олии амниятии президенти Афғонистонро ба дӯш гирифт. Роҳбари ҳазораҳо М.Муҳаққиқ, ки баъдан бо ранҷиш аз ин эътилоф хориҷ шуд, сабаби эътилофи онвақта бо Карзайро шарҳ дода, аз ҷумла қайд намуда буд, ки «дӯстони хориҷиямон тавсия дода буданд, ки қавмҳои туркнажоди Афғонистон муттаҳид шуда, дар интиҳобот Ҳ. Карзайро дастгирӣ намоем, аз ин рӯ, мо он вақт аз Ҳ. Карзай ҳимоя намудем...»

Ҳамчунин дар интиҳоботи порлумонии соли 2010 ба ӯзбекҳои Афғонистон муяссар гашт, ки аз ихтилофи шадиди байни паштунҳо ва

точикон (бӯҳрони номзадии баҳсангези Ю. Қонунӣ ва А. Сайёф) истифода бурда, яке аз мансабҳои баландтарини сиёсии ин кишвар, яъне вазифаи Раиси парламони Афғонистонро соҳиб шаванд ва то имрӯз онро нигоҳ медоранд. Ин амал бузургтарин пирӯзии ўзбекҳо дар сахнаи сиёсии Афғонистон дар солҳои охир ба ҳисоб меравад¹.

Дар сатҳи маҳаллӣ бошад, солҳои охир навъе рӯҳияи норозигии ўзбекҳо аз гӯё «таъсири точикон бар минтақаҳои шимолии Афғонистон» дар байни аҳолии ўзбеки ин минтақаҳо ба суръат рушд дода мешавад, ки он гоҳо ба бархӯрдҳои қиддӣ меанҷомад. Масалан, 29 июни соли 2013 дар шаҳри Толукон (маркази вилояти Тахор) бо баҳонаи аз вазифа гирифта шудани як масъули амниятии ўзбектабор, шӯриши ўзбекҳои маҳаллӣ бар зидди точикон рух дод. Дар натиҷаи задухӯрд чанд нафар кушта ва даҳҳо нафар захмӣ шуданд.

Умуман, мувофиқи ахбори расонаҳо, дар минтақаҳои шимоли Афғонистон, хусусан, дар вилоятҳои Қузҷон, Форёб, Сари пул, Шибирғон, Қундуз, Балх, Бадахшон ва ғ. даҳҳо мутахассисони хориҷӣ фаъолият намуда, нақши мушоварронро барои лидерҳои маҳаллии ўзбекҳо анҷом медиҳанд. Ин масъала то ҳоё ҳассос аст, ки дар конфронси байналмилалӣ Истанбул оид ба Афғонистон (20-22 ноябри соли 2013) ҳангоми нишастии вижаи «Туркия-Афғонистон» баъзе намоёндагони Афғонистон масъалаи нақши «гумоштаҳои туркӣ» дар минтақаҳои ўзбекнишини Афғонистонро ошкоро матраҳ намуда, савол гузоштанд, ки «онҳо қай қамъоварӣ мешаванд?»

Иқдоми дигаре, ки барои ҳамоҳангии зарфиятҳои ўзбекҳои Афғонистон дар раванди сиёсии ин кишвар идома дорад, ба вучуд овардани чорҷӯби сиёсии фаъолият ва ё таъсиси ташкилоти расмӣ намоёндаи онҳо мебошад. Дар ин самт ҳоло раванди эҳёи ҳаракати сиёсӣ низомии ўзбекмехвар, яъне «Ҷунбиши миллию исломии Афғонистон», ки аз аввали таъсисёбӣ то имрӯз ҳуди генерал А.Р. Дустум

¹ Ниг.: Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Раҳнамо. - Душанбе, 2014. - С.232-233.

онро роҳбарӣ мекунад, оғоз гаштааст. Бо ин мақсад ҳоло шабакаи дафтарҳои намояндагӣ ва ташкилотҳои ибтидоии ин ҷунбиш дар минтақаҳои кишвар бозсозӣ шуда, аъзо ва ҷонибдорони он аз нав номнавис мегарданд. Ин фаъолият хусусан, пас аз номзадии А. Р.Дустум ба мақоми муовини аввали Президенти Афғонистон, ки моҳи сентябри соли 2013 эълон шуд, суръати тоза гирифтааст. Дар айни замон, баъзе шахсиятҳои сиёсӣ ва низомии ўзбектабори Афғонистон талош доранд, ки бо истифода аз зарфиятҳои «Ҷунбиши миллии исломии Афғонистон» ва ўзбектаборони берун аз ин ҳаракат, хизби сиёсии муосирро таъсис диҳанд, ки он дар фазои сиёсии кишвар манфиатҳои ўзбекҳои Афғонистонро намояндагӣ ва ҳимоят намояд.

Дар интихоботи президентии соли 2014 бошад, нақши ўзбекҳои Афғонистон боз ҳам ҷиддитар гашт. Акнун бори аввал, намояндаи ўзбекҳо генерал А.Дустум ба мақоми муовини аввали Президенти Афғонистон номзад интихоб шудааст, ки ин амал боис ба авҷ расидани иттиҳод ва эҳсосоти ин ақаллияти қавмӣ гаштааст. Ба ин муносибат ҳоло дар вилоятҳои шимолӣ ва ҳатто дар пойтахти кишвар анҷуманҳои мардумии ўзбекҳо доир шуда, бо эҳсосоти баланд ба мансаби муовини аввали президенти Афғонистон муносиб будани А.Р.Дустумро бо рӯҳияи идона ҷашн мегиранд ва аз ин номзад ҳимоят мекунанд. Гарчи Дустум солҳои охир аз тарафи аксари таҳлилгарони сиёсӣ ҳамчун «ҷасади сиёсӣ» ёд мешуд, аммо дар ин тарҳи нав ӯ дубора ба чеҳраи рамзии ўзбекҳои Афғонистон табдил гашт. Акнун дар бораи ӯ ҳамчун «шахсияти ғавқуллода» ҳаҷми бузурги шеърӣ сурудҳои мардумӣ ва филму наворҳои касбӣ бо забони ўзбекӣ ва забонҳои дигар сохта шуда, дар ҷомеаи Афғонистон, дар шабақаҳои телевизионӣ ва шабакаи байналхалқии интернет паҳн мегардад. Дар доираҳои таҳлилии Афғонистон низ ҳузӯри А.Р. Дустум ҳамчун номзад ба муовинии аввали

президент яке аз шансҳои асосии номзади асосии паштунҳо А. Ғанӣ Аҳмадзай дар интиҳоботи навбатӣ доништа мешавад¹.

Дар мавриди эътилофҳои навини интиҳоботӣ бошад, метавон гуфт, ки нақши «муовини аввал» ё «шахси дуюми кишвар» дар Афғонистон низ маъмулан ҳамеша ба намояндаи тоҷикон тааллуқ доштааст ва бе иштироки тоҷикон ташкил шудани эътилофҳои интиҳоботӣ ва ё ҳукуматӣ дар ин кишвар ғайриимкон ҳисобида мешуд. Аммо дар маъракаи интиҳоботии навбатӣ ин тасаввур шикаста, чанд командаи қавии «эътилофи бе тоҷикон» ба вучуд омадааст, ки он низ барои сиёсати Афғонистон бесобиқа мебошад.

Ҳассосияти сиёсӣ ва стратегии раванди дар қудрати маҳаллӣ ва марказӣ ҷойгоҳи калидӣ ёфтани ўзбекҳои Афғонистон дар он низ ифода мешавад, ки онҳо бо назардошти мавқеи муносиби ҷуғрофии ҷойгиршавии худ дар Афғонистон, тарҳи таъсиси низоми федералӣ дар дар ин кишварро ироа ва ҷонибдорӣ мекунанд. Гарчи теъдоди ўзбекҳо дар Афғонистон ҳамагӣ камтар аз 10% аз аҳолиро ташкил мекунад, аммо минтақаҳои сукунати онҳо ба таври зич ва муносиб ҷойгир шуда, дар чанд вилояти шимол, аз ҷумла, вилоятҳои Форёб ва Ҷузҷон ва дар баъзе ноҳияҳои алоҳидаи вилоятҳои Балх, Сари пул, Қундуз ва Тахор аксарияти аҳолиро ташкил менамоянд. Ба таври дақиқтар, минтақаҳои ўзбекнишин бештари ҳудудҳои ҳаммарз бо Туркманистон ва Ўзбекистон ва минтақаҳои ҳамвори ҳаммарз бо Тоҷикистонро ташкил мекунанд ва онҳо хусусан, дар атрофи долонҳои транзитии байналмилалӣ, ки дар оянда барои Тоҷикистон низ бисёр муҳимманд (роҳи оҳан, роҳи мошингард, хатҳои интиқоли барқ ва сӯзишворӣ), аксарияти аҳолии маҳаллиро ташкил менамоянд.

Бинобар ин, дар сурати гузаштан ба низоми федеративӣ, ки асоси тақсими онро маҳз мансубияти қавмии минтақаҳо ташкил медиҳад, ўзбекҳои Афғонистон метавонанд соҳиби ақаллан 2-3 вилояти автономӣ

¹ Ниг.: Хашимбаев С. Узбеки Северного Афганистана. Приложения. [Текст] / С. Хашимбаев. - М., 1994. - С.53-58.

дар шимоли ин кишвар гарданд. Тибқи ин лоиха, дар шимоли Афғонистон минтақаҳои автономии ўзбекҳо (воҳидҳои нимаустақили узви федератсия) ба вучуд меоянд, ки он дар дарозмуддат метавонад ба давлатҳо ё давлати алоҳидаи ўзбекӣ табдил шавад. Ин аст, ки тарзи федералии давлатдорӣ аз тарафи роҳбарони ўзбекҳои Афғонистон ба таври ҷиддӣ пайгирӣ мешавад. Ҳатто ҳуди дар сатри аввали Суруди миллии Афғонистон ҷой дода шудани номи ўзбекҳо боис шудааст, ки ҳоло бо ҳар бор садо додани ин суруд онҳо низ дар бораи ҳаққи худ бар ин кишвар ва ҷойгоҳи худ дар ин сарзамин андеша намоянд ва дар ин самт рӯҳия гиранд.

Ҳазораҳо яке аз қавмҳои қадимии муқими Афғонистон буда, дар бораи баромади қавмӣ ва сарзамини онҳо ривоятҳои бисёр мавҷуданд. Аммо ғоҷеаи таърихии ин қавм дар он будааст, ки дар садсолаҳои охир бо мардумони атрофи худ аз ҷиҳатҳои гуногун тафовути бунёдӣ дошта, аз имконияти камтари ҳамзистӣ бо онҳо бархурдор будааст. Муаммони ҳазораҳо пеш аз ҳама, дар он будааст, ки онҳо аз назари баромади қавмӣ мутааллиқ ба қавмҳои туркию муғулӣ буда, аз назари забонӣ даризабон (форсигӯй) ва аз назари мазҳабӣ пайравони мазҳаби шиа ва гоҳо шиаи исмоилия мебошанд.

Яъне, агар онҳо аз назари забон бо тоҷикони Афғонистон умумият ёбанд, аз назари нажоду мазҳаб бо онҳо тафовут доштаанд ва ё, агар аз назари нажод бо ўзбекҳои маҳаллӣ умумият ёбанд, аз назари забону мазҳаб аз онҳо тафовути ҷиддӣ доштаанд; бо қавми паштун бошад, аз ҳама назарҳо, ҷӣ забонӣ, ҷӣ нажодӣ ва ҷӣ мазҳабӣ фарқ доранд. Ҳамин тавр, дар ҷомеаи анъанавие, ки унсурҳои чун забон, мазҳаб ва қавмияту нажод нақши таъйинкунанда мебозанд, ҳамзистии ҳазораҳо бо қавмҳои дигар чандон осон набудааст.

Дар зехниятҳои қудратию иҷтимоии анъанавии Афғонистон мардуми ҳазора ҳамчун як қавми нисбатан рушнаёфта ва аз назари иҷтимоӣ камфаъол таъриф шуда, ба он дар радбадандиҳои нонавиштаи қавмӣ «нақши чорум» қоил мешуданд. Яъне тасаввур ба ин буд, ки гӯйё

мардуми ҳазора асосан ба корҳои сиёҳ ва бахшҳои хидматрасонӣ машғул буда, ба истиснои шахсиятҳои алоҳида, на дар раддаҳои болои сиёсӣ кудратӣ, на дар раддаҳои болои фарҳангию маърифатӣ, на дар раддаҳои болои низомӣ ба таври васеъ хузур надошта, асосан ба хидматрасонӣ барои қишрҳо ва халқҳои дигари Афғонистон машғул мебошанд. Албатта, воқеияти ҳазораҳо фақат ҳамин набуд, вале назария ва амалияи кудратӣ дар Афғонистони анъанавӣ асосан рӯи ин зеҳният қарор дошта, ҳамин модели муносибатҳои қавмӣ дар ҷомеа татбиқ мегашт. Қобили тавачҷуҳ аст, ки бахши бузурге аз мардуми оддии ҳазора низ ин «нақш» ва ин «сақфи иҷтимоӣ»-и худро нохудоғоҳ пазируфта, бо он қаноат менамуданд. Дар ҳақиқат, дар гузашта дастрасии ниҳоят маҳдуди ин қавм ба таҳсилот ва имкониятҳои дигари рушд боис мегашт, ки ин зеҳният миёни оммаҳо пояҳои устувор дошта бошад¹.

Дар миёни мардуми ҳазора ҳамеша афроди алоҳидаи босавод вучуд доштанд ва дар таърихи Афғонистон аз онҳо шахсиятҳои адабӣ, фарҳангӣ ва сиёсии сатҳи кишварӣ низ бисёр зухур намудаанд. Чун намуна метавон аз Султоналии Киштманд ёдовар шуд, ки дар солҳои 80-ум ба мақоми нахуствазири Афғонистон расида буд.

Таҳаввули дуҷум соҳиби созмони худии сиёсӣ низомӣ шудани мардуми ҳазора аст. Дар солҳои муқовимат дар муқобили Шӯравӣ дар Афғонистон ҳизбу ҳаракатҳои гуногуни ҷиҳодӣ ба вучуд омаданд, ки бахше аз онҳо аз ҳисоби аҳолии ҳазора низ ташаккул ёфта буданд. Бо гузашти замон аксари гурӯҳҳои ҳазораҳо дар атрофи созмони ягона ҷамъ шуда, Ҳизби ваҳдати исломии Афғонистонро ташкил доданд. Аз назари қавмӣ он асосан мардуми ҳазора ва аз назари мазҳабӣ асосан мардуми шиъаро ҷамъ оварда буд. Муносибатҳои бевоситаи ин ҳизб бо Эрон низ боис гашт, ки он аз назари сиёсӣ, низомӣ ва ақидатӣ бисёр тақвият ёбад. Ҳизби ваҳдат ба тадриҷ ба яке аз муҳимтарин ташкилотҳои сиёсӣ-

1 دولت داری. ب. ا. هزاره ها: از قتل ما تا احیای هویت. کابل، 1375 (1996). —ص 149. موسوی. م. هزاره های افغانستان: تحقیقات تاریخی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی. . Темирханов Л. Хазарейцы. Очерки новой истории. [Текст] / Л. Темирханов. - Душанбе, 1978. –С. 121.

низомии Афғонистон табдил шуда, ба қатори нӯҳ ҳизби асосии ҷиҳдӣ ин кишвар ворид гашт.

Дар солҳои пас аз пирӯзии муҷоҳидон ва хусусан, дар марҳилаи моҳияти қавмӣ гирифтани равандҳои сиёсии Афғонистон Ҳизби ваҳдат барои мардуми ҳазора аҳаммияти боз ҳам болотар касб намуд. Он ҳамчун ниҳоди муттаҳидкунандаи зарфиятҳои сиёсӣ, низомӣ, иқтисодӣ ва инсонии ҳазораҳо нақши органи олии намояндагии ин қавм дар тамоми таҳаввулоти сиёсӣ-низомии Афғонистонро ба худ гирифт. Бо вучуди баъзе ихтилофҳои давраӣ дар сафҳои ин ҳизб, дар ҳар сурат маҳз чехарҳои он ҳамчун Муҳаммади Муҳаққиқ, Акбарӣ, Халилӣ ва ғайра ҳамчун пешвоёни ҳазора дар Афғонистони муосир шинохта шуда, имрӯз низ ҳамчун намояндагони ин қавм тарафи муомилаҳои олии сиёсӣ мебошанд. Шахсияти дигари ин ҳизб Абдуалии Мазорӣ, ки миёнаи солҳои 90-ум аз тарафи гурӯҳи «Толибон» ба таври ғоҷавӣ кушта шуда буд, имрӯз ба рамзи ваҳдату муқовимати қавмию мазҳабии ҳазораҳо табдил шудааст. Ҳамин тавр, акнун мардуми ҳазора дар равандҳои сиёсии ҷамъиятии Афғонистон на ҳамчун як тӯдаи пароканда, балки зери роҳбарии муташаккили сиёсӣ ва созмонёфта ширкат менамояд. Тобеияти қавмию сиёсии мазҳабии онҳо ба роҳбарияти худ то ҳаде баланд аст, ки тибқи омили расмӣ дар интихоботи президентии соли 2005-ум теъдоди овозҳои ба даст овардаи шахсияти машҳури ҳазора Устод Муҳаммади Муҳаққиқ ба теъдоди овоздиҳандагони ҳазора тақрибан баробар буд. Маҳз ҳамин ҳолат яке аз нуқтаҳои қавии ин қавм дар Афғонистони имрӯза ба ҳисоб меравад¹.

Таҳаввули сеюм дар ҳаёти ҳазораҳо ваҳдати мазҳабӣ ва бозсозии бофти мазҳабии онҳост. Албатта, ҳазораҳо ҳамчун ақаллияти мазҳабӣ дар ихтотии мазҳаби дигар ҳамеша муҳити қавии сарбастаи мазҳабӣ доштаанд ва урфу меъёрҳои мазҳабӣ дар онҳо бисёр қавӣ будааст. Аммо дар даҳсолаҳои охир чанд омили иловагӣ ба тақвияти хувияти мазҳабии онҳо

¹ Ниг.: Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурномаи таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Раҳнамо. - Душанбе, 2014. - С.225-226.

мусоидати чиддӣ намудааст. Аввалан, дар раванди муқовимати зиддишӯравӣ, ки асосан мазмуни идеологию динӣ гирифта буд, бисёр арзишҳои динӣ дар Афғонистон ба шакли таъкидшуда эҳё шуданд, ки муҳимтарини онҳо мафҳумҳои ҷиход, муқовимат, шаҳодат ва ғайра мебошад. Дар муҳити ҳазораҳо ин арзишҳо маҳз дар чорҷӯби арзишҳо ва анъанаҳои мазҳаби шиа дар ин самт эҳёи дубора ёфтанд.

Сониян, бо руҳ додани инқилоби исломӣ дар Эрон (1979) ва аз назари сиёсӣ бисёр фаъол шудани ҷаҳони шиа, мардуми ҳазораи Афғонистон низ ҳамчун бахше аз ҷаҳони шиа зери таъсир қарор гирифта, арзишҳои мазҳабӣ-сиёсии онҳо ба таври фаъолтар ба ҳаракат даромад. Худи дар ҳамсоягии Афғонистон ба миён омадани низоми сиёсии қавӣ дар доираи мазҳаби шиа тамоми муҳити фикрию сиёсии мардуми ҳазора, хусусан, муҳити уламои динии онро дигаргун сохта, бо арзишҳо ва мафҳумҳои бисёр коркардшуда мусаллаҳ намуд. Хусусан, умумияти алифбо ва забон имкон дод, ки муҳити мазҳабӣ-сиёсии ҳазораҳо ба муҳити мазҳабӣ-сиёсии Эрон пайвасти бевосита пайдо намуда, аз тамоми дастовардҳои фикрии он ба таври васеъ истифода номояд. Масалан, қариб аксари адабиёти фикриву мазҳабии нашри Эрон дар дастраси мардуми ҳазора қарор гирифт, ки он на танҳо боиси эҳёи мазҳабӣ, балки боиси як инқилоби фикрии амиқ дар муҳитҳои таҳсилкардаи ҳазораҳо гашт

Омили сеюм ва шояд бисёр муҳим дар ин раванд ташаккули қишри қавии уламои исломии шиа дар муҳити ҳазораҳо бошад. Дар тӯли ин даҳсолаҳо ҳазорон нафар ҷавонони ҳазора на танҳо дар донишгоҳҳо, балки дар мадрасаҳои динӣ ва ҳавзаҳои мазҳабии кишварҳои дигар, хусусан, Эрон, Покистон, Ироқ ва ҳатто мадрасаҳои динии Аврупо таҳсилоти баландсатҳи динӣ дида, дар ниҳоят қишри қавии уламои мазҳабиро ба миён оварданд. Таҳсили динии намояндагони ҳазораҳо хусусан, дар ҳавзаҳои илмии Эрон миқёси бисёр васеъ доштааст. Яке аз хусусиятҳои асосии уламои мазҳабии ҳазора дар он аст, ки онҳо дар ин солҳо таҳсилоти босифат дида, бо равишҳои навтарини таблиғу даъват мусаллаҳ ва ба баҳсҳои навтарини сатҳи минтақавӣ ва ҷаҳонӣ ворид

мебошанд. Шояд дар таърихи Афғонистон ҳолати беназир аст, ки имрӯз уламои шиаи ҳазора бо вучуди дар ақаллияти мутлақ қарор доштан, дар аксари баҳсҳои динию мазҳабӣ дар сатҳи умумимиллӣ ва дар сахнаи расонаҳо аз худ рақобатпазирии ҷиддӣ нишон медиҳанд¹.

Яке аз натиҷаҳои муҳими ин таҳаввул ташаккули идоракунии мазҳабии пайравон ва ташаккули нигоҳи мазҳабӣ дар омма мебошад, ки пайомадҳои муҳими сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ дорад. Аз ҷумла, дар масъалаҳои сиёсӣ имрӯз мавқеи уламои шиаи ҳазора дар бораи маҳз ба номзадҳои ҳазора ва ё номзоди мавриди таъйиди роҳбарони ҳазора овоз додани ҳазораҳо дар натиҷаҳои интихоботҳои парлумонӣ ва президентӣ таъсири бевоситаи худро доштааст. Дар масъалаҳои иқтисодӣ бошад, дар сатҳи нав Ҷаъол шудани институти хумс (пардохти 20% аз даромади пайравон ба роҳбарони мазҳабӣ) вазъияти иқтисодӣ ва молиявии уламои динии ҳазора ва муассисаҳои таълимии динии онҳоро бисёр боло бурдааст. Баъзе уламои ҳазора ҳатто дар мавриди аз тарафи ҳазораҳо ба мардуми ғайри ҳазора нафурӯхтани заминро хонаву боғҳо ва баръакс, аз мардуми ғайриҳазора харидани моликияти ғайриманқул хулосаҳои динӣ содир намудаанд, ки аз тарафи пайравон асосан риоят мешавад.

Таҳаввули чорум, ки ҷамъбасти ҳамаи он тағйирот аст, дар ниҳоят амалан шикаста шудани «сақфи иҷтимоӣ»-и мардуми ҳазора дар ҷомеаи Афғонистон мебошад. Яъне, имрӯз мардуми ҳазора дигар мақоми як мардуми рушднаёфта ва бемавқеъро надошта, ба яке аз баҳсҳои Ҷаъоли ҷомеаи Афғонистон табдил шудааст. Акнун ҳазораҳо дар ҳамаи арсаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, сиёсӣ, низомӣ ва фарҳангии Афғонистон нақш ва ҳузури Ҷаъол ва гоҳо пештоз дошта, бо устуворӣ ва маҳорати Ҷаъулодда ҳукуку ҷойгоҳи худро ҳимоя менамоянд. Аз ҷумла, онҳо дар тақсими қудрати сиёсӣ дар Афғонистон иштироқи мустақим ёфта, мақомҳои чун муовини раиси ҷумҳур, вазърон, вакилони порлумон, аъзои сенат, раисони вилоятҳоро шаҳрҳо, роҳбарони ҳизбҳои сиёсӣ, роҳбарони муассисаҳои

¹ Ниг.: Темирханов Л. Хазарейцы. Очерки новой истории. [Текст] / Л.Темирханов. - Душанбе, 1978. – С. 121.

идорию таҳсилӣ ва ғайраро ба дӯш доранд. Ҳатто дар интиҳоботи соли 2014, ки номнависи номзадҳо ба он ҳоло оғоз ёфтааст, аксари номзадҳои асосӣ яке аз муовинони худро ҳатман аз номояндагони мардуми ҳазора интиҳоб кардаанд. Дар фазои иттилоотии кишвар низ онҳо яке аз иштирокдорони ғайрирасонавӣ буда, чандин шабакаҳои радиоиву телевизионӣ, рӯзномаю маҷаллаҳо, барномаҳои таҳлилии иттилоотӣ ва ғайраро гардонандагӣ мекунанд.

Хулоса, баррасии фазои муносибатҳои қавмии Афғонистон нишон медиҳад, ки:

- қобили зикр аст, ки дар даҳсолаҳои гузашта ўзбекҳои Афғонистон дар раванди сиёсии умумимиллӣ маъмулан дар канори тоҷикони ин кишвар қарор дошта, дар таркибҳои этнилофӣ чун «этнолофӣ миллӣ», «этнолофӣ шимол», «ҷабҳаи муттаҳида» ва ғайра дар баробари паштунҳо мавқеи ягона доштаанд. Хусусан, дар даврони муҳолифат бо «Толибон» ўзбекҳо наздиктарин муттаҳиди тоҷикони Афғонистон буда, дар як ҷабҳаи муттаҳида ғайрирасонавӣ менамуданд. Аммо дар марҳилаи нави таҳаввулоти Афғонистон роҳбарони ўзбекҳои ин кишвар талош намудаанд, ки аз этнолоф бо муттаҳидони табиӣ ва таърихии худ, яъне тоҷикони Афғонистон канор рафта, дар муомилаҳои сиёсӣ ҳамчун нирӯи мустақил ва ё дар этнолоф бо паштунҳо ширкат намоянд. Чунин вазъияти этнолофҳои қавмӣ, ки дар ташаккули он нақши мушоварони беруниро низ кам наметонанд, барои таърихи муосири Афғонистон падидаи нисбатан нав буда, муносибатҳои қавмӣ дар ин кишварро ба марҳилаи дигари худ ворид намудааст;

- баррасии вазъияти умумии ақаллияти ўзбекҳо дар Афғонистон нишон медиҳад, ки дар тӯли «инқилоби қавмӣ» ҳамаҷонибаи ин ақаллият дар фазои фарҳангиву иттилоотӣ ва дар низоми қудративу сиёсии Афғонистон ба таври қиддӣ таҳаввул ёфта, нақши онҳо дар равандҳои сиёсии ин кишвар дар муқоиса бо гузашта хеле қиддитар гаштааст;

- имрӯз мардуми ҳазора он сифати анъанавии иҷтимоиро, ки низомҳои пешин барои онҳо дар зехни ҳамаҷонибаи ҷой намуда буданд, қомилан

шикаста, ба як қавми дар доираи зарфиятҳои худ соҳиби қудрат, соҳиби суҳан, соҳиби мавқеъ, соҳиби ҳуқуқ ва соҳиби эътибори эҳтиром табдил мегарданд. Албатта, инро низ бояд зикр намуд, ки ояндаи роҳи рушди ин мардум дар шароити дохилӣ ва минтақавӣ чандон ҳамвор ва сода нахоҳад буд, вале дар муқоиса бо ҳолате, ки онҳо дар даҳсолаҳои пешин доштанд, метавон гуфт, ки ин ҳолати нав дар воқеъ як инқилоб ва як зуҳури баланди ҳазораҳо мебошад;

- имрӯз дар фазои ҷамъиятии Афғонистон метавон қишри таҳсилкардае аз мардуми ҳазораро мушоҳида намуд, ки дар самтҳои гуногун ва дар сатҳҳои баланд сахнадорӣ менамоянд. Дар ин марҳилаи кӯтоҳ садҳо нафар намояндагони ин қавм ҳамчун муҳандис, духтур, файласуф, сиёсатшинос, устои донишгоҳ, тафсиргари сиёсӣ, журналист, адиб, рӯҳонӣ ва ғайра мавриди шинохт ва эътирофи мардуми Афғонистон гаштаанд. Хулоса, дастбӣ ба таҳсили баланди муосир ва ташаккули як қишри таҳсилдидаи бонуфуз яке аз дастовардҳои асосии мардуми ҳазора дар даҳсолаҳои охир будааст;

- мардуми ҳазора инсичоми мазҳабӣ ёфта, бофти мазҳабии онҳо комилан бозсозӣ гардид. Бешубҳа ин омил барои устувор гаштани мавқеияти сиёсӣ, низомӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоии ҳазораҳо дар ҷомеаи Афғонистон нақши ҷиддӣ мебозад.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Масъалаҳои миллию этникӣ ва таъсири онҳо ба равандҳои сиёсии Афғонистон яке аз баҳсҳои мубрами илмӣ буда, таҳлили онҳо аз ҷумлаи душвортаринҳо ба ҳисоб меравад. Муаллиф тамоми мураккабии ин масъаларо дарк мекунад. Чунки масъалаи мазкур ҳақ дорад, ки дар низоми баҳсҳои илмӣ ҷой дошта бошад. Аз ҷиҳати дигар, боназардошти умумияти қавмӣ халқҳои минтақа барои давлатҳои ҳамсоя метавонад таъсири муайяне расонад. Ҳамин тавр, ба чунин хулоса расидем:

- дар Афғонистон, ки бо Ҷумҳурии Тоҷикистон марзи тӯлонӣ, муштаракоти фарҳангӣ, забонӣ, динӣ ва расму суннатҳои ягона дорад, беш аз чор даҳа аст, ки ҷанг идома дорад. Чунин вазъият ва авҷ гирифтани баҳсҳо дар мавриди зиддиятҳо ва ҳалли онҳо дар Афғонистон наметавонад боиси нигаронии сатҳи гуногун нашаванд; [3-М]

- сабаби шиддат гирифтани ихтилофоти этникӣ, пеш аз ҳама, дар он аст, ки қавмҳои сокини ин кишвар фикр мекунад, ки ҳаққу ҳуқуқи онҳо дар қудрати сиёсӣ таъмин нашудааст. Ҳатто намояндагони қавми паштун ҳам, ки қудрати сиёсиро дар даст доранд, аз мавқеи худ дар қудрат розӣ нестанд. Олимон, ки нақшаи қавмӣ Афғонистонро таҳия намудаанд, ба мавҷудияти 55-57 гурӯҳи этникӣ таъкид мекунад, ки бо 33 забон гуфтугӯ менамоянд. Ба ин далел аст, ки Афғонистонро баъзе мутахассисон музеи қавмҳо, забонҳо, мазҳабҳо, расму суннатҳои гуногун меноманд; [5-М]

- сабабҳои сар задани баҳси федерализм дар Афғонистон тӯлонӣ шудани ҷанг, ихтилофҳои сиёсӣ, идеологӣ, мазҳабӣ, қавмӣ, забонию самтӣ аз як тараф ва мудохилаи кишварҳои минтақавӣ ва қудратҳои ҷаҳонӣ аз тарафи дигар мебошанд. Таҷрибаи чанд соли ҷанг нишон медиҳад, ки дар баробари дигар омилҳо ихтилофоти қавмӣ дар солҳои ахир хеле тезутунд шудааст; [4-М]

- аз миёни ин ҳама қавмҳо тоҷикон ва паштунҳо сернуфузтарин қавмҳо дар ин кишвар мебошанд. Дар Афғонистон ҳеҷ гоҳ барӯйхаттирии пурраи аҳолии гузаронида нашудааст ва таносуби дақиқи байни қавмҳо маълум нест. Бо вучуди ин, дар маълумотномаҳои ба нашррасида паштунҳо аксарияти аҳолии пиндошта мешаванд ва ин назарияи «аксарияти қавмӣ», «қавми давлатсоз» то имрӯз дар байни элитаи паштун устувор аст ва бар пояи ҳамин назария паштунҳо роҳбарии давлатро дар Афғонистон ҳаққи инкорпазири паштунҳо медонанд. Аммо воқеият ин аст, ки имрӯз ҳеҷ қавме аксарияти аҳолии мамлакат, яъне беш аз нисфи онро ташкил намекунад ва Афғонистонро коршиносон кишвари ақаллиятҳои қавмӣ меноманд; [5-М]

- ҷомеаи паштунҳо, асосан бо расму суннатҳои қабилавии худ зиндагонӣ менамояд. Маҷмӯаи қонун ва анъанаҳои қабилавӣ дарбаргирандаи идеология, ҳуқуқи анъанавӣ ва қонун барои паштунҳост ва онҳо ҳатто аҳкоми исломро то ҳадде қабул мекунанд, ки ба қонунҳои қабилавӣ муқобил набошанд; [1-М]

- баҳси низоми федералӣ бар асоси принципҳои демократӣ дар Афғонистон баҳси тоза аст. Аз ҷониби дигар, бо таваҷҷуҳ ба печидагиҳое, ки роҳҳои амалӣ намудани он дар ҷомеа дорад, роҳандозии баҳсҳо ва гуфтугӯҳои амиқ, пажӯҳишҳои ҷомеашиносони антропологӣ ва ташкили семинарҳои конференсияҳо ва ҷамоишҳои академиро дар ин самт талабгор мебошад. Бахши омӯзиш ва фарҳанги «Ҳизби конгресси миллӣ»-и Афғонистон ба манзури тавсифи усулҳои назариявӣ ва ҷустуҷӯи механизмҳои амалии муносиби низоми федералӣ, дарки дурусти асосҳои федерализм кори васееро роҳандозӣ намудааст; [4-М]

- «Ҳизби конгресси миллӣ»-и Афғонистон нигарониҳои қишрҳои мухталифи мардумро, ки таҳти таъсири таблиғоти харобсозии гурӯҳҳои ғофил аз оғаҳӣ дар бораи дурнамои низоми федералӣ бар асоси усули демократӣ дарк мекунад ва барои пешниҳоди посухҳои қонёкунанда ба

ин нигарониҳо, воқеияти сатҳи огоҳии мардум, корзори густурдаи назариявиरो дар ин замина барномарезӣ кардааст; [3-М]

- федерализм як намуд низоми сиёсӣ аст, ки бар асоси таъмини баробархуқуқии ақаллиятҳо ва аксариятҳои миллӣ, иҷтимоӣ, динӣ ва ғайра поягузори мешавад. Моҳияти ин навъи низом бар сохторе мутамарказ мегардад, ки татбиқи васеи усули демократияро имкон медиҳад ва амали мутмаини қонуниятҳои миллӣ, интихоби фарҳангии гурӯҳҳои иҷтимоиро дар фаъолияти сиёсӣ устувор месозад; [4-М]

- таҷрибаи истиқрори низоми федералӣ ҳукуматҳои миллиро ба таври фазояндаҳои ниҳодманд, таъминоти некуаҳволӣ, ҳамкорӣ, волоияти қонун, озодиро пойдор сохта, пешрафти иқтисодӣ ва зиндагии сулҳомези миллиро таъмин намудааст; [4-М]

- дар таърихи Афғонистон маркази сиёсии пурқуввате дар шакли давлати мутамарказ набуд, ки қавму қабилаҳо ва гурӯҳҳои этникиро дар атрофи худ муттаҳид созад. Давлати марказӣ дар Афғонистон талош накард то таъсири худро дар саросари кишвар густариш диҳад. Ба ғайр аз пойтахт ва марказҳои вилоятҳо ҳузури давлат дар соири қаламрави кишвар ё ночиз буд ва ё бахусус дар деҳаҳои дурдасти қабиланишин ҳеҷ гуна назорати мустақими давлати марказӣ вуҷуд нашофт; [3-М]

- баррасии масъалаи низоми ояндаи давлатдорӣ идома дорад. Сарҳадҳои Афғонистон мисли сарҳадҳои кишварҳои ҳамсоя дар натиҷаи рақобати қудратҳои ҷаҳонӣ на аз рӯи усули этникӣ, балки аз рӯи усулҳои ҷарбӣ-сиёсӣ ташаккул ёфтаанд. Аз сабаби ҷойгиршавии кишвар дар байни қаторкӯҳҳои баланд, роҳҳои рафтумомади бад, фарқиятҳои қавмӣ байни минтақаҳои Афғонистон устувор боқӣ монданд; [2-М]

- яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи ҳаёти сиёсии Афғонистон аз он иборат буд, ки ҳизбу ҳаракатҳои миллатгаро ба саҳнаи мубориза ворид гардиданд. Яке аз чунин ҳизбҳои сиёсии миллатгаро ҳизби «Афғонмиллат» буд. Асосгузор ва роҳбари ҳизби «Афғонмиллат»

шаҳрдори Кобул Ғулом Муҳаммад Фарҳод буд. Мазмуни асосии интишороти рӯзномаи «Афғонмиллат» эҷоди «рӯҳи миллати ягона», ки «дармони ҳамаи дардҳои иҷтимоӣ» хоҳад гашт, ба шумор мерафт. «Муттаҳид намудани тамоми қавму қабилаҳо ва халқҳои Афғонистон ҳамчун миллати ягона, расму ойин, урфу одат ва анъанаи воҳид, ҳаёти иҷтимоӣ – ҳуқуқӣ, моддӣ – маънавии онҳоро ҳамчун фарҳанги ягона» талаб намуда, мехостанд «ба ҳадафи ягона, ки ниёзи умумӣ, рӯҳи воҳид ва ғояҳои умумимиллӣ мебошанд» бирасанд; [2-М]

- ҳамчун ҳаракати паштунҳо ва паштунгаро шинохта шудани ҷунбиши «Толибон» боиси ҳам дар дохили Афғонистон ва ҳам хориҷ аз он коҳиш ёфтани эътибори миллати паштун гаштааст. Хусусан, падидаҳои чун хушунату бераҳмии намояндагони ин ҷунбиш, муносибати иртиқоии онҳо бо масъалаҳои фарҳангу маориф ва аз ҷумла, бо масъалаи ҳуқуқи занон ва таҳсили духтарон, тафсири ифротии онҳо аз шариати исломӣ, муносибати онҳо бо намояндагони қавму миллиятҳои дигари Афғонистон, аз ҷумла, дар тӯли ҳамлаи онҳо ба бахшҳои шимоли кишвар ва истифода аз сиёсати «замини сӯхта» дар ин минтақаҳо ва ғайра боис гаштанд, ки миллиятҳои дигари Афғонистон аксари ин амалу муносибатҳоро ба қавми паштун нисбат диҳанд. Илова бар ин, қисса ва ривоятҳои зиёди иттилоотӣ дар бораи ваҳшати ҷунбиши «Толибон», бахши васеи мардумро бо тарсу ваҳшат рӯ ба рӯ сохта, дар муносибати онҳо бо мардуми ғайрипаштун-забони кишвар таъсири манфӣ гузоштааст; [1-М]

- вазъ дар Афғонистони имрӯза ба кулӣ тағйир ёфт: барқарорсозии ҳукмронии паштунҳоро дар ҳаёти сиёсии кишвар на танҳо халқҳои ғайрипаштун қабул надоранд, балки вазъияти байналмилалӣ ба он мусоидат намекунад. Имрӯз яқин аст, ки ягон неруи сиёсӣ ба таҳкими мавқеи як миллат бар зарари манфиатҳои гурӯҳҳои дигари этникии

кишвар, ки бе иштироки онҳо таъмини сулҳ дар Афғонистон ғайриимкон аст, манфиатдор нест; [5-М]

- дар ду даҳсолаи охир умумиятҳои гуногуни миллию этникӣ талош намудаанд, ки барои худ ҳам дар фазои фарҳангиву иттилоотии Афғонистон ва ҳам дар низоми сиёсӣю қудратии он ҷойгоҳи ҷиддӣ касб намояд. Талоши, махсусан, ўзбекҳо ҳамзамон дар ду сатҳи мураккаб идома дорад, ки раванди бозёфти ҳуввияти миллии ўзбекӣ ва раванди таҳкими мақоми ўзбекҳо дар низоми сиёсӣю қудратии Афғонистон мебошад. Баррасии мухтасари ҳар ду сатҳ моҳияти таҳаввулоти асосӣ дар вазъияти ўзбекҳои Афғонистон дар ду даҳсолаи охир ва хусусан, сарнавишти онҳо дар тӯли «инқилоби қавмҳо»-ро рӯшан нишон медиҳад.

Дар даҳсолаи охир дар зиндагии мардуми ҳазораи Афғонистон чанд таҳаввули бузурге ба вучуд омад, ки боиси тағйироти ҷиддӣ дар сарнавишт ва ҷойгоҳи сиёсӣю иҷтимоии ин қавм дар Афғонистон гашт. Таҳаввули муҳим ташаккули қишри васеи таҳсилдида миёни мардуми ҳазора мебошад. Онҳо дорои самту мактабҳои гуногуни фикрию сиёсӣ ҳастанд. [5-М]

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

Зарур аст, ки барномаи дурнамои фаъолияти давлат ва ҷомеа дар самти таҳкими шакли сиёсии кишвар таҳия шавад. Ҳангоми таҳияи чунин барнома ба ҳолатҳои зерин диққат додан зарур аст:

- дар байни муҳаққиқон ва коршиносон то ҳанӯз нуқтаи назари эътирофшудаи умумӣ доир ба дараҷаи камолоти иҷтимоии ҷомеаи Афғонистон дар маҷмӯъ ва ташаккули муносибатҳои муосири миллии вучуд надорад;

- дар ҷомеа кӯшиши ташаккули «давлат – миллат» бо нақши бартарии умумияти этникии паштун дар амалияи воқеӣ қобили қабул набуд;

- набудани анъанаҳои таърихӣ дар рӯҳияи давлатсозӣ, сатҳи будани шуури таърихӣ ҷамъиятӣ, сатҳи пасти фарҳанги умумии аҳоли;

- афзалияти манфиатҳои қабилавӣ аз манфиатҳои давлатӣ ба пешрафти кишвар ва ташкили сохтори самарабахши ҳокимият мусоидат накарданд;

- раванди ба эътидол овардани вазъ дар Афғонистон тавассути ноил гардидан ба мувофиқа миёни гурӯҳҳои гуногуни этникӣ - сиёсии кишвар ва инчунин мавҷудияти мувозинаи онҳо дар сохторҳои қудратӣ осон мегардад;

- раванди пайдоиш ва таҳаввули давлатдории Афғонистон бо бартарияти сохтори қавмӣ дар низоми этникии ҷомеа, моҷароҳои этникӣ - сиёсӣ ва муборизаҳои этникӣ - минтақавӣ ҳамчун воситаи ба даст овардани қудрат вобаста аст;

- бо мақсади ба раванди навсозии Афғонистон ҷалб намудани ҳазораҳо масъалаи ба таҳсили миёна ва олии таҳассусӣ фаро гирифтани онҳо ҳал шавад. Дар даврони ҳукумати Ҳизби демократии халқи Афғонистон ҷавонони ҳазора дар донишгоҳҳои Афғонистон ва Иттифоқи Советӣ таҳсил намуданд ва дар рушди кишвар саҳм гирифтанд;

- ба таҳсил фаро гирифта шудани ҷавонони дигар ақаллиятҳои миллӣ, ки ҳамчун муҳочирон дар хориҷи кишвар паноҳанда шудаанд. Хусусан, теъдоди таҳсилкардагон аз ҳисоби намояндагони ақаллиятҳои миллӣ дар донишгоҳҳои олии ИМА, Иттифоқи Европа ва ғайра зиёд буданд.

РҶИХАТИ АДАБИЁТ САНАДҲОИ МЕЪЕРИИ ҲУҚУҚӢ

1. Конституция Федеративной демократической республики Эфиопия
http://www.civicvebs.com/cwvlib/constitutions/Ethiopia/constitution_1994.htm.
2. Конституция Исламской Республики Пакистан: <http://www.pakistani.org/Pakistan/constitution>.
3. Конституция Аргентины 1994 г.: <http://www.georgetown.edu/pdba/Constitutions/Argentina/argen94.html>.
4. Конституция Австралии: <http://www.apf.gov.au/senate/general/constitution>
5. Конституционные акты (конституции) Канады на сайте Министерства юстиции: <http://laws.justice.gc.ca/en/cost> (на французском языке: <http://lois.justice.gc.fr/const/index.html>).
6. Конституции зарубежных стран. - М.: Юрлитинформ, 2003.
7. Конституция Российской Федерации: Комментарий Конституционного суда РФ, официальный текст, принятие и вступление в силу поправок к Конституции РФ. 2-е изд. доп. и перераб. - М.: Юрайт, 1999.
8. Конституция Индии. // <http://indiacode.nic.in/coiweb/welcome.html>.
9. Конституция Федеративной Республики Нигерия. // <http://www.nigerianlaw.org/ConstitutionsOfTheFederalRepublicOfNigeria.htm>
10. Қонуни асосии Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон: //Матни расмӣ. - Кобул: 1388 (2010). – 121 с.

Захираҳои электронӣ

11. Аз хоки Афғонистон алайҳи кишвари дигаре истифода нахоҳад шуд [Манбаи электронӣ] // <http://www.afghanmaug.net/-mainmenu-36/1401v15-1401> (дастрасӣ: 15.03.2019)

12. Аҳмад Ч. Наздикии Эрон бо истифодаи беравия обҳои муштаракро хушконидааст [Манбаи электронӣ] / <http://www/irdiplomacy.ir/fa/news/1949138/> (дастрасӣ: 07.03.2019.)
13. Вазири умури муҳоҷирони Афғонистон: ҳудуди 2 миллиону 340 ҳазор муҳоҷир дар Эрон дорем. <https://fa.euronews.com/2019/02/20/afghanistan-refugess-repatriation-ministre-more-2millions-40thousands-afghans-in-iran> (дастрасӣ: 21.02.2019)
14. Ғанӣ А. Дар бораи шаш мавзӯ бо Эрон гуфтугӯ мекунем [Манбаи электронӣ] <https://af/sputniknews.com/afghan/20160707754204/> (дастрасӣ: 03.02.2019)
15. Ғанӣ М.А. Матни комили суҳанронии раиси Ҷумҳурии Исломии Афғонистон дар маросими ифтитоҳи соли панҷуми давраи шонздаҳуми тақдирӣ Шурои миллии Афғонистон [Манбаи электронӣ]. / М.А. Ғанӣ // <https://president.gov.af/fa/2015/03/07//> (18.04.2019)
16. Ғанӣ М.А. Матни комили суҳанронии раиси Ҷумҳурии Исломии Афғонистон дар маросими ихтитомиаи даъвати аводатӣ муҳоҷирин [Манбаи электронӣ]/ М.А. Ғанӣ // <https://president.gov.af/fa/2019/01/29/85//> (дастрасӣ: 15.04.2019)
17. Карзай Ҳ. Матни суҳанронии раиси Ҷумҳурии Исломии Афғонистон дар Шурои миллий, 4 саратони 1391(24.01.2012) [Манбаи электронӣ] / Ҳ.Карзай // www.avapress.com/fa/report/43651/ (дастрасӣ: 05.05.2017).
18. Карзай Ҳ. Матни суҳанронии раиси Ҷумҳурии Исломии Афғонистон дар Ҷиргаи машваратӣ 4 қавси 1392 (25.11.2013) [Манбаи электронӣ] / Ҳ.Карзай // www.bakhtarnews.com.af/dari/political-news/iteam/24545 (дастрасӣ: 05.05.2017).
19. Қатли оми ҳазорҳо тавассути толибон дар Мазори Шариф мекунем [Манбаи электронӣ] <http://www.hazarpeople.com/fa/?p=7734> (дастрасӣ: 06.03.2019).

20. Малик А. Хотироти муовини собиқи чунбиши Дӯстум мекунем [Манбаи электронӣ] / Малик.А. //http://www.afghan-german.net/upload/Tahlilha_PDF/watandar_khaterat-gen-abul-malek.pdf
21. Мутаваккил В.А. Пайдо ва пинҳони толибон мекунем [Манбаи электронӣ]/ А.В.Мутаваккил [https://www.avapress.com/ fa/interview/106261](https://www.avapress.com/fa/interview/106261) (дастрасӣ: 07.03.2019)
22. Михаил Пак. Федерализация Афганистана может привести к его расчленению: интервью советника Хамида Карзая [Электронный ресурс].URL: <https://regnum.ru/news/1425365.html> (дата обращения: 21.01.2021).
23. Князев А.А. Некоторые конфликтные узлы афганской ситуации [Электронный ресурс].URL: <http://af.gumilev-center.ru/archives/3722> (дата обращения: 21.01.2021).
24. Князев А. А. Афганистан в контексте «Большого Ближнего Востока» [Электронный ресурс].URL: <http://www.fondsk.ru/news/2011/07/05/afganistan-v-kontekste-bolshogo-blizhnego-vostoka.html> (дата обращения: 21.01.2021).
25. Князев А. А. Раздел Афганистана вызовет "эффект домино" для всей Средней Азии [Электронный ресурс].URL: <http://regnum.ru/news/polit/1525282.html> (дата обращения: 21.01.2021).
26. Князев А. А. Афганистан в контексте «Большого Ближнего Востока» [Электронный ресурс].URL: <http://www.fondsk.ru/news/2011/07/05/afganistan-v-kontekste-bolshogo-blizhnego-vostoka.html> (дата обращения: 21.01.2021).

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ

27. Абдуллоев Р.С. Современный Афганистан: этнополитическая ситуация. [Текст] / Р.С. Абдуллоев. – Душанбе, 2016. - 86 с.
28. Абдулатипов Р.Г., Болтенкова Л.Ф., Яров Ю.Ф. Федерализм в истории России: В 3 кн. [Текст] / Р.Г. Абдулатипов, Л.Ф. Болтенкова, Ю.Ф. Яров. -М.: Республика, 1993.

29. Абдулатипов Р.Г., Болтенкова Л.Ф. Опыты федерализма. [Текст] / Р.Г.Абдулатипов, Л.Ф. Болтенкова. - М.: Республика, 1994.
30. Акимбеков С.М. Афганский узел и проблемы безопасности Центральной Азии. [Текст] / С.М. Акимбеков. - Алматы, 2003.
31. Актуальные проблемы афганской революции: коллектив. моногр. [Текст] / Под ред. М.Р. Аруновой и др. - М.: Наука, 1984. - 662 с.
32. Альперович М. С. Рождение мексиканского государства. [Текст] / М. С. Альперович. - М.: Наука, 1979.
33. Андерсон Б. Нации и национализм. [Текст] / Б. Андерсон [и др.]. - М.: Праксис, 2002. - 416 с.
34. Арунова М. Р. Афганистан, Иран, Пакистан: Время выборов и перемен. [Текст] / М. Р. Арунова. - М.: Ин-т востоковедения, 2006. - 242 с.
35. Арунова М.Р. Афганская политика США в 1945-1991 гг. [Текст] / М.Р. Арунова. – М., 2000. -128с.
36. Афганистан сегодня. [Текст] //Справочник. - Душанбе, 1988.
37. Афганистан: проблемы войны и мира. [Текст] // Сб.ст.Т.3. - М., 2000. - 290 с.
38. Ахрамович Р.Т. Афганистан в 1961—1966 гг. Политическое положение. Конституционная реформа. [Текст] / Р.Т. Ахрамович. - М.: Наука, 1967. - 172 с.
39. Ахрамович Р.Т. Афганистан после Второй мировой войны. Очерки истории. [Текст] / Р.Т. Ахрамович. - М.: Изд-во вост. лит., 1961. - 178 с.
40. Баранова К. К. Бюджетный федерализм и местное самоуправление в Германии. [Текст] / К. К. Баранова. - М.: Дело и Сервис, 2000.
41. Володин А.Г. Индия: Становления институтов представительной демократии. [Текст] / А.Г. Володин. - М.: Науки, 1989.
42. Володин А.Г. Современные концепции политического развития Индии. [Текст] / А.Г. Володин. - М.: Наука, 1983.

43. Ганковский Ю.В. История Афганистана с древнейших времен до наших дней. [Текст] / Ю.В. Ганковский. - М.: Мысль, 1982. - 368 с.
44. Глушенко Е.А. Первая республика в Нигерии: Формирование, кризис и падение неокOLONиалистского режима. [Текст] / Е.А. Глушенко. - М.: Наука, 1983.
45. Даль Р. О демократии. [Текст] / Р. Даль. - М.: Аспект Пресс, 2000.
46. Драгунов Г. П. Швейцария: История и современность (Очерк новейшей истории). [Текст] / Г.П. Драгунов. - М.: Мысль, 1978.
47. Дюверже М. Политические партии. [Текст] / М. Дюверже. - М.: Акад. проект, 2005. - 540 с.
48. Ежов Г.П. Афганистан. Краткий биографический справочник. [Текст] / Г.П. Ежов. - М., 2002.
49. Зайцев П.Н. Внутривполитическое развитие Афганистана в 1919 — 1928 гг. [Текст] / П.Н. Зайцев. - М., 1970. - 270 с.
50. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. Иборат аз се чилд. [Матн] / Г.Н. Зокиров. - Душанбе, 2015.
51. Зокиров Г.Н. Масъалаҳои миллию сиёсии муҳоҷирати аҳоли дар Тоҷикистон [Матн] / Г.Н. Зокиров. - Душанбе, 1995.
52. Зокиров Г.Н. Хунари роҳбарӣ ва суннатҳои давлатдорӣ. [Матн] / Г.Н. Зокиров. - Душанбе, 1994.
53. Искандаров Қ. Афғонистон дар ибтидаи асри XXI. [Матн] / Қ.Искандаров. - Душанбе: Ирфон, 2010. -233 с.
54. Искандаров Қ. Афғонистони имрӯз: омилҳои дохилӣ ва хориҷии ҷангу сулҳ. [Матн] / Қ.Искандаров, Р.Давлатов, Р.Абдуллоев. – Душанбе: Дониш, 2018. - 220с.

55. Имомов Ш.З. Усул ва роҳҳои дастбӣ ба сулҳ ва ризоияти умумимиллӣ дар Афғонистон. [Матн] / Ш.З. Имомов. - Душанбе, 2000. -35с.
56. Имомов Ш. История общественной мысли Афганистана во второй половине XIX — первой половине XX в. [Текст] / Ш.Имомов. –Душанбе, 2001. - 398 с.
57. Имомов Ш. Нигоҳе ба таърихи тоҷикони Афғонистон дар нимаи дувуми қарни XIX ва қарни XX. [Матн] /Ш.Имомов. - Душанбе: Дониш, 2013. - 267 с.
58. Искандаров К. Молодежное движение в Афганистане (1945—1990 гг.). [Текст] / К. Искандаров. - Душанбе: Дониш, 1992. - 148 с.
59. Искандаров К. Политические партии и движения Афганистана во второй половине XX века. [Текст] / К. Искандаров. - Душанбе: Ирфон, 2004. - 499 с.
60. История Афганистана. [Текст] / (отв. ред. Ю.В.Гонковский). –М.: Мысль, 1982. - 368с.
61. История Нигерии в новое и новейшее время. [Текст] / Ред. Ю.Н. Зотова. - М.: Наук, 1981.
62. История США. [Текст] / Под. ред. Э.А. Иваняна. - М.: Дрофа, 2003.
63. Князев А.А. Афганский кризис и безопасность Центральной Азии (XIX – начало XXв.). [Текст] / А.А. Князев. – Душанбе: Дониш, 2004.
64. Князев А.А. Влияние афганского кризиса на безопасность Центральной Азии (1990-е начало 2000-х годов.). [Текст] / А.А. Князев. - Бишкек, 2004.
65. Князев А.А. История афганской войны 1990-х гг. и превращение Афганистана в источник угроз для Центральной Азии. [Текст] / А.А. Князев. – Бишкек: издательство КРСУ, 2002.
66. Коргун В.Г. Афганистан в 20—30-е годы XX в.: страницы политической истории. [Текст] / В.Г. Коргун. - М.: Наука, 1979. - 160 с.

67. Коргун В.Г. Интеллигенция в политической жизни Афганистана. [Текст] / В.Г. Коргун. – М., 1983. - 196 с.
68. Коргун В.Г. Афганистан в начале XXI века. [Текст] / В.Г. Коргун. - М.: Ин-т востоковедения, 2004. - 134 с.
69. Коргун В.Г. История Афганистана. XX век. [Текст] / В.Г. Коргун. - М.: Ин-т востоковедения: Крафт+. - 2004. - 527 с.
70. Кравцов В.Б. Специфика афганского общества и ее влияние на обстановку в Демократической Республике Афганистан. [Текст] / В.Б.Кравцов. - М., 1987. - С. 395.
71. Латинская Америка и Карибы. Политические институты и процессы. [Текст] - М.: Наука, 2000.
72. Латифов Дж. Таджикско-афганские отношения в 1985г-1995 годы (характер, содержание). [Текст] / Дж. Латифов. – Душанбе, 1995.
73. Латифов Дж. Афганистан: семена надежды. [Текст] / Дж. Латифов. – Душанбе, 2007.
74. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование. [Текст] / Пер. с англ.; под ред. А. М. Салмина, Г. В. Каменской. - М.: Аспект Пресс, 1997.
75. Марсден П. Талибан: война и религия в Афганистане. [Текст] / П.Марсден. – М.: Городец, 2002. -173 с.
76. Мирзоев Н.М. Робитаҳои Тоҷикистон ва Афғонистон. [Матн] / Н.М. Мирзоев. – Душанбе: ТГНУ, 1997. -103 с.
77. Мелкумов А. А. Канадский федерализм: теория и практика. [Текст] / А. А. Мелкумов. - М.: Экономика, 1998.
78. Мнацаканян М.О. Нации и национализм. Социология и психология национальной жизни. [Текст] / М.О. Мнацаканян. - М., 2017. - 367 с.
79. Назаров Х. Равобити Бухоро ва Афғонистон аз барпо шудани давлати Дурониҳо то ғалтидани аморати Бухоро. [Матн] / Х. Назаров. - Душанбе, 1963.

80. Назаров Х.Н. Ҳамкорихои мутақобилаи Тоҷикистон ва Афғонистон. [Матн] / Ҳ.Назаров, Н.Назаров. –Душанбе: Ирфон, 1991. -101с.
81. Назаров Х.Н. Саҳми тоҷикон дар таърихи Афғонистон. [Матн] / Ҳ. Назаров. – Душанбе, 2002. 656 с.
82. Назаров Х.Н. Саид Джамалиддин Афгани и его общественно-политическая школа. [Текст] / Х.Н. Назаров. - Душанбе: Дониш, 1993.
83. Назаров Х.Н. Социальные движения 20-х годов XX века в Афганистане. [Текст] / Х.Н. Назаров. - Душанбе: Дониш, 1989.
84. Назаров Х.Н. Народные и просветительско-антифеодальные движения в Афганистане (конец XIX века и начало XX века). [Текст] / Х.Н. Назаров. - Душанбе: 1976. -190 с.
85. Нуриддинов Р.Ш. Возникновение демократического движения в Афганистане и деятельность НДПА по консолидации левых сил в стране. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. - Ташкент, ТГУ, 1990.
86. Нуриддинов Р.Ш. Плюрализм и политические партии в Афганистане. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. – Ташкент: ТГУ, 1991.
87. Нуриддинов Р.Ш. Левые силы в бывших странах социалистической ориентации. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. – Ташкент: ТГУ, 1991.
88. Нуриддинов Р.Ш. Формирование левых демократических движений в Афганистане. [Текст] / Р.Нуриддинов. – Душанбе, 2002. – 250 с.
89. Нуриддинов Р.Ш. Иде́йная борьба лево-демократических и право-исламистских сил в Афганистане во второй половине XX века. [Текст] /Р.Ш.Нуриддинов. - Душанбе: Ватанпарвар, 2003. - 384 с.
90. Нуриддинов Р.Ш. Эволюция формирования политической системы современного Афганистана. [Текст] / Р.Нуриддинов. - Душанбе, 2004.

91. Нуриддинов Р.Ш. Некоторые аспекты формирования политических партий в современном Афганистане. [Текст] / Р.Нуриддинов. - Новосибирск: СИМО и Р., 2007.
92. Нуриддинов Р.Ш. Ислам в мировой политике XXI века. Учебное пособие. [Текст] / Р.Нуриддинов. - Душанбе: ТНУ, 2020. - 424с.
93. Нуриддин П.Р. Политические партии и партийная система Афганистана. [Текст] / Р.Нуриддинов. - Душанбе: «ЭР-граф», 2016. – 416 с.
94. Олимова С. Трудовая миграция в Афганистане. [Текст] / С.Олимова, М.Олимов. – М., 2005. -35 с.
95. Остром В. Смысл американского федерализма. Что такое самоуправляющееся общество. [Текст] / Пер. с англ.; Предисл. А. Облонского. - М.: Арена, 1993.
96. Опыт европейского федерализма. История и современность. [Текст] / Отв. ред. Е. Ю. Полякова. - М.: ИВИ РАН, 2002.
97. Парламентская демократия и федерализм в России и Германии. [Текст] / Общ. ред. А. А. Мацнева и М. Моммзен. – М.: Мюнхен; Вюрцбург: Издательство РАГС, 1999.
98. Пластун В. Н. Деятельность экстремистских сил и организаций в странах Востока. [Текст] / В.Н. Пластун. - Новосибирск, 2002. - 711с.
99. Пластун В.Н. Коммунистическое движение в Иране (1917—1931). [Текст] / В.Н. Пластун. - М.: Ин-т востоковедения, 1979. - 176 с.
100. Пластун В.Н., Андрианов В.В. Наджибулла. Афганистан в тисках геополитики. [Текст] / В.Н. Пластун, В.В. Андрианов. - М., 1998. - 240 с.
101. Пластун В.Н. Эволюция деятельности экстремистских организаций в странах Востока. [Текст] / В.Н. Пластун. - Новосибирск: Сиб. хронограф, 2002. - 712 с.
102. Райкер У. Федерализм: происхождение, функционирование и значение. [Текст] / У.Райкер. - Торонто, 1964.

103. Расулиён Қ. Кишварҳои чаҳон. [Матн] / Қ.Расулиён. -Душанбе: Ирфон, 2001. -223с.
104. Расулиён Қ. Таърихи муосири кишварҳои Осиё ва Африқо. [Матн] / Қ.Расулиён. - Душанбе: Ирфон, 2009. -160с.
105. Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: хусусиятҳо ва дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Раҳнамо. - Душанбе: 2015. – 380 с
106. Салмин А. М. Современная демократия: Очерки становления. [Текст] / А. М. Салмин. - М.: МШПИ, Мащтет, 1997.
107. Саидов Х. С. Афганистан в поисках путей национально – государственного развития. [Текст] / Х. С. Саидов. - М., 2010.
108. Саидов Х. Афганистан и Иран: параллели этнонационального развития. [Текст] / Х. Саидов. - М., 2010.
109. Саидов Х. Народонаселение Афганистана. Опыт реконструкции этногенеалогических особенностей пуштунского общества. [Текст] / Х. Саидов. - М., 2011.
110. Саидов Х. Этно – конфессиональные проблемы современного Ирана. [Текст] / Х. Саидов. - М., РАГС, 2012.
111. Саидов Х. Маунстюарт Эльфинстоун английсий дипломат и политике. Этнос, общество и власть в Афганистане. [Текст] / Х. Саидов. – Душанбе, 2012.
112. Саидов Х. Афганские пуштуны в контексте истории десять потерянных колен Израиля. [Текст] / Х. Саидов. – ФРГ: Изд.лап Ламбер Академик Пабблишинг, 2012.
113. Саидов Х. Евреи и пуштуны Афганистана. [Текст] / Х. Саидов. - М., АН РФ, 2015.
114. Современный Афганистан и сопредельные страны. Сб. ст. [Текст] .- М.: Наука, 2011. -310 с.
115. Сикоев Р.Р. Пресса афганской эмиграции. [Текст] / Р.Р. Сикоев. - М.: Наука, 1999.
116. Сикоев Р.Р. Талибы (религиозно-политический портрет) / Ин-т

- востоковедения. [Текст] / Р.Р. Сикоев. - М., 2004.
117. Сикевич З. В. Социология и психология национальных отношений. [Текст] / З. В. Сикевич. - СПб.: Изд. Михайлова В.А., 1999. - 203 с.
118. Снесарев А.Е. Афганистан. [Текст] / А.Е. Снесарев. - М.: Рус. панорама, 2002. - 272 с.
119. Согрин В. В. Политическая история США. XVII—XX вв. [Текст] / В. В. Согрин. - М.: Инфра, 2001.
120. Спольников В.Н. Афганистан: исламская контрреволюция. [Текст] / В.Н. Спольников. - М.: Наука, 1987. 237 с.
121. США: государство — человек — экономика (региональные аспекты). [Текст] . / Под ред. Л. Ф. Лебедевой. - М.: Анкил, 2001.
122. Талибан А.Р. Ислам, нефть и новая Большая Игра в Центральной Азии. [Текст] / А.Р. Талибан. – М.: Библион – Русская книга, 2003.
123. Темирханов Л. Хазарейцы. Очерки новой и новейшей истории: учебное пособие по спецкурсу. [Текст] / Л.Темирханов. – М., 1972. – 139 с.
124. Токвиль А. Демократия в Америке. [Текст] / Предисл. Гарольда Дж. Ласки. - М.: Весь мир, 2000.
125. Тренин Д. В., Малашенко А. Афганистан: взгляд с севера. [Текст] / Д. В. Тренин, А . Малашенко. - М.: Центр Карнеги, 2010.
126. Уэйр К. Федеративное управление. [Текст] / К.Уэйр. - Нью-Йорк, 1947.
127. Фарукшин М. Х. Федерализм: теоретические и прикладные аспекты. [Текст] / М. Х. Фарукшин. - М.: Юристъ, 2004.
128. Федерализм и децентрализация. [Текст] - Екатеринбург: УрО РАН, 1998.
129. Хаймен А. Афганистон зери салтаи советӣ. [Текст] / А. Хаймен. - Нью-Йорк, 1984.
130. Чиркин В. Е. Современное федеративное государство: Учеб. пос. [Текст] / В.Е. Чиркин. - М.: МНИМП, 1997.

131. Шило Н. Обстановка в Афганистане: военно-политическая ситуация и трансформация политического курса страны. [Текст] / Н.Шило. - М.: МГИМО — Университет, 2008.
132. Энциклопедия: Федерализм [Текст]. - М.: Издательство МГУ, 2000.
133. Этносоциальные процессы: теория, история, современность [Текст]. - М.: Наука, 1987. - 333 с.

Мақолаҳо ва маърузаҳо:

134. Баллестрем К. Г. Предпосылки и пределы демократии. [Текст] / К. Г. Баллестрем. // Вопросы философии. - 1994. - № 7, 8.
135. Бахтияри Д. Чи гунагин пайдаеш-е толибон. Заменха-йе дахили. [Текст] / Д. Бахтияри. // Инсиджам. 1379 (2000). - № 2—3. С. 75—99.
136. Басов В.А. Вопросы социально-экономического развития Афганистана. [Текст] / В.А. Басов. // Народы Азии и Африки. - 1971. - № 3. С. 157.
137. Бари Р.А. Академияи улуми Афғонистон: гузашта, ҳоло ва оянда. [Матн] / Р.А. Бари. // Фонус. 2003. - №7. - С. 39-41.
138. Басов В.К. К характеристике национального состава чиновничества в Афганистане в 60-е годы. [Текст] / В.К. Басов. // Спец. бюл. Института востоковедения. - 1974. - № 4. - 181 с.
139. Босин Ю.В. Роль религиозно-этнического фактора во внутриафганском конфликте. [Текст] / Ю.В. Босин. // Афганистан: проблемы войны и мира ИИИиБВ, ИВ РАН (Сб. ст) 2000. - №3. - С.80-91.
140. Бусыгина И. М. Регионально-федеральная» партия: феномен ХСС [Текст] / И. М. Бусыгина. // Общая тетрадь. - 2000. - № 1 (16).
141. Бусыгина И. М. Германия земель — Россия регионов. [Текст] / И. М. Бусыгина. // Свободная мысль. - 1998. - № 5. - С. 56—64.

142. Володин А.Г., Дорнбос М. Национальный консенсус в обществе поляризованного типа: Опыт Индии. [Текст] / А.Г.Володин, М.Дорнбос. // Полис. -1996. - №5.
143. Георгиев Г.О. О развитии демократического движения в Афганистане. [Текст] / Г.О. Георгиев. // Спец. бюл. Института востоковедения. - 1969. - № 2. С. 5—11.
144. Давлатов Р.М. Афғонистон -2017: чолишҳо ва таҳдидҳо барои Осиёи Марказӣ. [Матн] / Р.М. Давлатов. // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2017. - №4. - С. 202-207.
145. Давлатов Р.М. Дурнамои эҳёи «Эътилофи Шимол» ҳамчун омили таъмини суббот дар марзҳои Осиёи Марказӣ. [Матн] / Р.М. Давлатов. // Гузоришҳои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2018. -№1-2 (01-02). -С.173-176.
146. Давлатов Р.М. Истифода аз захираҳои обҳои фаромарзӣ омили бӯҳрони давомдор дар муносибатҳои Эрон ва Афғонистон. [Матн] / Р.М.Давлатов. // «Муаррих»-Институти таърих, мардумшиносӣ ва бостоншиносии АИ ҶТ. - 2019. - №1 (17). - С.36-49.
147. Давлатов Р.М. Муҳоҷирони афғон –ҳамчун омили таъсиргузор дар муносибатҳои Афғонистон ва Эрон. [Матн] / Р.М. Давлатов. // Гузоришҳои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2018. - №3. - С.22-28.
148. Давлатов Р.М. Назаре ба равобити Эрон ва Афғонистон дар замони ҳокимияти М.Довуд. [Матн] / Р.М. Давлатов. // Ахбори ИФСХ, ба номи А.Баҳоваддинови АИ ҶТ. 2018. -№2. -С.123-127.
149. Захаров А. А. «Исполнительный федерализм» в современной России. [Текст] / А. А. Захаров. // Полис. - 2001. - №4. - С. 122-131.
150. Захаров А. А. Федерализм и глобализация. [Текст] / А. А. Захаров. // Полис. - 2002. -№ 6.
151. Искандаров К. Проблемы международных отношений Республики Таджикистан с Исламским Государством Афганистан.

- [Текст] / К.Искандаров. //Известия Академия наук Республики Таджикистан. Серия экономика и политология. 1997. - № 1-2(7).
152. Искандаров Қ. Тоҷикистан - Афғонистон: ҳамкориҳои илмӣ беҳбудӣ мебошанд. [Матн] / Қ. Искандаров. // Фонус. - 2003. -№7. - С.42-45.
153. Искандаров Қ. Таъсири бӯҳрони Афғонистон бар Тоҷикистон. [Матн] / Қ. Искандаров. // Мутолиоти Осиёи Марказӣ ва Кавказ. - 1376(1998). - №20. - С. 8-15.
154. Исмаилов Я.К. Формирование антимонархической оппозиции в Афганистане, ее структура и социально-политические цели. [Текст] / Я.К. Исмаилов. // Вестн. Моск. гос. ун-та. Сер. 13. Востоковедение. - 1985. - № 3. С. 24—32.
155. Кинг П. Классифицирование федераций. [Текст] / П.Кинг. // Полис. 2000.
156. Князев А. Раздел Афганистана вызовет «эффект домино» для всей Средней Азии. Regnum. ru.
157. Коргун В. Афганский фактор в региональной геополитике. [Текст] / В.Коргун. // Центральная Азия и Кавказ. - 2000. – № 5(11) – С. 170.
158. Коргун В.Г. Основные направления ультралевого движения в Афганистане. [Текст] / В.Г. Коргун. // Спец. бюл. Института востоковедения. - 1979. - № 6. - С. 41—60.
159. Коргун В.Г. Сдвиги в классовой структуре ДРА. [Текст] / В.Г. Коргун. // Спец. бюл. Института востоковедения. - 1987. - № 6. - С. 14 - 25.
160. Коукли Дж. Двухпалатность и разделение властей в современных государствах. [Текст] / Дж.Коукли. // Полис. - 1997. - № 3. - С. 148-168.
161. Леводемократические партии и организации Афганистана // Информ. бюл. Политупр. Туркестан. воен. окр. – Ташкент, 1988. № 16. - 8 с.

162. Малашенко А. Движение «Талибан»: итоги подводить рано. [Текст] / А. Малашенко. // Централ. Азия. Лулео. - 1997. - № 1 (7). С. 49 - 53.
163. Мамедова Н.М. Иранские интересы в Афганистане и основные параметры ираноафганских отношений. [Текст] / Н.М. Мамедова. // Современный Афганистан и сопредельные страны. – М., 2011. - С. 71-91.
164. Махмадшоев Р. Этнополитические и этноконфессиональные проблемы Афганистана. [Текст] / Р.Махмадшоев. // Вестник Таджикского национального университета. № 3/1 (194). - Душанбе: «Сино», 2016. – С. 21 – 26.
165. Махмадшоев Р. Провал политики национального единства и ухудшение межнациональных отношений в Афганистане. [Текст] / Р.Махмадшоев. // Научно - практическая конференция «Современный Афганистан: новые угрозы и вызовы» // Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан // - Душанбе, 2016, 8 апр.
166. Махмадшоев Р. Усиление военно – политического противостояния и положение непущтунских этносов Афганистана на современном этапе. [Текст] / Р.Махмадшоев. // Межд. научная конференция Военно – политическая ситуация в Афганистане и проблемы таджикско - афганских взаимоотношений. // Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия АН РТ. - Душанбе, 2016, 25 апр.
167. Махмадшоев Р. Тюрко – монголо – узбекские диффузии в этногенезе и этнической истории таджиков Хорасана (Афганистан). [Текст] / Р.Махмадшоев. // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе: “Сино”. - 2017. - №3/1. – С. 3-7.
168. Махмадшоев Р. Обзор межнациональных отношений в Афганистане: соперничество и политическая борьба. [Текст] /

- Р.Маҳмадшоев. // Вестник ТНУ, № 10 -1, - Душанбе, 2019. – С. 110 – 117.
169. Маҳмудиён Ҳ. Муҳочирати афғонҳо ба Эрон, тағйир дар вижагиҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва интибок бо ҷомеаи мақсад. [Матн] / Ҳ.Маҳмудиён. // Фаслномаи Анҷумани ҷамъиятшиносии Эрон. - 1386(2008). - №4. - С.42-62.
170. Мелкумов А. А. Особенности государственно-политического устройства Канады. [Текст] / А.А. Мелкумов. // Вестник Московского университета. Сер. 12. Полит. науки. - 2000. - № 3. - С. 103—120.
171. Нуриддинов Р.Ш. Особенности зарождения левых и демократических идей в Афганистане. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. // Вестник Юга России – Краснодар, 2011. – С. 81-93.
172. Нуриддинов Р.Ш. Вероятные сценарии развития событий в Афганистане после ухода западной коалиции в 2014 году. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе: «Сино», 2013. 3/5(118). – С. 184-190.
173. Нуриддинов Р.Ш. Новый этап в истории Афганистана. [Матн] / Р.Ш. Нуриддинов. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Серия гуманитарных наук. – 2016. №3/1 (194) С. 76-78.
174. Нуриддин П.Р. Методологические проблемы зарождения и эволюции идеологических установок и практической деятельности террористических движений. [Текст] / П.Р. Нуриддинов. // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии “Терроризм: моҳият, ҳосиятҳо ва раванди ташаккули инкишоф”. 12–13–уми янв. – Душанбе, 2016. - С. 48-60.
175. Пластун В.Н. Некоторые вопросы деятельности промаоистских и леворадикальных группировок в Иране. [Текст] / В.Н. Пластун. // Спец. бюл. Ин-т востоковедения. - 1981. - № 4. - С. 58—77.

176. Пластун В.Н. Роль люмпенов в левозэкстремистских движениях. [Текст] / В.Н. Пластун. // Процессы деклассирования в странах Востока. - М., 1981. - С. 30—37.
177. Пластун В.Н. Теория и практика левого экстремизма в Западной и Южной Азии. [Текст] / В.Н. Пластун. // Восток и современность. - 1979. - № 7. - С. 2—21.
178. Рейснер И.М. Реакционные идеи в современной историографии Афганистана. [Текст] / И.М. Рейснер. // Вестн. АН СССР. - 1948. - № 5. - С. 108—110.
179. Рейснер И. М. К вопросу о складывании афганской нации. [Текст] / И.М.Рейснер. // Вопр. истории. - 1949. - № 7. – С. 66—85.
180. Салинкин М.Ф. Афганистан: проблема беженцев. [Текст] / М.Ф. Салинкин // Культура народов Причерноморья. - 2001. - №24. - С. 229-243.
181. Святозаров В.Б. Об идеологии левозэкстремистского движения «Шоале-йе джваид в Афганистане» 60-х начала 70-х годов. [Текст] / В.Б. Святозаров. // Спец. бюл. Института востоковедения. - 1974. - №1. - С. 48-53.
182. Сергеев В.В. Политика Ирана в Афганистане. [Текст] / В.В. Сергеев. // Афганистан, Иран, Пакистан: время выборов и перемен. – М., 2006. - С.117-130.
183. Сикоев Р.Р. Исламский Эмират Афганистан: тоталитарный режим рубежа XXI века. [Текст] / Р.Сикоев. // Общественные науки и современность. - 2003. - №4. - С. 113-123.
184. Шатров И.В. Социально-политические процессы в Афганистане в 1973—1978 гг. [Текст] / И.В. Шатров. // Вестн. Моск. гос. ун-та. Сер. 13. Востоковедение. - 1981. - № 3. - С. 3—17.
185. Элейзер Дж. Сравнительный федерализм. [Текст] / Дж. Элейзер. // Полис. - 1995. -№ 5.

186. (واعظی خ. تحولات بیست ساله و فرایند سیاسی شدن روحانیون / سیرت. 1378 (1999). №. (14-6 ص. 17 – 16 (Ваизи Х. Таҳавволате бистсола ва фароянде сиёсӣ шудани руҳониюн / Сират. 1378 (1999). № 16—17. С. 6—14).
187. (غلامرضای. بررسی عوامل مؤثر بازگشت مهاجران افغان / ی. غلامرضا// فصلنامه عمومی - (2014) 1393 – №. (51-90 ص. 20 (فүломирзо Я. Баррасии авомили муассири бозгашти муҳочирони афғон / Я.Фүломирзо// Фаслномаи улуми иҷтимоӣ. -1393(2014)- №20. - С.51-90).
188. (17-16 ص. №. (دولت آبادی ب. ا. گروه ای شیعه و ائتلاف های شکننده// سیرت. 1378 (1999). №. (18-15 (Давлатабадӣ Б.А. Гурӯҳҳои шиа ва этелафоҳои шекананда // Сират. 1378 (1999). № 16—17. С. 15—18.)
189. (عیسی م. جمعیت اسلامی افغانستان در یک نگاه// عامت. 2002. № 3. - ص. 38-49).
- (Исо М. Чамбияте исломии Афғонистон дар як нигоҳ // Оммат. 2002. № 3. – С. 38—49)
190. (موسوی ب. موانعی همگرایی فرهنگی-اجتماعی ایران و افغانستان در زمان پهلوی// ب موسوی/ فصلنامه علمی- پژوهشی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الازهر. – 1394 (2015)، № 27 (117) ص. 61 – 74. موسавӣ Б. Мавонёӣ ҳамгирии фарҳангӣ. иҷтимоии Эрон. ва Афғонистон дар замони Паҳлавӣ. //Б.Мусавӣ/ Фаслномаи илмӣ-пажӯҳиши таърихи Ислом ва Эрони Донишгоҳи ал-Азҳзар. - 1394(2015). №27(117) С.61-74.
191. (محمد غازی ز. افغانستان در پنجاه سال آخر و روابط ایران و افغانستان/ ز. محمد غازی// یغما. – 1355 (1977). № 2 (332). - ص. 66-76). (76-66) 3. Афғонистон дар муҳаммадғозӣ 3. Афғонистон дар панҷоҳ соли охи рва равобити Эрону Афғонистон/ 3.Муҳаммадғозӣ // ЯҒМО. -1355(1977). -№2 (332). -С.66-76.
192. (نجیب الله ن. فرضیه از تاریخ جهاد و انقلاب اسلامی// میهن. 2000 №. 9-12 ص. 69-72). (72) Начибулло Н. Фаразҳа-йе аз тарихи ҷиҳод ва энқелаб-е исламӣ // Мейҳан. 2000. № 9—12. – С. 69 -72.
193. (فقیری م.ن. برگ از تاریخ جهاد// عامت. 2000 №. 5. – ص. 53-61).
- (Фақирӣ М. Н. Барге аз тарих-е ҷиҳод // Оммат. - 2000. - № 5. – С. 53-61)

- 4، - ص. 36-№(فقيرى م. ن. جمهوريت داوود خان – واقعيت ها، داورى ها// عامت. 2000، 194.
 (44). (Фақирӣ М. Н. Ҷумҳурияти Довудхон – воқеиятҳо, доварихо // Омдат. 2000. № 4. – С. 36-44).
195. (فقيرى م. ن. خاطرات از قيام مسلحانه سال 1354 // عامت. 2000، 2001، №2، - ص. 62-69).
 (Фақирӣ М. Н. Хотироте аз қияме мосалаҳана-йе соли 1354 // Омдат. 2000. 2001. № 2. – С. 62-69).
196. (3. ص. 38-49). (جمعيّت اسلامي افغانستان در يك نگاه // عامت. 2002. № 3. С. 38—49).
 (Чамияте ислами-йе Афғонистон дар як нигоҳ // Омдат. 2002. № 3. С. 38—49).
197. Хюбнер Э., Штурм Р. Развитие парламентской и федеративной демократии в Германии. // Федерализм. - 2000. - № 3. - С. 213- 236.
198. حشمت ا. از جنبش مشروطه تا دولت مشروطه در افغانستان. – كابل، 1432 (2011). 606 ص).
 (Ҳашмат А. Аз ҷунбиши машрута то давлати машрута дар Афғонистон. - Кобул, 1432 (2011). 606 с.)

Адабиёт бо алифбон форсӣ

199. عظيمى م. ن. هرات و نکته عطف در انقلاب اسلامى افغانستان.
 (Азими М. Н. Ҳирот ва ноктае атф дар энкелаб-е ислами-йе Афғонистон).
 (عظيمى م. ن. اردو و سياست (در سه دهه اخير افغانستان). پشاور، 1377 (1998). ج. 1-2).
 М.Н. Урду ва сиёсат (дар се даҳа-йе охири Афғонистон). Пешовар, 1377 (1998). Ҷ. 1-2.
200. عظيمى م. ن. طالبان چگونه آمدند؟ - مشهد، 1377 (1998)
 (Азимӣ М. Н. Толибон чи гуна омаданд? - Машҳад, 1377 (1998)).
217. (افغانستان و مصالنه ملي // رياست امور سياسى وزارت امنيت دولتي جمهورى افغانستان. – كابل، 1365. 23 ص).
 (Афғонистон ва мусолиҳаи милли // Раёсати умури сиёсии вазорати амнияти давлатии Ҷумҳурии Афғонистон. - Кобул, 1365. 23 с.)
218. بدخشي م. د. اگر انسان سوانح داشته باشد. - كابل، 1369 (1990).
 (Бадахши М.Т. Агар инсон савонех дошта бошад. - Кобул, 1369 (1990)).
220. بختيارى م. د. بررسى مقايسه سياست تاجكستان در قبال افغانستان/ م. د. بختيارى. – تهران: نگارش ايدا، 1371 (1992).

- (Бахтиёрӣ М.Д. Баррасии муқоисаи сиёсати хорикистон дар қиболи Афғонистон/ М.Д. Бахтиёрӣ. -Техрон: Нигориши айдо, 1371 (1992). - 288с.)
221. بیگی عبدالرؤف. افغانستان بعد از پیروزی انقلاب اسلامی تا سقوط شمال به دست طالبان (1992-1998). - پشاور، (2002).
- (Беги Абдул Рауф. Афғонистан бад аз пирузе-йе энкелабе исламе то сукуте шимал ба дасте талибан (1992-1998). –Пешовар, 2002.)
222. بزرگمهر م. تاریخ روابط بین المللی/ م. بزرگمهر. - تهران: 1384 (2005). - ص 53.
- (Бузургмеҳрӣ М. Таърихи равобити байналмиллал/ М.Бузургмеҳрӣ. - Техрон: 1384(2006). -536с.)
223. ورسجی. ای. جهاد افغانستان و جنگ سرد قدرت های بزرگ/ م. ای. ورسجی. - پشاور: 2002. - 919 ص.
- (Варсачӣ М.И. Чиҳоди Афғонистон ва чанги сарди кудратҳои бузург/ М.И.Варсачӣ. -Пешовар: 2002. -919с.)
224. خاطرات محمد طاهر بدخشی. - کابل: سازمان انقلاب زحمتکشان افغانستان، 1369 (1990).
- (Хотироти Муҳаммад Тоҳири Бадахшӣ. - Кобул: Созмони инқилобии заҳматқашони Афғонистон, 1369 (1990)).
225. غبار غ. م. وظائف جوانان افغانستان // «وش زلمیان». - کابل، 1947.
- (Губор Г. М. Вазоифи ҷавонафғонҳо // «Виш-зальмиён». - Кобул. 1947.)
226. غبار غ. م. افغانستان در مسیر تاریخ/ غ.م. غبار. - کابل: محسن 2012. - 852 ص.
- (Губор Г.М. Афғонистон дар масири таърих/ Г.М.Губор. - Кобул: Муҳсин,2012. -852с.)
227. دولت آبادی ب. ا. شناسنامه احزاب و جریان های سیاسی افغانستان. / ب. ا. دولت آبادی. - کابل: 1382 (2003). - 420 ص.
- (Давлатободӣ Б.А. Шиносномаи аҳзоб ва ҷараёнҳои сиёсии Афғонистон. / Б.А.Давлатободӣ. -Кобул: 1382(2004). -420с.)
228. دولت آبادی ب. ا. هزاره ها: از قتل عام تا احیای هویت/ ب. ا. دولت آبادی. - کابل: 1375 (1996). - 500 ص.
- (Давлатободӣ Б.А. Ҳазораҳо: аз қатли ом то эҳёи ҳувият. / Б.А.Давлатободӣ. -Кобул: 1375(1996). -500с.)

229. دانشیار م. ز. اثرات ناکامی دولت مجاهدین/ م. ز. دانشیار. - کابل: 1394 (2016). - 220 ص.
- (Донишёр М.З. Асрори ноқомии давлати муҳочиддин/ М.З.Донишёр. - Кобул:1394. (2016). -220с.)
230. دایکندی ح.م. نقش شیعیان در سه دهه گذشته افغانستان. - تهران: 1385 (2007). - 129 ص.
- (Дойкундӣ Ҳ.М. Нақши шиаён дар се даҳаи гузаштаи Афғонистон. - Техрон:1385(2007). -129с.)
231. سالنامه مطبوعاتی در افغانستان، کابل(1951)1329.
232. امامی خ. افغانستان و ظهور طالبان. - تهران، 1378 (1999).
- (Имами Х. Афғонистон ва зухур-е толибон. - Техрон, 1378 (1999).)
233. کوهسار ی. جنبش هزاره ها و اهل تشیع در افغانستان/ ی. کوهسار. - پشاور، 1378 (1999). - 185 ص.
- (Кухсар Ё. Чунбиши хазораҳо ва аҳли ташайюъ дар Афғонистон. /Ё.Кӯхсор.-Пешовар, 1378(1999).-185с.)
234. قوانین اساسی افغانستان. وزارت عدلیه جمهوری اسلامی افغانستان. - قابل، 1378. 589 ص.
- (Қавонини асосии Афғонистон. Вазорати адлияи Чумҳрии Исломи Афғонистон. - Кобул, 1376 (2007). 589 с.)
235. قیمت ج. منافع ملی و امنیت ملی/ ج. قیمت. - تهران: 2016. - 175 ص.
- (Қимат Ч. Манофеи миллӣ ва амнияти миллӣ/ Ч.Қимат.-Техрон: 2016.-175с.)
236. قانون در باره ثبت احزاب سیاسی جمهوری افغانستان. - کابل، 1366 (1987).
- (Қонун дар бара-йе сабте аҳзаб-е сияси-йе Дҷумҳури-йе Афғонистон. - Кобул, 1366 (1987)).
237. قانون احزاب سیاسی جمهوری افغانستان // هیواد. 1987.
- (Қонуне аҳзаб-е сияси-йе Дҷумҳури-йе Афғонистон // Хивад. 1987.)
238. قانون احزاب سیاسی // رسمی جریده. 1382 (2003) №.26.
- (Қонуни аҳзаб-е сияси // Расми чарида. 1382 (2003). № 26.)
239. قاجار م. ب. اختلافات ارضی افغانستان و پاکستان به روایت اسناد تاریخ وزارت خارجی ایران/ قاجار. - تهران: 1382، (2003). - 409 ص.

- (Қочор М.Б. Ихтилофоти арзии Афғонистон ва Покистон ба ривояти асноди таърихи Вазорати хориҷии Эрон/ Қочор.-Техрон: 1382,(2004).-409с.)
240. Қажар м. б. جایگاه سیاسی و اجتماعی شعبیان در افغانستان // م.ب. قاجار. - تهران: 1391(2012). - 348ص.
- (Қочор М.Б. Чойгоҳи сиёсӣ ва иҷтимоии шиъён дар Афғонистон//М.Б. Қочор.-Техрон: 1391,(2013).-348с.)
241. کابل: سرجمع از این جا آغاز شد // ملت. - 2013. - 26 جون.
- (Кобул: Сарчамъи аз ин чо оғоз шуд // Миллат. - 2013. -26. июня.)
242. لطيف اف ج. سياست و حکومت در افغانستان. نقش قدرت های خارجی در ساله های 1980/ ج. لطيف اف، م محمودی. - تهران: فوژن، 1395 (2016). - 374 ص.
- (Латифов Ҷ. Сиёсат ва ҳукумат дар Афғонистон. Нақши қудратҳои хориҷӣ дар солҳои 1980/ Ҷ.Латифов, М.Маҳмудӣ.-Техрон: Фужон, 1395(2016)-347с.)
243. پدram ل. در باره فدراليزم. - کابل، 2003.
- (Пидром Л. Дар бораи федерализм. - Кобул, 2003.)
244. منصور ا. ح. سياست خارجی برهان الدين رباني // باختران. - 1 №، 2013.
- (Мансур А. Ҳ.Сиёсати хориҷии ҳукумати бурҳониддин Раббонӣ // Бохтарон. -№1, 2013.)
245. منصور ا. فاتح جنگ سرد/ ا منصور. - کابل: 2002. - 115 ص.)
- (Мансур А. Фотеҳи ҷанги сард/ А.Мансур. - Кобул: 2002. -115с.)
246. مالکی ف. ح. او تنها یک سفر نمود، 1700 روز تدبیر در عرصه دیپلوماسی (مستند)/ ف. ح. مالکی. - تهران، 2016: - 335 ص.
- (Моликӣ Ф.Ҳ. ӯ танҳо як сафир набуд, 1700 рӯзи тадбир дар арсаи дипломосӣ (мустанад)/ Ф.Ҳ.Моликӣ. -Техрон, 2016: -335с.)
247. مبارز ا. خ. تحلیل واقعبیت سیاسی افغانستان: 1919-1996. - قابل، 1375 (1996).
- (Мубориз А.Х. Таҳлили воқеиёти сиёсии Афғонистон: 1919-1996. - Кобул, 1375 (1996).)
248. مبارز ا. خ. حقایق و تحلیل واقعه سیاسی افغانستان 1973-1999، از سقوط سلطنت تا ظهور و هجرت طالبان. - پشاور، 1378 (1999).

- (Мубориз А. Х. Ҳақоқиқ ва таҳлили вақое-и сияси-йе Афғонистон. 1973-1999. Аз сукути салтанат то зухур ва хичрати Толибон. - Пешовар, 1378 (1999).
249. Мژده و. افغانستان در پنج سال در سلطه طالبان. / و مژده. - کابل: 2015. - 188ص.
- (Мужда В. Афғонистон дар панҷ сол дар султаи толибон. / В. Мужда. - Кобул: 2015. - 188с.)
250. Мژده و. روابط سیاسی ایران و افغانستان در قرن بستم/ و مژده. - کابل: 2010. - 350 ص.
- (Мужда В. Раобити сиёсии Эрон ва Афғонистон дар қарни бистум / В. Мужда. - Кобул: 2010. - 350с.)
251. مصالحه ملی: عامل مهم احیای زندگی سعادت مند // رییس محمد. کابل: دموکراسی فدرالی. نکته چند در باره فدرالیزم. - کابل، 2003.
- (Мусолиҳаи миллӣ: Омили муҳими эҳёи зиндагии саодатманд // Раиси Муҳаммад Қобул. Демокросии федеролӣ. Нукоте чанд дар бораи федерализм. - Кобул, 2003.)
252. محمد غ. م. پشتونستانی ها عامل تباھی افغانستان / غ. م. محمدی. - کابل: سیوان، 2009. - 352 ص.
- (Муҳаммадӣ Ғ.М. Паштунистонхоҳӣ омили таббоҳии Афғонистон / Ғ.М. Муҳаммадӣ. -Кобул: Сивон, 2009.-352с.)
253. (ناصری د. ا. زمینه های پیشینه جنبش اسلامی در افغانستان. - قم، 1378 (1999).
- (Носири Д.А. Заминаҳои пешинаи ҷунбиши ислоҳи дар Афғонистон. - Қум, 1378 (1999).
253. آهنگ م. ک. سیر ژورنالیزم در افغانستان. - کابل، 1377 (2009). 290 ص.
- (Оханг М.К. Сайри журнализм дар Афғонистон. - Кобул, 1377 (2009). 290 с.)
254. پنجشیری غ. د. ظهور و زوال حزب دموکراتی خلق افغانستان. پاکستان، پشاور، 1999. 619ص.
- (Панҷшери Ғ.Д. Зухур ва заволи ҳизби демократики халқи Афғонистон. Покистон, Пешовар, 1999. 619 с.)
255. پهلوان چ. افغانستان، عصر مجاهدین و برآمدن طالبان/ چ پهلوان. - کابل، 2015. - 592 ص.
- (Паҳлавон Ч. Афғонистон, асри муҷоҳиддин ва баромадани толибон/ Ч. Паҳлавон. -Кобул, 2015. -592с.)
256. ربانی ب. راه حل مسئله افغانستان. تهران، 1983.

- (Раббони Б. Роҳи ҳалли масъалаи Афғонистон. Техрон, 1983.)
257. رنجبر ک. رشد مناسبات اجتماعی- اقتصادی در افغانستان قبل از انقلاب ثور. کابل: 1988.
- (Ранчбар К. Рушди муносиботи иҷтимоӣ - иқтисодӣ дар Афғонистон қабл аз энқлаб-е саур. Кобул, 1988.)
258. رنجبر ک. انقلاب ملی دموکراتیک در شرایط مصالحه ملی. کابل، 1998.
- (Ранчбар К. Энқилоб-е милли демократик дар шароит-е мусолеҳа-йе милли. Кобул, 1998.)
259. رهنمندا. تاريخ روابط بين المللی افغانستان. - کابل: خراسان، 2013. - 320ص.
- (Раҳманд А.А. Таърихи равобити байналмиллалии Афғонистон. - Кобул: Хуросон, 2013. - 320с).
260. صیقل ا. افغانستان معاصر: تاريخ مبارزات و وقایع یک ملت. - کابل: «Сбауон», 2004. 501 ص.
- (Сайқал А. Афғонистони муосир: таърихи муборизот ва бақои як миллат. - Кобул: «Сабоҳун», 2004. 501 с.)
261. سمسوری ا. سقاوی دوم. کابل: دار النشر، 1382 (2003).
- (Самсури А. Сақави-йе дуввум. Кобул: Дар-ул-нашр, 1382 (2003)).
262. سیستم چند حزبی و حکومت ائتلاف سنگ پایه های دموکراتیزه کردن // کوشانی م. منشی اول کمیته مرکزی سازمان انقلابی زحمتکشان افغانستان // حقیقت انقلاب ثور. 1988. 4 سپتامبر.
- (Системаи чандҳизбӣ ва ҳукумати иттилофи санги пояҳои демократиза кардананд // Кушони М. Муншии аввали кумита марказии Созмони инқилобии заҳматқашони Афғонистон // Ҳақиқат-е инқилоб-е савр. 1988. 4 сент.)
263. اسپنندا ا. د. سیاست افغانستان: روابط از درون/ ر.د. اسپنندا. - کابل، 2017. - 953ص.
- (Спанто Р.Д. Сиёсати Афғонистон: ривояте аз дарун/ Р.Д. Спанто. - Кобул, 2017. - 953с.)
264. تامسن پ. جنگ های افغانستان. / پ تامسن. - کابل: 2010، 823ص.
- (Томсон П. Чангҳои Афғонистон / П.Томсон. - Кобул: 2010-823с.)
265. اساسنامه حزب دموکراتی خلق افغانستان. - کابل، 1967.
- (Асосномаи Ҳизби демократии халқи Афғонистон. - Кобул, 1967.)
266. فرهنگ م.م.س. افغانستان در پنج قرن اخیر. /- تهران: 2005. - 1328 ص.

- (Фарҳанг М.М.С. Афғонистан дар панҷ қарни охир. /- Техрон: 2005. - 1328с.)
267. خیرخواه س.م. مجاهدین هسته و بی پناهی افغانستان/ س.م خیر خواه.- تهران: 1379 (2000).- 195ص.
- (Хайрхоҳ С.М. МуҳоҷЭрони хаста ва бепаноҳи Афғонистон/ С.М.Хайрхоҳ. - Техрон: 1379 (2000). -195с.)
268. خلیلزاد ز. فرستاده از کابل تا کاخ سفید. سفر من در جهان آشفته/ ز خلیلزاد.- کابل: عازم، 1395 (2017). -209ص.)
- (Халилзод З. Фиристода аз Кобул то Кохи Сафед. Сафари ман дар чаҳони ошуфта/ З.Халилзод. - Кобул: Озим,1395(2017). -209с.)
269. حبیبی ا. تاریخ مختصر افغانستان از زمان قدیم تا استقلال/ ا. حبیبی. - تهران: 1388. -411ص.
- (Ҳабибӣ А. Таърихи мухтасари Афғонистон аз замони қадим то истиқлол/ А.Ҳабибӣ. -Техрон: 1388. -411с.)
270. هزاره ف. ک. نژادنامه افغان/ ف.ک. هزاره.- تهران، 1993. -150ص.
- (Ҳазора Ф.К. Назодномаи Афғон /Ф.К. Ҳазора. - Техрон, 1993. -150с.)
271. واعظی ح. نظام فدرالی در افغانستان: استراتیگی سزاوار فدرالیزم: ویژگیها و کارکرد ها، کابل: (2004).
- (Воъизӣ Ҳ. Низоми федералӣ дар Афғонистон: сратегияи сазовори федерализм: вижагиҳо ва коркардҳо Кобул, 2004.)
272. (حق شناس ش.ن. جنایات و دسیسه روس ها در افغانستان از امیر دوست محمد خان تا بیرک.- تهران: مرکز فرهنگی نمایندگی «جمیت اسلامی افغانستان» در تهران، 1984).
- (Ҳақшинас Ш.Н. Қиноёт ва дасоиси русҳо дар афғонистон аз амир дустмуҳаммадхон то Бабрак. - Техрон: маркази фарҳангии намояндагии «Джамият-е ислам-йе Афганистан» дар Техрон, 1984.)
273. (حسین ش.م. «وش زلیان»- ادامه دهنده مبارزه آزادی بخش و دموکراتی.- کابل، 1985).
- (Ҳасин Ш.М. «Виш-зальмиён» — идомадиҳандаи муборизаи озодибахш ва демократӣ. - Кобул, 1985.)
274. (حکمتیار.گ دسیسه های پنهانی چهره های عریان.- تهران: مدد، 1378 (1999).
- (Ҳикматёр Г. Дасесаҳо-е пинҳон-е чехраҳо-йе урён. - Техрон: Мадад, 1378 (1999).)

275. (خسروشاهی ا. خ. نهضت اسلامی در افغانستان. - تهران: 1370 (1991).
(Хусравшоҳӣ А.Х. Наҳзатҳои исломӣ дар Афғонистон. - Техрон, 1370 (1991).)
276. (شرق م. ح. کرباس پاش های برهنه پا. 1310 تا 1370 (1931-1991)، خاطرات دوکتور محمد حسن شرق. - پشاور، 1995).
(Шарқ М. Ҳ. Карбоспушҳои бараҳнапо. Розҳои нуҳуфта, ҷараёни пушти парда ва энкешофоти таккондиҳанда. 1310 то 1370 (1931—1991). Хатират-е дуктур Моҳаммад Ҳасан Шарқ. - Пешовар, 1995.)
277. (خسروشاهی ا. خ. نهضت اسلامی در افغانستان. - تهران: 1370 (1991).
(Хусравшоҳӣ А.Х. Наҳзатҳа-йе исломӣ дар Афғонистон. - Техрон, 1370 (1991).)
278. (الفت ا.ر. جهات و دست پشت پرده. [ب.م.]، 1358 (1979).
(Ульфат А.Р. Джихад ва дастха-йе пуште парда. [Б. м.], 1358 (1979).)

Адабиёт бо забони англисӣ

279. Barnett R., Rubin R. The Fragmentation of Afghanistan. State Formation and Collapse in International System. Yale Univ. Press, 1995. P. 313.
280. Bradsher Henry. Afghanistan and the Soviet Union. USA, Durham, 1983. P. 49.
281. Dupree L. Afghanistan under the Khalg // Problems of Communism. 1979. Vol. 18, N 4. P. 38.
282. Dupree L. Afghanistan under the Khalg. P. 38.
283. Dupree L. Afghanistan. N. Y., 1980.
284. Ghobar M.G.M. Afghanistan in the Course of History. USA, Alexandria, 2001. Vol. 2. P. 206.
285. Giustozzi A. Koran, Kalashnikov and Laptop. L., 2007.
286. Human A. Afghanistan under the Soviet Domination. 1964—1983. P. 59.
287. Hyman A. Afghanistan. Under the Soviet Domination. 1964—1983. N. Y.: 10. Mac Milan Press, 1984. P. 59.

288. Male B. Revolutionary Afghanistan. N. Y., 1982. P. 47.
289. Mukerjee S. Afghanistan: from Tragedy to Triumph. P. 57.
290. Poullada Leon. The Failure of American Diplomacy in Afghanistan. World Affaire. Winter. 1982—1983. P. 244.
291. Roy O. Islam and Resistance in Afghanistan. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1986.
292. Rubin B. The Fragmentation of Afghanistan. State Formation and Collapse in the International System. Yale Univ., 1995.
293. ElazaгБЛ. Exploring Federalism. Tuscaloosa, AL: 1_Universityof AlaБamaPress, 1987.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ МУАЛЛИФ ДОИР БА МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

**I.Мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи
Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон**

[1-М] И. Сунъатулло. Ҳукумати ваҳдати миллии Афғонистон (2014-2019): Мушкилоти таҳияи стратегияи сиёсати хориҷӣ ва роҳҳои татбиқи он [Матн] / И. Сунъатулло // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020, №10. – С. 324-328.

[2-М] И. Сунъатулло. Асосҳои концептуалии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии исломии Афғонистон дар марҳилаи кунунӣ [Матн] / И. Сунъатулло // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020, №10. – С. 67 - 71.

[3-М] И. Сунъатулло. Проблемаи коркарди концепсияи ҳамоҳанггардонии муносибатҳои этномиллӣ дар Афғонистон [Матн] /И. Сунъатулло // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020, №9. – С. 116 - 120.

[4-М] И. Сунъатулло. Таҷрибаи ҷаҳонии демократияи федеративӣ ва дарки он дар Афғонистон. / И. Сунъатулло // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022, №10. - С. 251 – 257.

[5-М] И. Сунъатулло. Ҳолати воқеии муносибатҳои этникию қавмӣ дар Афғонистон ва таъсири он ба системаи сиёсӣ / Г.Н. Зокиров, И. Сунъатулло // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022, №11. - С. 277 – 283.

Мақола ва фишурдаи интишорот дар маҷмуаи маводи

конференсияҳо:

[4–М]. Исматуллои Сунъатулло. Дар мавриди федераликунонии Афғонистон аз мавқеи кишваршои манфиатдор. //Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ- амалии «Масъалаҳо ва роҳу воситаҳои таҳким ва такмили истиқлолияти Тоҷикистон». (12-уми майи соли 2021). - Душанбе, 2021. –С.152-164.

[5–М]. Исматуллои С. Вазъияти миллию этникии Афғонистон ва таъсири он ба низоми сиёсии кишвар. //Маводҳои конференсияи илмӣ- назариявии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Нақши маориф дар мубориза бо ифротгароии сиёсӣ ва терроризм» (22 феввали соли 2022). - Душанбе, 2022. –С. 344-360.